

T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI
TÜRK İSLAM SANATLARI PROGRAMI

ANADOLU'DA İLHANLI MİMARİ ESERLERİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan:

20106112 Nazhan AYTAÇ

Danışman:

Yrd. Doç. Dr. Nuri SEÇGİN

İSTANBUL 2017

Nazhan AYTAÇ tarafından hazırlanan **Anadolu'da İlhanlı Mimari Eserleri** adlı bu çalışma aşağıda adları yazılı jüri üyelerince Oybirliğiyle / ~~Oyçokluğuyla~~ Yüksek Lisans Tezi olarak Kabul Edilmiştir.

Kabul (Sınav) Tarihi : 18 / 01 / 2017

(Jüri Üyesinin Ünvanı , Adı , Soyadı ve Kurumu) :

İmzası :

Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr. Nuri SEÇGİN (Danışman)

Jüri Üyesi : Prof.Dr. Banu MAHİR

Jüri Üyesi : Doç.Dr. F. Nalan TÜRKMEN (Marmara Ü. Öğr.Üy.)

Yedek Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr. Şükrü SÖNMEZER

.....

Yedek Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr. Gülberk BİLECİK (İ.Ü.Öğr.Üy.)

.....

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ.....	III
ÖZET.....	IV
SUMMARY	V
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	VI
RESİMLER LİSTESİ.....	VII
KISALTMALAR	XI
1. GİRİŞ	1
1.1. Çalışmanın Amacı ve Kapsamı	2
1.2. Çalışmanın Yöntemi.....	3
1.3. Moğol İşgali Öncesi Anadolu'nun Genel Durumu	4
1.4. İlhanlı Devletinin Kuruluşu.....	7
1.5. Anadolu'nun İşgali ve Yönetimi	9
1.6. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Ortam	19
2. KATALOG.....	23
2.1. İBADET YAPILARI.....	24
2.1.1. Samsun Kale Mescidi.....	24
2.1.2. Niğde Sungur Bey Cami	28
2.1.3. Tokat Halil Bey Cami	39
2.2. MEDRESE YAPILARI.....	43
2.2.1. Kırşehir Cacabey Medresesi.....	43
2.2.2. Sivas Çifte Minareli Medresesi	50
2.2.3. Amasya Bimarhanesi.....	59

2.2.4. Erzurum Yakutiye Medresesi	66
2.2.5. Erzurum Ahmediye Medresesi	75
2.3. MEZAR YAPILARI	80
2.3.1. Kırşehir Fatma Hatun Kümbeti	80
2.3.2. Niğde Hüdavend Hatun Kümbeti	83
2.3.3. Tokat Nureddin ibn Sentimur Türbesi	86
2.3.4. Tokat Acepsir Türbesi	90
2.3.5. Tokat Burgaç Hatun Türbesi	92
2.4. TARİKAT YAPILARI	95
2.4.1. Tokat Abdullah bin Muhyi Zaviyesi	95
2.4.2. Tokat Çöreği Büyük Tekkesi	101
2.5. KAYNAKLARDAN VARLIĞI BİLİNER ANCAK GÜNÜMÜZE ULAŞMAYAN İLHANLI YAPILARI	104
3. DEĞERLENDİRME VE KARŞILAŞTIRMA	106
3.1. Anadolu Coğrafyasında Dönemin Mimarlık ve Sanat Ortamı	106
3.2. İlhanlı Dönemi Mimari Eserlerinde Yapı Analizi	107
3.3. Fonksiyonlarına Göre İlhanlı Yapıları	110
3.4. İran ve Anadolu Coğrafyasındaki İlhanlı Dönemi Mimari Eserlerinin Karşılaştırılması	123
4. SONUÇ	145
5. SÖZLÜKÇE	219
6. KAYNAKLAR	221
7. ÖZGEÇMİŞ	227

ÖNSÖZ

Selçuklu Devleti'nin siyasi gücünün zayıflaması isyanlara yol açarken Moğol istilasını da kolaylaştırmış ve önce Moğolların vassalı olan devlet, 1256 yılında İran'da kurulan İlhanlı Devletinin yönetimi altına girmiştir. İlhanlı hükümdarlarının yönetimi altına aldıkları Anadolu'da inşa faaliyetlerinde birebir yer almamaları, Budist inanca sahip olmaları yanında İslamiyet'e karşı diğer inançları desteklemiş olmaları ve uzaktaki bir merkezden yönetiyor olmaları Anadolu'ya ilgisiz kalmalarının nedenleri arasındadır. Buna rağmen inşa faaliyetleri zayıflamamış, Selçuklu ve İlhanlı Devletinin temsilcisi olarak görev yapan Müslüman vezir ve emirler imar faaliyetlerinin sürekliliğini sağlamışlardır. Ancak yine de Anadolu'nun ekonomik ve sosyal durumu imar faaliyetlerini etkilemiş, Selçuklu Devletinin ekonomik temelli politikalarının gerektirdiği inşa faaliyetleri yerini İlhanlı Devletinin istikrarsız ve halkı sömüren yönetim anlayışına rağmen çoğunlukla eğitim yapılarına bırakmıştır. Diğer yandan halkın ihtiyacını karşılayan imar faaliyetlerine de devam edilmiştir. İran'da ise, Moğolların istilası sonucunda yıkılan eserler ayağa kaldırılmaya çalışılmış, büyük inşa faaliyetleri gerçekleştirilerek yeni şehirler kurulmuştur.

Öncelikle tez konusunu seçerken bana yardımcı olan ve desteğini esirgemeyen değerli hocam ve tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Nuri Seçgin'e teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Araştırma konusu kapsamında incelemiş olduğum mimari eserler ile ilgili arşivlerini bana açan Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu, Samsun Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu ve Sivas Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü çalışanlarına ve özellikle kurul müdürü Ali Alkan bey'e tüm yardımları için teşekkür ederim. Tez süresi boyunca manevi desteklerini benden esirgemeyen arkadaşlarım Övgü Keleş Garbioğlu ve Neslihan Çakmak Kandeğer'e teşekkür ederim. Tüm eğitim hayatım boyunca benden maddi manevi desteklerini esirgemeyen kıymetli aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

Anadolu’da bir üslup oluşturma çabaları yolunda önemli eserler inşa etmeye başlayan ve 13.yüzyıl ilk yarısında henüz bir arayış içerisinde olan Selçuklu mimarlığı, 13.yüzyıl ortasına doğru Moğolların İç Asya’dan Anadolu’ya doğru ilerlemeleri ve ardından gelen 1243 yılındaki Köseadağ Savaşı ile farklı bir yön kazanmaya başlamıştır. 1256 yılında İlhanlı Devleti’nin kuruluşu ile İran’daki inşa faaliyetleri başlamış; ancak Gazan Han dönemi ile yeni binalar inşa edilirken, diğer taraftan yeni şehirler kurulmuş ve Moğolların İran’da tahrip ettiği yapılar ayağa kaldırılmaya çalışılmıştır.

Anadolu’da Samsun, Amasya, Tokat, Sivas, Erzurum, Niğde ve Kırşehir İlhanlı mimari eserlerinin görüldüğü şehirlerdir. Günümüze ulaşan eserler arasında Samsun Kale Kapısı Mescidi, Niğde Sungur Bey Cami ve Tokat Halil Bey Cami az sayıdaki cami yapılarıdır. Kırşehir Cacabey Medresesi, Sivas Çifte Minareli Medrese, Amasya Bimarhane (Amasya Darüşşifahanesi), Erzurum Yakutiye Medresesi ve Erzurum Ahmediye Medresesi İlhanlı mimarisinin başat yapı grubu içerisinde yer alır. Niğde Hüdavend Hatun Kümbeti, Nureddin İbn Sentimur Türbesi, Kırşehir Fatma Hatun Kümbeti ve Tokat ilinde yer alan Acepşir Türbesi ile Burgaç Hatun Türbesi İlhanlı mimarisinde çeşitliliği ile dikkati çeken mezar yapıları arasındadır. Tokat Abdullah Bin Muhyi Zaviyesi ve Çöreği Büyük Tekkesi (Çöreği Büyük Cami), dönemin önemli tekke yapılarındandır.

İran’da Natanz Mescidi Cami ve Oshtorjan Mescidi, İmam Medresesi (1325), 1311-1314 tarihli Ali Şah Mescidi,1325 tarihli Eziran, Dashti, Kaj camileri , (1304-1316) Sultan Olcayto Türbesi, Pir-i Bakran (1303-1312) ve Amu Abdullah Kümbeti (1312) Imamzade Yahya Türbesi (1261-1307), Şeyh Abdüssamed İsfahani Külliyesi ve içerisindeki hanikah ile Rab-i Rashidi kentindeki hankah yapısı İran’daki İlhanlı yapıları arasındadır.

Anahtar KELİMELER : Cami, Medrese, Türbe, Hankah, İlhanlı

SUMMARY

Works of Ilkhanate Architecture in Anatolia

The architecture of the Seljuk Empire was heavily influenced by the invasion of Mongols in to Anatolia during the 13th Century. After losing the their suzerainty at the Battle of Kosedag in 1243, the Seljuks were reduced to being a vassal state to the Mongol Ilkhanate state.

Under the rule of Hulagu Khan, the Ilkhanates started construction projects in current day Iran. After Mahmud Ghazan Khan converted to Islam, the Ilkhanate architecture acclimatized to the region's culture, culminating in an architectural style that left us many works in Anatolia.

Samsun, Amasya, Tokat, Sivas, Erzurum, Niğde and Kırşehir host a number of these works dating to the Ilkhanate period. The most notable among them are the Cacabey Madrasah in Kırşehir, Cifte Minareli (mosque with double minarets) Madrasah in Sivas, Amasya Hospital in Amasya, Yakutiye Madrasah in Erzurum and Ahmediye Madrasah. Hüdavend Hatun and Nureddin Ibn Sentimur's tombs and Sungur Bey Mosque in Niğde, the Masjid at Samsun Castle's Gate, tombs of Fatma Hatun and Burgaç Hatun, along with the Halil Bey Mosque in Tokat. Derwish lodges of Abdullah bin Muhyi and Çöreği Büyük in Tokat and tomb of Acepşir.

In this thesis the architectural characteristics of these works will be analyzed, focusing on what makes them particularly Anatolian and comparing the Anatolian Ilkhanate architectural structures that are listed above with the ones that are in current day Iran. The Ilkhanate mosques in Natanz, Oshtorjan, Eziran, Dashti, Kaj; the Imam Madrasah and the tombs of Pir-İ Bakran, Amu Abdullah and Imamzadah Yahya, Olcayto, Alaaddin, Bistam tomb tower, Çelebioğlu, Sabz and İmamzade Cafer in Qum will be compared with Ilkhanate works of Anatolia.

Key Words: Mosque, Madrasah, Tomb, Derwish Lounge, Ilkhanate

ŞEKİLLER LİSTESİ:

Şekil 1: Anadolu Selçuklu Devleti sınırları (C. Cohen)

Şekil 2: Moğol İmparatorluğu sınırları ve İlhanlı Devleti (Mongols.eu/maps).

Şekil 3: Samsun Kale Kapısı Mescidi planı (A. Boran)

Şekil 4: Niğde Sungur Bey Cami planı.(A. Gabriel)

Şekil 5: Niğde Sungur Bey Cami güncel planı (A. Gabriel)

Şekil 6: Kırşehir Cacabey Medresesi planı.(M. Sözen)

Şekil 7: Sivas Çifte Minareli Medrese planı.(M. Sözen)

Şekil 8: Amasya Darüşşifası (Bimarhane) planı. (M. Sözen)

Şekil 9: Erzurum Yakutiye Medresesi planı.(M. Sözen)

Şekil 10: Erzurum Ahmediye Medresesi planı. (M. Sözen)

Şekil 11: Kırşehir Fatma Hatun Kümbeti planı (O.C.Tuncer)

Şekil 12: Niğde Hüdavend Hatun Türbesi planı (A. Gabriel)

Şekil 13: Tokat Nureddin ibn Sentimur Türbesi planı. (S.K.V.K.K)

Şekil 14: Tokat Burgaç Hatun Türbesi planı. (S.K.V.K.K)

Şekil 15: Tokat Abdullah Bin Muhyi Zaviye ve Türbesi planı.(S.K.V.K.K)

Şekil 16: Tokat Çöreği Büyük Tekkesi planı (A. Gabriel)

Şekil 17: Rab-i Reşhid-i hankah planı (A. ARYAN, L.M. REZA, P.M.REZA, K.NASIM, Z.EHSAN).

RESİMLER LİSTESİ:

- Resim 1:** Samsun Kale Kapısı Mescidi giriş cephesi (N. Aytaç)
- Resim 2:** Samsun Kale Kapısı Mescidi giriş açıklığı (N. Aytaç)
- Resim 3:** Samsun Kale Kapısı Mescidi özgün tonoz örtüsü (N. Aytaç)
- Resim 4:** Niğde Sungur Bey Cami giriş cephesi (Panoramio.com)
- Resim 5:** Niğde Sungur Bey Cami taç kapı nişi (Panoramio.com)
- Resim 6:** Niğde Sungur Bey Cami kuzey cephesi (Panoramio.com)
- Resim 7:** Niğde Sungur Bey Cami batı cephesi (Panoramio.com)
- Resim 8:** Niğde Sungur Bey Cami güney cephesi(Panoramio.com)
- Resim 9:** Niğde Sungur Bey Cami harim kısmından görünüm.(Panoramio.com)
- Resim 10:** Tokat Halil Bey Cami giriş cephesi (N. Aytaç)
- Resim 11:** Tokat Halil Bey Cami harim kısmı (N. Aytaç)
- Resim 12:** Tokat Halil Bey Cami minaresi (N. Aytaç)
- Resim 13:** Kırşehir Cacabey Medresesi ön cephesi (Panoramio.com)
- Resim 14:** Kırşehir Cacabey Medresesi minaresi Panoramio.com)
- Resim 15:** Kırşehir Cacabey Medresesi orta avlu ve kubbe (panoramio.com)
- Resim 16:** Kırşehir Cacabey Medresesi ana eyvan (panoramio.com)
- Resim 17:** Kırşehir Cacabey Medresesi destek kuleleri (panoramio.com)
- Resim 18:** Sivas Çifte Minareli Medrese ön cephesi (N. Aytaç)
- Resim 19:** Sivas Çifte Minareli Medrese (sivas.vgm.gov.tr)
- Resim 20:**Sivas Çifte Minareli Medrese giriş eyvanı (N. Aytaç)
- Resim 21:** Sivas Çifte Minareli Medrese ön cephe arka yüzü (N. Aytaç)
- Resim 22:** Sivas Çifte Minareli Medrese taç kapısı (N. Aytaç)
- Resim 23:** Sivas Çifte Minareli Medrese taç kapıdan detay (N. Aytaç)
- Resim 24:** Sivas Çifte Minareli Medrese taç kapı detayı (N. Aytaç)
- Resim 25:** Sivas Çifte Minareli Medrese taç kapı detayı (N. Aytaç)
- Resim 26:** Sivas Çifte Minareli Medrese taç kapı detayı (N. Aytaç)
- Resim 27:** Sivas Çifte Minareli Medrese çifte minaresi (N. Aytaç)

- Resim 28:** Sivas Çifte Minareli Medrese giriş cephesi köşe destekleri (N. Aytaç)
- Resim 29:** Sivas Çifte Minareli Medrese giriş cephesi detay (N. Aytaç)
- Resim 30:** Amasya Darüşşifası giriş eyvanı (N. Aytaç)
- Resim 31:** Amasya Darüşşifası avlu çevresi ve ana eyvanı (N. Aytaç)
- Resim 32:** Amasya Darüşşifası giriş eyvanı yönündeki mekânlar (N. Aytaç)
- Resim 33:** Amasya Darüşşifası taç kapısı (N. Aytaç)
- Resim 34:** Amasya Darüşşifası taç kapı detayı (N. Aytaç)
- Resim 35:** Amasya Darüşşifası taç kapı detayı (N. Aytaç)
- Resim 36:** Amasya Darüşşifası giriş cephesi pencere düzeni (N. Aytaç)
- Resim 37:** Amasya Darüşşifası giriş cephesi köşe destekleri (N. Aytaç)
- Resim 38:** Erzurum Yakutiye Medresesi ön cephesi (N. Aytaç)
- Resim 39:** Erzurum Yakutiye Medresesi güney cephesi (N. Aytaç)
- Resim 40:** Erzurum Yakutiye Medresesi doğu cephesi (N. Aytaç)
- Resim 41:** Erzurum Yakutiye Medresesi orta avlu (N. Aytaç)
- Resim 42:** Erzurum Yakutiye Medresesi kuzeydoğudaki oda ve kümbet girişi (N. Aytaç)
- Resim 43:** Erzurum Yakutiye Medresesi yan eyvanlar (N. Aytaç)
- Resim 44:** Erzurum Yakutiye Medresesi taç kapı detayı (N. Aytaç)
- Resim 45:** Erzurum Yakutiye Taç kapı bezeme detayı (N. Aytaç)
- Resim 46:** Erzurum Yakutiye Medresesi taç kapı yan yüzeyleri (N. Aytaç)
- Resim 47:** Erzurum Yakutiye Medresesi Minare detayı (N. Aytaç)
- Resim 48:** Erzurum Yakutiye Medresesi mukarnas dolgulu üst örtüsü (N. Aytaç)
- Resim 49:** Erzurum Ahmediye Medresesi giriş cephesi (N. Aytaç)
- Resim 50:** Erzurum Ahmediye Medresesi eski minaresi (İ.H. Konyalı)
- Resim 51:** Erzurum Ahmediye Medresesi kapalı avlusu (N. Aytaç)
- Resim 52:** Erzurum Ahmediye Medresesi kuzey eyvanı (N. Aytaç)
- Resim 53:** Erzurum Ahmediye Medresesi güney eyvanı (N. Aytaç)
- Resim 54:** Erzurum Ahmediye Medresesi üst örtüsü (N. Aytaç)
- Resim 55:** Erzurum Ahmediye Medresesi dış cephe üzerindeki mihrap (N. Aytaç)

- Resim 56:** Erzurum Ahmediye Medresesi eyvan sütunçesi (N. Aytaç)
- Resim 57:** Kırşehir Fatma Hatun Kümbeti (Pinterest)
- Resim 58:** Niğde Hüdavend Hatun Kümbeti (Pinterest)
- Resim 59:** Niğde Hüdavend Hatun Kümbeti (Pinteres)
- Resim 60:** Tokat Nureddin İbn Sentimur Türbesi giriş açıklığı (N. Aytaç)
- Resim 61:** Tokat Nureddin İbn Sentimur Türbesi dua penceresi ve külah (N. Aytaç)
- Resim 62:** Tokat Nureddin İbn Sentimur Türbesi kubbe geçişleri (N. Aytaç)
- Resim 63:** Tokat Nureddin ibn Sentimur dua penceresi (S.K.V.K)
- Resim 64:** Tokat Aceşir Türbesi kitabesi (S.K.V.K.K)
- Resim 65:** Tokat Burgaç Hatun Türbesi (N. Aytaç)
- Resim 66:** Tokat Burgaç Hatun Türbesi eski fotoğraf (N. Aytaç)
- Resim 67:** Tokat Burgaç Hatun Türbesi iç mekan mazgal pencereler (N. Aytaç)
- Resim 68:** Tokat Burgaç Hatun Türbesi kubbe içi (N. Aytaç)
- Resim 69:** Tokat Burgaç Hatun Türbesi bezeme detayı (S.K.V.K.G)
- Resim 70:** Tokat Abdullah bin Muhyi Zaviyesi giriş cephesi (N. Aytaç)
- Resim 71:** Tokat Abdullah bin Muhyi Zaviyesi ve Türbesi arka cephe(N. Aytaç)
- Resim 72:** Tokat Abdullah bin Muhyi Zaviyesi Türbe ve ana eyvan (N. Aytaç)
- Resim 73:** Tokat Abdullah bin Muhyi Zaviyesinin dua penceresi (N. Aytaç)
- Resim 74:** Tokat Çöreği Büyük Cami (Çöreği Büyük Tekke) (Pinterest)
- Resim 75:** Natanz Şeyh Abdüssamed İsfahani Mescidi (Archnet.org)
- Resim 76:** Natanz Şeyh Abdüssamed İsfahani ana eyvan (Archnet.org)
- Resim 77:** Natanz Şeyh Abdüssamed İsfahani eyvan ve revaklar (Archnet.org)
- Resim 78:** Oshtorjan Mescidi Cuma taç kapısı (Archet.org)
- Resim 79:** Oshtorjan Mescidi Cuma avlu ve ana eyvanı (Archnet.org)
- Resim 80:** Tebriz Ali Şah Mescidi (Archnet.org)
- Resim 81:** Eziran Mescidi Cuma (Archnet.org)
- Resim 82:** Kaj Mescidi Cuma (Archnet.org)
- Resim 83:** Dashti Mescidi Cuma (Archnet.org)
- Resim 84:** İsfahan İmam Medresesi ana eyvanı (Archnet.org)

Resim 85: İsfahan İmam Medresesi giriş eyvanı (Archnet.org)

Resim 86: Sultan Olcayto Türbesi (Archnet.org)

Resim 87: Sultan Olcayto Türbesi tonozları (H.F. Yılmaz)

Resim 88: Qum Sabz ve İsfahan İmamzade Cafer Kümbeti (Archnet.org)

Resim 89: Veramin İmamzade Yahya Türbesi (H. F. Yılmaz)

Resim 90: Pir-i Bakran Türbesi giriş eyvanı (Archnet.org)

Resim 91: Pir-i Bakran giriş tonozu ve türbesi (Archnet.org)

Resim 92: Pir-i Bakran Türbesi (Archnet.com).

Resim 93: Amu Abdullah Türbesi (Archnet.org)

Resim 94: Amu Abdullah Türbesi (Archnet.org)

Resim 95: Veramin Alaaddin Türbesi ve Bistam Kule Türbesi (Archnet.org)

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.k.	: Adı geçen kitap
A.g.m.	: Adı geçen makale
B.k.z.	: Bakınız
bs.	: Baskı
C.	: Cilt
ev.	: Çeviren
E..K.V.K.K.	: Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu
haz.	: Hazırlayan
H.	: Hicri
m.	: Metre
M.	: Miladi
S.	: Sayfa
S.K.V.K.K.	: Samsun Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu
S.K.V.K.K.	: Sivas Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
yay. haz.	: Yayına hazırlayan

1.GİRİŞ

Demografik devinimin yaşanmaya başlandığı 12.yüzyıl sonu itibariyle Anadolu'ya gelen yeni yerleşimciler kendilerine yeni topraklar edinmeye çalışırken siyasi olarak da teşkilatlanarak yerel yönetimleri kurdular. Bu yeni topraklarda yer edinmeye çalışırken yaşanan iç çatışmalar ve Haçlı Seferleri Anadolu'da siyasi gücün bölünmesine neden olmuştur. Bu sırada halkın ihtiyacını karşılayacak mimari eserler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Selçuklu Devletinin siyasi otoriteyi sağlaması ile sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan zenginleşen Anadolu'da, belirli üslupta eserler hızla inşa edilmeye başlanmış, sanat ve mimaride Selçukluya özgü bir kimlik oluşmuştur. I. Alaeddin Keykubad (1220-1237) döneminde en müreffeh dönemini yaşayan ancak Moğol tehlikesiyle de karşı karşıya kalınan Anadolu'da, 13.yüzyılın ikinci yarısında siyasi otorite boşluğuna bağlı olarak yaşanan isyanların getirdiği istikrarsızlık ve ekonomik zayıflık ve 1243 yılında Köse Dağ Savaşının yaşanması, Selçuklu Devletinin devam edebilmesi için Moğolların vassalı olmayı kaçınılmaz kılmıştır. Mimaride klasik üslubuna ulaşmadan Moğolların hâkimiyetine giren Selçuklu topraklarında imar faaliyetleri devletin ekonomik olarak düştüğü sıkıntı nedeniyle vezirler tarafından sürdürülmeye çalışılmıştır. Ağır vergiler ödemek zorunda kalan halk uzun yıllar sıkıntı yaşamış, Türkmenler İlhanlılara karşı ayaklanmıştır. Bozulan huzuru ve ekonomiyi düzeltmek için İlhanlı Devleti'nin merkezinden Anadolu'ya İranlı vezir ve emirler gönderilir. İlhanlı Devleti yöneticilerini temsilen Anadolu'ya gönderilen vezir ve emirler de inşa faaliyetlerine katkı sağlar. Gazan Han'ın (1295-1304) İslamiyet'i benimsemesi ve devlet dini olarak ilan etmesi sonrasında Anadolu'daki imar faaliyetlerinin hızlandığı görülür ve bu faaliyetler Sultan Olcayto (1304-1316) ve Ebu Said Bahadır Han (1317-1335) dönemlerinde de devam etmiştir.

1.1.Çalışmanın Amacı ve Kapsamı:

1243 yılındaki Köseadağ Savaşı'nın ardından Anadolu yönetiminde yetki sahibi olan Moğollar Anadolu'ya gelmeden önce mimari alandaki etkileri Orta Anadolu'da inşa edilen yapılarda kendini göstermeye başlar. Henüz Selçuklu hanedanının gücünü tam olarak kaybetmediği 13. yüzyıl başında imar faaliyetlerine devam edilmiştir. Ancak zamanla Selçuklu emirlerinin de güç için Moğollarla ilişki kurmaları ve devlet içerisindeki siyasi çekişme, hanedanlığın zayıflamasına neden olmuştur. Siyaseten yetersiz kalan Selçuklu sultanlarına vezirlik yapan emirler türlü siyasi oyunlarla devleti ele geçirmeye çalışırlar. Bunun sonucunda Anadolu yönetimi İlhanlıların eline geçer. Bu arada yönetimin, devletin gücünün ve varlığının ifadesi olarak 1243-1260 yılları arasında Selçuklu vezirleri imar faaliyetlerine devam eder. 1260-1277 yılları arasında bu faaliyetlere İlhanlı emir ve vezirleri de katılır. 1277 -1295 yılları arasında faaliyetler küçük ölçekte devam ederken 1295- 1335 arasında yapı faaliyetlerine sultan, emir ve gücü yeten herkesin katıldığı görülür. Asıl göze çarpan imar faaliyeti 13. yüzyıl ikinci yarısında ortaya çıkar ve Anadolu'da bir mimari üslup oluşur.

1335 yılına kadar devam eden Anadolu'daki İlhanlı döneminin farklı yapı tiplerinde inşa faaliyetlerinin daha küçük programlı yapılarla devam ettiği görülür. Ancak hem Moğol ordusunun verdiği zarar ve yıkımlar, hem çevresel ve doğal faktörlerden kaynaklı olarak yapıların pek çoğu yıkılmış ve günümüze ulaşmamıştır. Yapıların bir kısmı özgünlüğünü kaybetmiş, harap durumda olanlar restorasyonlarla ayağa kaldırılmaya, yıkılmış durumda olanlar ise arkeolojik kazılarla ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Çalışma kapsamını oluşturan yapılar ise Samsun, Amasya, Tokat, Sivas, Erzurum, Kırşehir ve Niğde'de bulunan farklı yapı tiplerindeki eserlerdendir.

1258 yılında Bağdat'ın işgali ve Halifeliğin kaldırılması ile İlhanlı Devleti İran merkezli olarak kurulur. Bozkır kültüründen gelen Şamanizm, Budizm ve Hıristiyan inançlarına sahip hanedan, inşa faaliyetlerinde bulunmuş ancak çok etkili

olamamışlardır. Kilise ve tapınak inşaatına önem verilmiş, diğer kültürel faaliyetler İranlı devlet adamlarına bırakılmıştır. Mimaride Pers ve Selçuklu geleneğini devam ettiren İlhanlıların egemen oldukları İran ve Azerbaycan'daki Gazan Han döneminden Olcayto Han döneminin sonuna kadar olan süreçte (1295-1335) inşa edilmiş ve günümüzde hala mevcut olan az sayıdaki eser tezin içeriğini oluşturmaktadır. Çalışmada Anadolu'daki yapılar tek tek değerlendirilerek bir üslup birliğine ulaşılması ve İran'da günümüze kadar gelebilen İlhanlı yapıları ile karşılaştırma yapılarak benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulabilmesi amaçlanmıştır.

1.2.Çalışmanın Yöntemi:

Çalışmaya konu olan eserler yerinde incelenerek, fotoğrafları çekilmiş, yapıların buldukları şehirlerin bağlı oldukları Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurullarının arşiv belgeleri gözden geçirilmiştir. Yapılar hakkındaki yazılı kaynaklar için IRCICA, İstanbul Teknik Üniversitesi, İslam Araştırmaları Merkezi ve Boğaziçi Üniversitesi kütüphanelerinin katalogları taranmış, konu ile ilgili dergi, makale, yüksek lisans ve doktora tezlerine ulaşılmıştır. Yapıların bulunduğu Samsun, Amasya, Tokat, Sivas, Erzurum, Kırşehir, Niğde şehirleri ile ilgili kaynaklar araştırılmış yapı envanterleri incelenmiştir. Ayrıca İran ve Azerbaycan'daki İlhanlı yapıları hakkında yabancı kaynaklar yukarıda bahsedilen kütüphanelerden araştırılmış, görsellerin bir kısmına Archnet.org sitesinden ulaşılmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde Moğol işgali öncesi Anadolu'nun genel durumu hakkında bilgi verildikten sonra İlhanlı Devletinin kuruluşundan bahsedilmiş ardından Anadolu'nun işgali ve yönetimi anlatılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde yapı türleri kendi içerisinde tarih sıralamasına göre ele alınarak katalog halinde sıralanmıştır. Yapıların bani, kitabe, plan ve mimari, bezeme, inşa malzemesi ve günümüzdeki durumu ile ilgili bilgiler verilmeye, yapı hakkında değerlendirme yapılmaya çalışılmış, seçme kaynakçalar belirtilmiş, katalog sonunda ise varlıklarını kaynaklardan öğrendiğimiz ancak günümüze ulaşmayan yapılarla ilgili ayrı bir bölüm oluşturulmuştur. Katalog düzeninde tanımlanan Anadolu'daki yapılar

birbirleriyle karşılaştırılarak Anadolu mimarlık tarihindeki önem ve yerleri hakkında değerlendirilmeler yapılmıştır. İran ve Anadolu İlhanlı yapılarının karşılaştırıldığı bölümde İran coğrafyasındaki İlhanlı dönemi yapı bilgileri kısaca verilerek Anadolu'daki eserler arasındaki benzerlik ve farklılıklar ortaya konulmaya, bu kültürel etkileşimlerin Anadolu'ya nasıl yansıdığı irdelenmeye çalışılmıştır. Metin içerisinde geçen özel terimler için ayrı bir sözlük kısmı oluşturulmuştur. Son bölümde ise yapı listesi ve kaynakça yer almaktadır.

1.3. Moğol İşgali Öncesi Anadolu'nun Genel Durumu:

Karahanlı ve Gaznelilerin baskıları sonucunda yeni yerleşim yeri arayışına girmek zorunda kalan Selçuklular, 1040 yılında Gaznelilerle yapılan Dandanakan Savaşı'nda bağımsızlıklarını kazanmaları ardından, Tuğrul ve Çağrı beyler önderliğinde, Anadolu topraklarına girerek Doğu Anadolu'da keşif seferi yapmışlardı. Bizans'a bağlı Ermeni ve Gürcü yerel yönetimleri birbirleri ve Bizans ile sürtüşme halindeydi, dolayısıyla bölgede güçlü bir yönetim, siyasi bir birlik olmadığını gören Çağrı Bey, Selçuklu Devleti'ni Horasan'da kurarak fetihleri Anadolu yönünde devam ettirdi. Fetihler devam ederken Anadolu'ya Türkmen akınları gerçekleşmiş ancak Bizans'ın püskürtmesi ile geri dönmek zorunda kalmışlardı. Ancak Büyük Selçuklu Devleti kurulana kadar keşiflere devam edilmişti.¹

Türkler, 11.yüzyıl ilk çeyreğinden itibaren önceleri keşif amaçlı, 11.yüzyıl ikinci yarısından itibaren ise yerleşme amaçlı Anadolu'ya gelmeye başladılar. Selçukluların iskân politikası ile Türkmenler Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu'ya yönlendiriyordu. Bu durum Büyük Selçukluların, Anadolu'ya yapacakları seferler için zemin hazırlanırken, Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluşuna da sebep olmuştur.

Kutalmışoğlu Süleyman Şah ile emir olan kardeşleri ve diğer beyler, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın verdiği görevle Anadolu'yu fethetmişlerdi. Diğer

¹Ali SEVİM, **Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi: Başlangıcından 1086'ya kadar**, Ankara,1988, 39-42.

yandan bu durumdan rahatsız olan Bizans ile 1071 yılında yapılan Malazgirt savaşı ardından, Selçuklu sultanı, Anadolu'yu çevreleyen denizlere kadar akıncılara fethettikleri yerleri ikta edeceğine dair ferman vermiş ve böylece Sultan'ın izni ile ilk olarak Doğu, Orta ve Batı Anadolu da, önceleri Büyük Selçuklulara tabi beylikler kurulmuştu.

Kardeşleri ve kumandanları ile fetihlere devam eden Kutalmışoğlu Süleyman, Kuzey Suriye seferinden sonra Orta Anadolu üzerinden, Marmara Denizine kadar ilerledi. Anadolu'daki fetihleri batıya doğru devam eden Selçuklular, Bizans kenti olan İznik'i alarak başkent yapmaları ile 1074'te, dış ilişkilerinde Büyük Selçuklu 'ya bağlı olan ve Abbasi halifesinden de destek gören Anadolu Selçuklu Devletini kurdular. Bizans'ın da iç karışıklıklarından faydalanarak devletin sınırlarını Marmara, Akdeniz ve Karadeniz yönlerine doğru genişleterek kısa zamanda Bursa ve etrafı yanında Kocaeli Yarımadasını da ele geçirerek, Üsküdar ve Kadıköy'e doğru ilerledi.² Süleyman Şah'ın Bizans aleyhine sınırları genişletmesi sonucunda Azerbaycan'dan kalabalık gruplar halindeki Türkmenler Anadolu'ya göç etmeye başlamıştı.

Anadolu Selçuklu Devleti'ni kuran Kutalmışoğlu Süleyman Şah, Anadolu'da Türk birliğini sağlamaya çalışmış ancak ölümünden sonra diğer beylikler bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi. Beyliklerin bağımsızlıklarını ilan etmeleri ile Anadolu Türk birliği sarsılmış, Bizans kaybettiği toprakların bir kısmını geri almıştı. Tüm bunlara rağmen Türklerin Anadolu'ya göç etmeye devam etmesinden rahatsız olan Bizans, 1091'de Avrupa Hıristiyan Devletlerinden yardım istedi. Avrupa'da, Papa Haçlı seferleri için uygun ortam yaratmaya çabalıyordu.

I. Kılıç Arslan 1086-1092 yılları arasında Selçuklu tahtına oturduğunda artık Selçuklu bağımsız bir devlettir. Tahtta oturduğu süre içerisinde Bizans ve Haçlılara karşı savaşmak zorunda kalan I. Kılıç Arslan aynı zamanda beyliklerle de mücadele etti. Göçlerle Anadolu'ya gelen Türkmenlerin yeni otlaklar ele geçirme düşüncesiyle

² A.g.k., 115-129.

Türk sınırlarını devamlı genişletmesi, Bizans şehir ve kasabalarını ele geçirmeleri Selçuklular ile Bizans'ın arasını açmıştı. Türkleri Anadolu'dan atmak isteyen Bizans ile II. Kılıç Arslan döneminde 1176 yılında yapılan Miryakefelon Savaşı, Türklerin üstünlüğünü ve Anadolu'nun artık bir Türk yurdu olduğunu kanıtlamıştı. Anadolu'da iç ve dış sorunlar devam ederken, II. Kılıç Arslan 1187 yılında ülkeyi oğulları arasında paylaşırması taht kavgalarına, geçici bir Anadolu Selçuklu Fetretine yol açmıştı. Aynı sıralarda Selahattin Eyyubi'nin Kudüs'ü alması üzerine Avrupa Hristiyan dünyası ayaklanarak düzenledikleri III. Haçlı Seferi ile son kez Anadolu'dan geçmişlerdi.

Babasının ölümü üzerine tahta geçen I. Gıyasettin Keyhüsrev, iç meselelerin yanında bir de Bizans ile uğraşıyordu. Kardeşi Süleyman Şah, Konya'ya Selçuklu sultanı üzerine yürümesi ve Sultan Keyhüsrev 'in Konya'dan ayrılması sonucunda tahta geçti. Saltuklu hâkimiyetine son veren ve Doğu Anadolu'da yayılmaya devam eden sultan, Ankara'yı da ele geçirdi.

Süleyman Şah'ın ölümü üzerine tahta çıkan oğlu III. Kılıç Arslan, sekiz ay tahtta kalabilmişti. Uçlarda bulunan Türkmen beyleri tarafından desteklenen I. Gıyasettin Keyhüsrev 1205 yılında ikinci defa tahta çıktı. Anadolu Türk Birliğini sağlamaya çalışırken, Akdeniz kıyısında önemli bir liman kenti olan Antalya'yı da alarak, burayı, Selçuklu donanmasının önemli bir üssü haline getirdi. Ölümünden sonra yerine geçen oğlu I. İzzeddin Keykavus, babasının iktisadi siyasetini devam ettirerek ticaret anlaşmaları ile ilişkileri geliştirdi. Anadolu'nun kuzey hâkimiyetini ve ticaret yolunun güvenliğini sağlamak için harekete geçip, liman kenti Sinop'un ardından elden çıkan Antalya'nın fethi için uğraşmıştı. Ermeniler tarafından ele geçirilen şehirleri geri alabilmek için yapılan savaşlardan sonra yıllık vergi vermeyi kabul eden Çukurova Ermeni Krallığı, Selçuklu Devleti tabiiyetine girdi.

1220 yılında vefat eden Sultan'ın yerine tahta geçen I. Alâeddin Keykubat döneminde Selçuklu altın çağını yaşamıştı. Akdeniz'de fetihler gerçekleştirilmiş; askeri, siyasi ve ticari bir merkez olan Alanya limanı ele geçirilerek, Selçuklu donanması bu tersanede yapılmıştır. Artuklular ve Eyyubiler üzerine yürüyen

Selçuklu Sultanı, devletin sınırlarını Doğu Anadolu’da Erzurum ötesine ve Van Gölü havzasına kadar ulaştırdı (Şekil 1). İmar faaliyetlerinin arttığı bu dönemde, I. Keykubad, yaklaşan Moğol tehlikesine karşı tedbir almaya başlamıştı.³

1.4. İlhanlı Devleti’nin Kuruluşu:

Moğol Devleti’nin batı politikası sonucunda oluşan İlhanlılar, ele geçirdikleri bölgeleri Moğollara bağlı olarak yöneten bir devletti. Moğol adı ilk olarak, VII. yüzyılda Çin’in T’ang Hanedanından kalan metinlerde Şe-wei kabileleri arasında Mong-wu ve Mong-wa şeklinde, küçük bir kabile adı olarak geçmektedir. II. bin yıldan itibaren Orhun Nehri’nin bir kolu olan Tula nehri etrafından Mançurya’nın batı ve güneybatısına kadar yayılan Moğol asıllı kabileler, VI. yüzyıldan itibaren önce Göktürk, sonra Uygur hâkimiyetine girmişti. Moğolların bir devlet oluşu ise Timuçin ile gerçekleşmişti.⁴

Rusya ile Moğolistan arasında bulunan, Doğu Sibirya topraklarından geçen ve geniş bir alana yayılmış olan Onon Nehri yakınında yer alan Deli-ün Boldok’ta doğan Timuçin on üç yaşında iken babasını kaybetmiş, bu durum neticesinde babasına bağlı kabileler, Timuçin’in çok küçük ve güçsüz olmasından dolayı ona itaat etmeyerek bağımsızlaşmıştı. Terk edilen Timuçin ailesini alarak Onon ırmağının kaynağındaki Kentey dağlarında kara ve su avcılığı yaparak ailesi ile birlikte yaşamış⁵ olan Timuçin yaşanan zorlukların ardından kendi kabilesini kontrolü altına aldıktan sonra bazı kabilelerle mücadele etmiş ve ilişkiler kurarak siyasi, askeri ve idari tecrübeler kazanmıştı. 1195 yılında pek çok kabilenin Timuçin’e katılması ardından uzun mücadeleler sonucunda dağınık ve birbiriyle savaş halinde olan toplulukları idaresi altına toplayarak devleti kurmuştu. 1206 yılında toplanan kurultayda Cengiz Han ünvanını aldıktan sonra Moğolistan’a tam olarak hâkim oldu.⁶

³ Faruk SÜMER, “Anadolu Selçukluları”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.36, 380-382.

⁴ Osman Gazi ÖZGÜDENLİ, “Moğollar”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.30, 225.

⁵ Jean Paul ROUX, **Moğol İmparatorluğu Tarihi**, İstanbul,2001, 73-76.

⁶ Mustafa KAFALI, “Cengiz Han”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.7,367.

Cengiz Han zamanında Batı Türkistan, İran, Kafkasya, Anadolu, Suriye, Irak ve Mısır siyasi açıdan parçalanmış durumdaydı. Büyük Selçuklu Devleti'nin sona ermesinin ardından Harzemşahlar, Ürgenç merkez olmak üzere 13.yy başlarında İslam dünyasının en güçlü devleti Moğolların batı yönünde en güçlü rakibi haline gelmişti. Moğol ordusunun Karahitaylı Küçlük'ü yenmesi ile Moğollarla komşu olan Harzemşahlar'ın İran ve Afganistan'daki Türk beyleri ile arası bozulmuştu ve Hindistan'a sefer hazırlığı yapmaktaydı. Moğolların 1215 yılında Çin'i istila etmesi ardından iki hükümdar arasında karşılıklı elçi heyetleri gönderildikten sonra ticari ilişkilerde gelişme yaşandı. Ancak bir Moğol kervanı sınır şehri olan Otrar'a geldiğinde, tüccarları, casuslukla suçlanıp, sultanın emriyle öldürülmüş ve mallarına el konulmuş, bu olayın ardından Cengiz Han'ın, kervan mallarını geri almak için Harzemşah Devleti'ne gönderdiği elçiler de katledilince, Moğollar için bu durum bir savaş sebebi olmuştur.

Harzemşah Devleti ordusu sayıca fazla olmasına rağmen, ülke içerisinde dağınık halde idi. Ordu, sınır şehirlerine gönderilerek savunma yolu seçilmişti. Önce Otrar'ı sonra Harzemşah Devleti'nin savunma alanlarını kısa sürede dağıtan Moğollar Ürgenç'i de alarak orduyu parçalamıştır. Yakalanmamak için kaçan ve bu kaçış sırasında hastalanarak ölmüş olan Muhammed Harzemşah hükümdarının hayatta kalan oğlu Celaleddin, kendisini takip eden Moğolları Gazne şehri yakınlarında mağlup etmeyi başarmış; ancak tekrar Moğol kuvvetleri ile üzerine yürüyen Cengiz Han'dan kaçarak Hindistan'a geçmiştir. 7 yıl süren sefer sonunda galibiyet kazanan Cengiz Han'ın Karakorum'a dönmesiyle İran, Kafkasya ve Batı Türkistan'da zaten tam olarak kurulamamış, Moğol yönetimi ortadan kalkmış; Celaleddin Harzemşah ise, Hindistan'dan dönerek merkezi Tebriz olan Harzemşah Devleti'ni yeniden kurmuştur.

1227 yılında ölen Moğol hükümdarı tarafından veliaht seçilen Ögedey, tahta çıktıktan sonra Çin, Ön Asya ve Avrupa seferlerini başlatarak General Curmagun Noyan idaresindeki Moğol kuvvetlerini Kafkasya, Anadolu, Irak ve Kuzey Suriye'ye göndermiş ve ordunun yapmış olduğu seferlerin sonucunda Ermeni, Gürcü, Türkiye Selçuklu Devleti ile Musul Atabeyliği Moğollara tabii devletlerarasına katılmışlardı.

İsmaililer, Abbasi Halifeliği ile Mısır ve Suriye’de hâkim olan Memlûk Devleti bu tabii devletler dışında kalmayı başarmışlardır.⁷

13.yy ortalarında Moğol imparatorluğu merkezden yönetilemeyecek kadar büyümüşü ve Ön Asya’da Moğollara tabii olan devletler ve beylikler Azerbaycan’daki valilerin kontrolü altına alınmıştı. Ancak yöneticilerin sık sık değişmesi yanında alınan kararlar ile gönderilen emirler merkezden uzakta olan bu bağlı devlet ve beyliklere aylar sonra ulaşıyordu.⁸ Moğol hâkimiyeti dışında kalan devlet ve siyasi grupların varlığı nedeniyle de Ögedey Han ardından tahta geçen Mengü Han, kardeşi Kubilay’ı Çin, Tibet ve Hindistan’a kadar uzanan topraklara hâkim olması için gönderirken, Hülagü, verilen geniş yetkilerle bölge hükümdarı olarak Kafkasya, İran, Irak, Suriye, Mısır, Anadolu ve Azerbaycan’a tayin edilmiş olup, 1256 yılında Alamut’u ele geçirip İsmaili hâkimiyetine son verdikten iki yıl sonra da Bağdat’a girerek Abbasi Hilafetini yıkmıştır. Böylece Hazar denizi güney sahilleri hariç bütün İran’a hâkim olmuştur (Şekil 2).

13.yy ikinci yarısında Moğolların merkezi hâkimiyetinde yaşanan parçalanmaları, Cengiz Han’ın torunları arasındaki savaşlar takip etti. Altın Orda ve Çağatay Hanlıkları, İlhanlıları sürekli tehdit altında tuttular. İlhanlılar,1295 yılından itibaren, Gazan Han’ın da İslamiyet’i kabulü ile merkezden koparak tam bağımsız bir devlet oldu.⁹

1.5. Anadolu’nun İşgali ve Yönetimi:

Selçuklu Devleti, I. Alâeddin Keykubad yönetiminde en refah dönemini yaşamış; ancak Moğol tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştı. Keykubad, yaklaşan tehlikeye karşı siyasi ve askeri tedbirler almış; sınırlarını doğu ‘da doğal sınırlara kadar uzatmaya, stratejik öneme sahip şehirleri ele geçirmeye çalışmış¹⁰; egemenliği koruyabilmek için iç kaleleri ve şehir surlarını tamir ettirerek sağlamlaştırmıştır.

⁷ Abdulkadir YUVALI, *İlhanlılar Tarihi I: Kuruluş Devri*, Kayseri,1994, 13-30.

⁸ A.g.k.,52.

⁹ Bkz.(1), ÖZGÜDENLİ, 226.

¹⁰ Ali ÜREMİŞ, *Türkiye Selçukluları Doğu Anadolu Politikası*, Ankara,2005, 259.

Konya, Sivas, Kayseri gibi önemli şehirlerin kalelerini yeniden inşa ettirerek sayıca fazla kale ve şehir surları yaptırmış, pek çok kervansaray ise kale haline getirilmiş, siyasi olarak parçalanmış olan Anadolu'nun siyasi bütünlüğünü sağlamaya çalışmıştır.¹¹

Celeleddin Harzemşah, 1225 senesinde Tebriz merkez olmak üzere İran'ın büyük bir bölümünü alarak devletin sınırlarını Azerbaycan'a kadar genişleten Harzemşahlar Devletini yeniden canlandırarak, Selçuklular ile Moğollar arasında tampon bir bölge olmuştur. Alaeddin Keykubad, Moğol tehlikesi nedeniyle Harzemşah'ı Moğollarla anlaşmazlığa düşmemesi ve barışa önem vermesi konusunda uyarmış; buna rağmen Harzemşah'ın, Anadolu'nun işlerine karışması ve Eyyubi Meliklerine ait Ahlat'ı kuşatması ile ilişkiler gerginleşmesi sonucunda savaş kaçınılmaz olmuştur.¹² 1230 yılında yapılan Yassıçemen Savaşı'nda Harzemşah Devleti'nin yenilgisi ile Moğolların Anadolu önündeki engeli kalkmış, Azerbaycan illerinde dehşetli katliamlar yapan ve şehirleri yakıp yıkarak Harzemşah'ın peşinden Diyarbakır'a kadar gelen Moğollar 1231 Ağustos ayından itibaren Amid civarına saldırarak Erzen ve Meyaffarkin'i yağmalamışlardı. Moğollar buradan Siirt'e gitmiş ve şehir halkının çoğunu kılıçtan geçirmiştir. 1232 yılında Sivas yakınlarına kadar ulaşan Moğollar'ın¹³, kısa süre sonra gerçekleştirdikleri keşif akını, Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubad'ın tedbir almasına neden olmuştu. Moğollarla doğrudan mücadeleye girmek yerine Anadolu'yu istila, yağma ve tahripten korumak için Sultan Alaeddin, 1232'de Moğol Han'ına bir elçi göndererek Ögedey Kaan'ın il olma önerisini kabul etmiş ve bir miktar vergi vermek karşılığında anlaşmıştır. Böylece Moğolların Anadolu'yu istilası geciktirilmiş; ancak Anadolu Selçukluları sembolik olarak Moğol hâkimiyetine girmişti.

Alaeddin Keykubat'ın ölümü sonrasında ise yaşanan siyasi sorunlar nedeniyle Anadolu, Moğol istilasına açık hale gelmiştir. Sultan Alaeddin'in ölümünden sonra, oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev tahta çıkmasına karşı ve destek olanlar olmak üzere

¹¹ Salim KOCA, Selçuklu **Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri**, Ankara, 2011, 348-351.

¹² A.g.k., 364.

¹³ Bkz.(10), ÜREMİŞ, 254-256.

devlet iki tarafa ayrılmış ve Gıyaseddin Keyhüsrev'in, saltanatı kardeşi İzzettin Keykavus'a kaptırma endişesinden faydalanan Saadettin Köpek, kendisine rakip olan önemli mevkilerdeki devlet adamlarını çeşitli bahanelerle ortadan kaldırmıştır. Asıl amacı Selçuklu tahtına çıkmak olan Saadettin Köpek'in niyetini anlayan Gıyaseddin Keyhüsrev, bir ziyafet sırasında Köpek'i öldürmüştür; ancak önemli devlet adamlarının öldürülmesi sonucunda Selçuklu Devletinde yönetime yetkinliği daha az olan kişiler getirilmiştir.¹⁴

Moğol istilaları nedeniyle yaşanan yoğun göç dalgaları¹⁵, Anadolu'da II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında yaşanan iktisadi ve siyasi sorunlarla birlikte toplumda sıkıntılara sebep olmuş, sultanın kötü yönetimi yüzünden devletin nizamı bozulmaya başlayınca bu durum halkın hayatını olumsuz yönde etkilemiş, göçebeler ve köylüler zarar görmüştür. Amasya'da peygamberliğini ilan eden Baba İshak, Selçuklu yönetimine karşı ayaklanması sonucunda 1240 yılında Babai İsyanı patlak vermiştir. Selçuklu yönetimi bu tehlikeyi önlemek istese de önceleri başarılı olamamış; ancak 1240 yılında Baba İshak'ın Amasya'da yakalanıp idam edilmesinden sonra taraftarları ile Malya Ovasında gerçekleşen çarpışmada, Türkmenlerin büyük çoğunluğu katledilmişti. Selçuklu Devletinin bu zaferi, Anadolu'yu Moğol istilasından kurtaramamıştır.¹⁶

Baba İshak isyanını bastırmak için Selçuklu askerlerinin Erzurum'dan çekilmiş olduğunu gören Moğollar, Erzurum'u rahat bir şekilde ele geçirmişlerdir. Selçuklu Devleti'nin zayıfladığı bir dönemi bekleyen Moğol ordusu, Baycu Noyan komutasında 1242 yılında Erzurum'u kuşatarak şehri yağmalayıp tahrip ettikten sonra kışlık karargâhları olan Muğan'a çekilen Moğollar karşısında hazırlıklara başlayan Selçuklu Devleti, kendisine bağlı komşu devletlerden beklediği yardımı alamadı. 13.yy ortalarından itibaren ikta sisteminin bozulmaya başlaması ile askeri

¹⁴ Arda DENİZ, **Moğolların Anadolu Politikası ve İlhanlılar Tarihi**, İstanbul,2013, 27-47.

¹⁵ Anadolu'ya ilk yoğun göç akımı Malazgirt Savaşından sonra ikinci diğer önemli göç dalgası ise Moğol istilasından kaçan göçebe ve yarı göçebe kitlelerdir. Moğollardan kaçan Türkmen kabilelerini I. Alaeddin Keykubad, siyasi ve idari gelenek nedeniyle Suriye, Mısır ve Bizans sınırına yerleştirdi. Ardından tahta geçen II. Gıyaseddin Keykubad ise gelen göçerler ve onların yurt arayışları ile baş edememiş ve bu durum isyan ile sonuçlanmıştı.

¹⁶ Ahmet Yaşar OCAK, **Babailer İsyanı: Aleviliğin Tarihsel Alt Yapısı yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü**, İstanbul,1996, 31.

yönden zaafa düşen ve Moğollar karşısında az sayıda olan Selçuklu ordusu ile Sivas'a gelen II. Gıyaseddin Keyhüsrev yapılan savaş divanı toplantısında, meydan savaşına karar verdi.¹⁷ 1243 yılında Köseadağ'da yapılan savaşı kazanan Moğollar, Sivas'ı ve Kayseri'yi tamamen yağma ve tahrip edip, Erzincan'ı harap hale getirdikten sonra Mungan'daki karargâhlarına döndüler.¹⁸ Köseadağ yenilgisinin hemen ardından Selçuklu Veziri Mühezzibüddin Ali, Anadolu'yu yıkımdan kurtarmak için kimseye danışmadan, önce Moğol komutanı Baycu ile buluşmak için Erzurum'a, hemen ardından Baycu'nun bağlı olduğu Curmagun ile görüşmek için Mungan'daki karargâha gitti. Moğollara, Selçuklunun sahip olduğu ordu teçhizatının ve askerinin üstünlüğünü bu nedenle çatışmaları bitirmenin zor olacağını, halkın da rızası olmadan yabancı bir hükümdarın bu toprakları yönetemeyeceğini belirtti. Başkalarının bu topraklarda düzen kuramayacağını bu sebeple Sultan'ın sulh teklifini kabul etmeleri gerektiğini ifade ettiği görüşmeler¹⁹ sonucunda varılan anlaşmada, yıllık 360.000 dinar para ile belirli bir miktarda köle, at, koyun ve değerli mallar Moğollara ödenecek bunun karşılığında Selçuklu yönetiminin iç işlerine karışılmayacaktı.²⁰ Moğol elçilerinin geliş gidiş masrafları da Selçuklulara ait olacaktı. Böylece Türkiye Selçukluları Devleti fiili olarak Moğolların kontrolü altına girmiş oldu.

Gıyaseddin Keyhüsrev üç erkek evlada sahipti. Ölümü ardından tahta kimin geçeceği konusunda anlaşmazlık yaşandı. Ancak Sultan hayatta iken Alaeddin Keykubad'ı veliaht tayin etmişti.²¹ Moğol hanı Batu Han'ın verdiği vezirlik görevi ile Şemseddin İsfahani, Selçuklu devlet adamları bu arzuya göre değil örfeye göre hareket ederek, ölen sultanın büyük oğlu İzzeddin Keykavus'un tahta geçişini sağlayarak, ülke 'de huzuru sağlamaya çalıştılar. 1246 yılında Göyük Han'ın tahta çıkması dolayısıyla Moğolistan'da yapılacak olan törene yeni sultan da davet edilir; ancak sultanın ülke dışına çıkması ile oluşabilecek iç ve dış huzursuzluklar nedeniyle

¹⁷ Bkz. (7), YUVALI, 37.

¹⁸ İbn BİBİ, *El Evamirü'l-Ala'ıye Fi'l-Umuri'l – Ala'ıye II*, Ankara,1996, 64-75.

¹⁹ Osman TURAN, *Selçuklular Zamanında Türkiye: Siyasi Tarih Alp Arslan'dan Osman Gaziye 1071-1318*, İstanbul,1993, 463.

²⁰ İlhan ERDEM, "Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadi, Ticari İlişkileri ve Sonuçları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 50.

²¹ Bkz. (19), TURAN, 477.

yerine, kardeşi Kılıç Arslan gönderildi. Bu arada Vezir İsfahani, devlet adamları arasında çıkan yetki çatışması ve ülkenin uç bölgelerinde çıkan Türkmen isyanları sebebiyle huzursuzlukları bertaraf etmeye çalışırken, Moğol büyük hanı tarafından Kılıç Arslan'ın Selçuklu sultanı tayin edildiği öğrenildi. Ülkede başka bir huzursuzluğun çıkmasını istemeyen devlet adamı Celaleddin Karatay'ın teklifi ile üç kardeşin de tahta geçtiği dönem başladı. Ancak kardeşler arasında çıkan anlaşmazlıklar, çatışmalar sonucunda II. İzzeddin Keykavus tek başına Selçuklu Devleti tahtına geçti.²² Bu sırada İlhanlı Devleti'nin kurucusu Hülagü emrindeki kalabalık Moğol toplulukları ile Azerbaycan'da Mungan'a yerleşme kararı alınca Baycu, kendine bir yurt bulmak amacıyla Anadolu'ya sefere çıktı. Bunun için II. İzzeddin Keykavus'tan yaylak ve kışlak isteyen Baycu, olumsuz cevap alınca savaş ilan edildi. 14 Ekim 1256 yılında Aksaray yakınlarında Sultan Han'ı düzlüklerinde Selçuklu ordusu ikinci kez Moğollara yenilmesi sonrasında Orta Anadolu'nun otlakları Moğollara kaldı. Bundan sonra Anadolu'da bir Moğol gücü her zaman mevcut olacaktı ve Selçuklular, yıllık vergiler dışında bu ordunun masraflarını da ödeyeceklerdi.²³

Mali durumu gittikçe kötüleşen, gelirlerin azaldığı ülkeyi, en küçük kardeş Alaeddin Keykubad'ın öldürülmesi üzerine, Moğollar önce, iki kardeş, İzzeddin Keykavus ve Rükneddin Kılıç Arslan arasında iki yönetim bölgesine ayırdı. Ancak Pervane Muineddin Süleyman'ın Moğollar katındaki başarılı siyasi faaliyetleri sonucunda Selçuklu tahtına Rükneddin IV. Kılıç Arslan geçti. Kuzey ticaretinin en önemli limanı olan Sinop'un, Trabzon'daki Komnenos hanedanlığı tarafından ele geçirilmesi sonucunda İlhanlı hükümdarı Abaka Han'dan destek alan Muineddin Süleyman Pervane, Moğol ve Selçuklu askerleri ile kenti uzun bir kuşatma sonunda geri aldı. Bu zaferden sonra gücü daha da artan Muineddin Süleyman Pervane Sinop'un kendisine verilmesini istedi. Moğolları arkasına alarak devletin yönetimini ele geçirmiş olan Pervane'ye söz geçiremeyeceğini anlayan sultan, bu isteği geri çevirmedi; fakat bir süre sonra araları açıldı. Muineddin Süleyman Pervane siyasi

²² Ali SEVİM-Erdoğan MERÇİL, **Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür**, Ankara, 1995, 475-477.

²³ Bkz. (20), ERDEM, 51.

yetkileri sultanla paylaşmak istemeyerek İlhanlı hükümdarının da izniyle, IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ı Aksaray'da yapılan bir şölen sırasında öldürttü. Yakınlarını önemli devlet mevkilerine getiren Pervane, mevkilerin karşılığı olarak İlhanlılara vergi ve armağanlar verdi. Moğol baskısı artarak devam etti, vergi miktarına karşılık halkın ürettiği ürün ve yetiştirdiği hayvanlardan alındı.²⁴ Bu dönemde ayrıca 4 vergi daha toplanmaya başlandı. Yılın farklı zamanlarında toplanan ve Anadolu'daki Moğol askerinin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olan bu vergiler yönetimi rahatlatırken, halkın üzerindeki vergi yükünü arttırıyordu.²⁵

II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında da Süleyman Pervane eski gücünü korumaktaydı. Fahreddin Ali'yi, II. İzzeddin Keykavus ile ilişki kurup yardım etmesinden dolayı 1272 yılında hapse attırdı. 1275 yılında oğlunun ve Toku Noyan'ın sayesinde hayatı kurtulan Fahreddin Ali, vezirlik makamına tekrar geçti. Moğol komutanlarının Selçuklu yöneticileri baskı altında tutmaları nedeniyle Abaka Han'a şikâyette bulunan Pervane Muineddin Süleyman, durumun aleyhine döneceğinden korktuğu için Memlük Sultanı Baybars'a elçi göndererek Anadolu'ya Moğollarla savaşması için ordusunu göndermesini bildirdi. Ancak Abaka Han, şikâyet edilen Moğol komutanları görevden alır ve Toku Noyan'ı komutan olarak atadı. Bu durum karşısında ordu ile geleceğini bildiren Baybars'ın gelişini ertelemesini talep etti. Kısa bir süre sonra Pervane, Baybars ile iyi ilişkiler kurdu ve ordusu ile Anadolu'ya gelmesini istedi.²⁶ Elbistan ovasında Moğol askerlerine karşı savaşan ve zaferle Kayseri'ye giren Baybars, Süleyman Pervane'nin mevkiine geçmesini talep etti; ancak 15 gün süre isteyen Pervane'nin gerçek niyetini anlayarak ülkesine geri döndü. Baybars döndükten sonra Anadolu'ya gelen Abaka, muharebe alanında Selçuklu askerlerinin yerine, her yerin Moğol cesetleri ile dolu olduğunu görünce, Pervane'nin Moğollara ihanet ettiğini düşünerek Azerbaycan'a dönmeden Pervane'yi yargıladı ve öldürttü; Erzurum'dan Kayseri'ye giderken yağma yapılmasını, Türkmenlerin öldürülmesini emretti. Vezir Şemseddin Cüveyni ise Sivas'ın bir kısmını ve diğer bazı şehirleri Abaka'dan satın alarak, tahripten kurtardı.

²⁴ Faruk SÜMER, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, C.1, 37.

²⁵ Bkz. (20), ERDEM, 53.

²⁶ Erdoğan MERÇİL, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara, 1991, 158-159.

Pervane'nin ölümü ile Moğol baskısı, zulmü ve mali yükü daha da artan Anadolu'da, Baybars'ın Anadolu seferi ve ardından yaşanan Cimri olayı ile Moğolların Anadolu'yu tek elden yönetmelerine sebep oldu. II. İzzeddin Keykavus'un oğlu Gıyaseddin Siyavuş'a, devlet adamları tarafından sahte şehzade olarak görüldüğü için cimri adı verilmişti. Karamanoğullarından destek alan Cimri, Konya'yı kuşatır ve şehri koruyan Saltanat Naib'ini öldürttü. Selçuklu tahtına geçip adına para bastıran, hutbe okutan Cimri, divan toplantısında, devletin ve halkın resmi dilinin Türkçe olduğunu ve başka bir dilin kullanılmayacağı kararını aldı. Anadolu'ya gelen Abaka Han'ın yanında bulunan, III. Gıyaseddin Keyhüsrev ve Vezir Sahip Fahreddin Ali isyanla ilgilenemeyince, vezir, oğullarını Cimriyi yok etmek için bir ordu ile Konya'ya gönderdi. Galip gelen Cimrinin adamları önce Afyon'u kuşattılar sonra Konya'yı yağmalayıp uzaklaştılar. Ancak III. Gıyaseddin Keyhüsrev kuvvetleri tarafından yakalanan Cimri, öldürülerek isyana son verildi.

1277 yılından sonra İlhanlılar, Anadolu'yu Sahib-i Vilayet veya Eyalet-i Rum denilen bir genel vali ile yönetmişlerdi. Bu valiye bağlı idareyi fiilen elinde bulunduran bir vezir bulunmaktaydı. Vezirlerin yanında mali işlerden sorumlu *müstevfi*, toprak idaresinden sorumlu *pervane* ve adli işleri yürüten *naib* vardı. Bu idareciler Antalya'dan Erzurum'a uzanan sahada görev yapıyorlardı.²⁷ İlhanlı hükümdarı Abaka Han, siyasi otoritenin, İlhanlı-Moğol yönetim sistemine göre düzenlenmesi için vali Kongurtay ve Şemseddin Cüveyni'yi Anadolu'ya gönderdi. Askeri otoritenin Moğolların elinde olduğu kurulan yeni düzende Selçuklu bürokrasisinin idari ve mali alanda yerini büyük oranda İranlı devlet memurları aldı. Moğol komutanlarının yetkileri artırıldı. İdari ve mali konularda Moğol yasaları Anadolu'da da uygulanmaya başlandı.²⁸ Cüveyni, isyanları bastırıp bozulan siyasi istikrarı sağladı. Halka yük olan fazla vergiyi kaldırdı. Müstevfilerin halktan her istediklerinde para ve mal toplamalarını yasakladı. Selçukluların borçlarını silerek

²⁷ Abdülkadir YUVALI, "İlhanlıların Anadolu Politikası ve Doğu Anadolu Şehirlerinin Vergi Potansiyeli", **XI. Türk tarih Kongresi, 5-9 Eylül 1990**, 585.

²⁸ İlhan ERDEM, "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın Doğu'ya etkileri", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.XX, 31, 16.

İlhanlılara birkaç şehrin gelirlerini bağladı.²⁹ Çıkan Türkmen ayaklanmaları nedeniyle Batı bölgelerinde durum Orta ve Doğu Anadolu'ya nazaran daha karışık. İlhanlı Ordusu, Karamanoğulları ve idaresindeki Türkmen nüfusun arttığı Germiyanogulları üzerine giderek siyasi faaliyetleri engelledi. Bu arada Moğol komutanı Baycu'nun, Moğol askerleri ve asker aileleri ile Anadolu'ya yerleşmeleri ve Anadolu'da yaşanan siyasi olaylar, Türkmenlerin yer değiştirmelerine sebep olmuştu; kuzey ve güneyde dağlık ve kıyı bölgelerine, başka Türkmen gruplar Bizans uçlarına giderek buradaki beyliklere katılmışlar ve bir kısmı da Memlük topraklarına göç etmişlerdi.³⁰

Abaka Han iktidarının ilk günlerinden itibaren İlhanlılar, Altın Orda ve Memlüklerin tehdidi altındaydılar. Baybars'ın Antakya'yı ele geçirmesinden sonra Memlük ilerleyişini durduramadılar. Anadolu'da yaşanan olaylar ve Memlüklere karşı kaybedilen Hums savaşı sonrasında 1282 yılında Abaka Han'ın ölümü ardından yerine, Ahmet Teküdar geçti. Müslümanlığı seçen hükümdar, Moğol yasaları yanında İslami kuralların da uygulanacağını ilan etti. Diğer yandan Memlüklerle iyi ilişkiler kurulmaya çalışılan ve barış teklifinde bulunulan bu dönemde, III. Gıyaseddin Keyhüsrev Selçuklu tahtında olmasına rağmen Sultan Ahmet Teküdar, Selçuklu ülkesini ikiye bölerek, II. İzzeddin Keykavus'un oğlu Gıyaseddin Mesut'a batı bölgesini verdi. Sultan III. Gıyaseddin Keyhüsrev ise ülkenin ikiye bölünerek yarısının başkasına verilmesini kabullenmeyerek Erzincan'a çekildi. Sultan'ın bu durumunu fırsat bilen Karamanlı ve Eşrefoğlu Türkmenleri Konya ve Akşehir vilayetlerine saldırarak, buraları yağma ve talan etmişlerdi. Durumu öğrenen sultan Gıyaseddin, Moğollardan yardım istedi. Moğol Hanı Ahmet Teküdar ise, Kongurtay'ı Anadolu'ya vali olarak atamıştı. İkisi Erzincan'da buluşup Türkmenlerin üzerine Konya'ya yürüdüler ve Türkmenleri katlettiler.

Anadolu'da uygulanan Moğol sisteminde fazla bir değişiklik yapılmamış, ekonomik alanda ise kaynaklar, ürün ve malların büyük bölümü İlhanlı hazinesine

²⁹ Kerimüddin Mahmudi AKSARAYI, **Müsameret'ül Ahbar: Moğollar Zamanında Türkiye Selçukluları Tarihi**, Ankara, 1944, 89.

³⁰ Bkz. (24), SÜMER, 45.

aktarılmak üzere İlhanlı görevlileri arasında paylaştırılıp, sisteme karşı çıkanlar sert ve acımasız bir biçimde cezalandırılmıştı.³¹

1284 yılında amcası Ahmet Teküdar'ı öldürten ve tahta geçen İlhan Argun, 1285 yılında kardeşi Geyhatu'yu, Türkmenleri yola getirmesi ve asayişi sağlaması için Anadolu'ya gönderdi. Konya'da rejim yeniden kuruldu. Ordu'nun masrafları tamamen Selçuklu hazinesinden ödeniyordu. Mali olarak zorluklarla karşılaşılınca Sahip Fahreddin Ali, Moğollara yapılacak olan ödemeleri kendi servetinden yapmak zorunda kaldı. II. Mesut'un başına getirildiği devleti ayakta tutabilmek için çaba sarf eden, Türkmen isyanları ile Moğol baskısı arasında sıkıntılı günler geçiren ve Moğolların isteklerini karşılayamaz duruma gelen vezir, Argun Han'ın Selçuklu vergilerini arttırmasından sonra 1288 yılında üzüntüden vefat eder. Onun ölümünün ardından Selçuklu vezirleri İlhanlı başkentinden gönderilmeye başlandı; devlet, Moğol ve Fars idarecilerin tarafından yönetilmeye başlandı.

Moğollar'a daha çok vergi vaadinde bulunması sonucunda Anadolu'ya vezir olarak gönderilen Fahreddin Kazvini, yanında getirdiği memurları yüksek görevlere tayin etmiş; böylece bağlı bir devlet olan Selçuklu Devleti yönetimini tamamen Moğolların eline kalmıştı. Yönetime geçen vezir Kazvini, ilk iş olarak her türlü vergiyi arttırdı; bu ağır vergileri ödeyemeyen halk zulüm ve işkence gördü ve halkın bir kısmı başka bölgelere göç etmek zorunda kaldı. İranlı memurların gerçekleştirdiği soygunlara direnmek Türkmenlere ve Ahilere kalıyordu. Anadolu'daki bu huzursuzluğu duyan Argun Han, memurları ağır bir şekilde cezalandırdı; görevini kötüye kullanan vezir Kazvini ise öldürüldü.

Selçuklu tahtının etkisizleşmesi ile Türkmen-İlhanlı çatışması başlamıştır. 1291 yılında Argun Han'ın ölümü üzerine Türkmen toplulukları Anadolu'da isyana geçtiler. Sultan II. Mesut isyanı bastıramadığı için Geyhatu'dan Anadolu'ya gelmesini istedi. Yeni İlhan Geyhatu, ordunun yarısını Akşehir'e diğer yarısını Karaman'dan Kütahya'ya; Beyşehir'den Milas'a kadar Menteşeli, Lâdikli, Eşrefoğlu

³¹ İlhan ERDEM, "İlhanlılarda Ahmet Teküdar Dönemi ve Selçuklular", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.35, 103-111.

ve Karamanlı Türkmenlerin üzerine göndererek yağma ve talan ile halkı acımasızca öldürttü. Geyhatu uç bölgelere kadar giderek Anadolu'da bu şekilde düzen oluşturmaya çalıştı. Bu durum sonucunda, siyasi ve mali istikrarsızlıktan kaynaklı ekonomi dibe vurmuş; Moğol askerlerinin yağmaladığı, İranlı memurların vergiler ile soyduğu Anadolu halkı gittikçe yoksullaşmıştı. Gazan Han döneminde İlhanlı hanedan anlaşmazlıkları etkisini Anadolu'da göstermiş; Konya idaresi Ahilerin eline geçmişti. Anadolu'nun yönetiminde hiçbir etkisi olmayan Sultan II. Mesut ise Kayseri'de oturuyor, Moğol ordusu varlığı nedeniyle kendini güvende hissediyordu. Ancak isyan eden Anadolu'daki Moğol ordu Komutanı Baltu, Gazan Han'ın gönderdiği kuvvetlere yenilmesinin ardından Sultan II. Mesut, Gazan Han tarafından görevinden azledildi. Gazan Han, hükümdarlığı sırasında Anadolu'da isyanları bastırıp, yeni mali düzenlemeler yaptı. Anadolu'yu dört mali bölgeye ayırarak, her bölgeyi bir *mültezime* verdi. Ancak istenilen vergilerin çok yüksek olması nedeniyle halk ödemede sorunlar yaşıyor, vergiler zor kullanarak toplatılmaya çalışılıyordu. İlhanlı Devleti hazinesine giden bu paraların bir kısmı ordunun ihtiyaçları için alınıyordu. Hazineye giden bu miktarlar da mali iyileşmeye yetmeyince, iktisadi sistemde reformlar yaparak mali durumu iyileştirmeye çalışan Gazan Han, Moğollar tarafından tahrip edilen Anadolu gibi İlhanlılara bağlı bölgelerin imar edilmesine karar verdi. Ancak 1304 yılında ölümü ile bu planlar yarıda kaldı.³²

Uç bölgelerde yeni fetihler ve Akdeniz ticaret faaliyetlerinin Batı Anadolu sahillerinde yoğunlaşması ile bölgede birçok beylikler kurulup gelişiyor, bir ticari canlanma yaşıyordu. Zaten Selçuklu hanedanı meşruiyetini kaybetmiş ve oluşan idari otorite boşluğunda birçok Türkmen Beyliği kurulmuştu. 1308 yılında II. Mesut'un ölümünden sonra hanedandan V. Kılıç Arslan tahta çıkmış olsa da, hükümdarlığı Moğollar tarafından kabul edilmemiş olmalı ki, basılan son sikkeler II. Mesut adına olup, Selçuklu Devleti II. Mesut'un ölümüyle sona erdi.³³

Gazan Han'dan sonra gelen yeni İlhanlı hükümdarı Sultan Olcayto Han zamanında, Anadolu'da çıkan isyanların Emir Çoban tarafından bastırılması ardından

³² Bkz. (20), ERDEM, 57-70.

³³ Bkz. (24), SÜMER, 75.

Anadolu Beyliklerine karşı Bizans'ı destekleyen İlhanlı hükümdarı İmparator II. Andronikos Palaiologos'un kız kardeşi Maria ile evlendi. Geçirdiği rahatsızlık sonucunda 1316 yılında ölen Gazan Han'ın yerine geçen Ebu Said Bahadır Han'ın Anadolu valiliğine atadığı Timurtaş, babasının öldürülmesi üzerine Mısır'a kaçarken yerine Alaeddin Ertena'yı bıraktı.³⁴ 14.yy başında Selçuklu Devleti'nin fiilen sona ermesinin ardından Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde kurulmuş ve yeni kurulan Türk Beylikleri; 1335 yılında Bahadır Han'ın ölümüyle İlhanlıların Anadolu üzerindeki baskı ve yönetimini kaybetmesi ile bağımsızlıklarını ilan ederek Beylikler adı verilen siyasi dönemi başlattılar.

1.6. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Ortam:

13.yüzyılda Moğolların yağma ve katliamlarından kaçmak için Anadolu'ya yapılan göçler, dini, iktisadi ve kültürel açıdan değişimlere neden olmuştu.

Moğol istilası nedeniyle 1220'lerden itibaren Maverâünnehir, Horasan, İran ve Suriye'ye kadar olan coğrafyadan yerleşik ve daha çok göçebe nüfus Anadolu'ya gelmeye başladı.³⁵ Bu göçler sırasında, şehirlerde yaşayan sanatkârlar, tüccarlar, din bilginleri ve âlimler, dolayısıyla da farklı zümrelerden insanlar Anadolu'ya göç ederek yerleşti. Türkmen kitleleri yanında ülkeleri yakılıp yıkılan İranlıların Anadolu'ya gelerek Selçuklu Devleti hizmetine girmesi ile de 13. ve 14.yüzyılda Anadolu şehir hayatında İran kültürünün etkisinin artmasına sebep olmuştu. Hülagü Han'ın Azerbaycan'a gelmesi ile de Türkmenler yurtlarını terk ederek Anadolu'nun kuzey, güney ve batı uçlarındaki dağlık bölgelere çekilmişlerdi.

11.-12. yy Türkistan sufiliğinden doğan ve insan ögesini merkeze alan farklı tasavvuf akımlarına bağlı grupları arasında yer alan *Sünni* ve *Bâtını*³⁶ anlayışa sahip

³⁴ Cemal KAFADAR, "Olcayto Han", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.XXX, 346.

³⁵ Ahmet Yaşar OCAK, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.3, 111.

³⁶ Mükrimin Halil YİNANÇ, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri: Anadolu'nun Fethi**, İstanbul,1944, 172.

dervişler ve şeyhler Anadolu'ya göçlerle gelerek Konya, Kayseri, Sivas gibi önemli kültür merkezlerine yerleşiyorlar, tekke ve zaviyeler açıyorlardı.³⁷

Alaeddin Keykubat döneminden sonra gücünü kaybetmeye başlayan Selçuklu Devletinde,13.yy sonunda şiddetlenen saltanat kavgaları, Anadolu'da uç bölgelerde ve diğer bölgelerde bulunan Türkmen grupları ve beylikler ile siyasi sıkıntılar yaşanmasına neden olmuştu. Moğol istilasından kaçanların Anadolu içlerine ilerlemesi, Harzemşah Devleti ile yapılan savaş sonrasında Türkmen şeyhi Baba İshak isyanı ve Köseadağ Savaşı yenilgisi ile Moğol hâkimiyetine girilmesi sonrasında vasıfsız Selçuklu yöneticilerinin başa gelmesi gibi siyasi sorunlar, sosyal düzensizliğe, huzursuzluk ve ekonomik kayıplara yol açmıştı. Yerleşik, yarı yerleşik, göçer kültürün bir arada yaşaması sonucunda yaşanan anlaşmazlıklar yanında, halifeliğin de ortadan kalkması ile inanç değerleri erozyona uğrayan halk, öteki dünya hayatını kazanmak için tekke ve şeyhlerin etrafında toplanmıştı. Ayrıca, Şamani gelenekleri Anadolu'ya taşıyan; ancak yönetim ve yerli Müslüman halk tarafından dışlanmaları nedeniyle kolay anlaşabildikleri şeyh veya dervişleri kendilerine lider olarak kabul eden Türkmenler, İslamiyet'i kitabi şekliyle öğrenememiş, geleneksel inançları etkisinde kalarak yorumlamışlardı.³⁸ Göçebe olmayanlar ise İslamiyet'i Hanefi mezhebiyle yaşıyorlardı. Anadolu'da bu yüzyılda ayrıca büyük bir yerli Hristiyan halk, Ermeni ve Rum nüfusu, bulunmaktaydı. Ancak Moğol istilası sonrasında demografik açıdan göçlerle, Türk nüfusu Hristiyan nüfustan daha fazla idi.

Moğol ordusunun Orta Anadolu'da en iyi otlaklara yerleşmeleri, hayvancılığı büyük zarara uğratarak, hayvanların telef olmasına neden olmuş, aileleri ile gelen Moğollar Orta Anadolu'nun verimli alanlarına ya kendi köylerini kurmuşlar ya da Türkmen köylerine yerleşmişti.³⁹ Selçuklu kentlerinin Moğol işgalleri ile tahrip olması sonucunda kent yaşamı yerini göçebe köy karışımı bir hayat tarzına bıraktı.

³⁷ Bahar AKARPINAR, "Onüçüncü Yüzyıl Anadolu Sahasında 'Aydınlanma Kuşağı'nın Oluşumu", **Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.2, S.1, 6.

³⁸ Metin BOZKUŞ, "Anadolu Selçuklularında Sosyal Mezhebi ve Dini Yapı", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.5, 1-2.

³⁹ Ahmet Yaşar OCAK, "Social, Culturel and Intellectual Life 1071-1453", **The Cambridge History of Turkey**, C.4 Byzantium to Turkey, 369.

Şehirlerde iç talebi karşılayabilecek kadar üretim olsa da, köylerde ve şehirlerin etrafındaki tarım faaliyetleri aksamaya başlamıştı. Moğollara karşı direnen ya da Moğol istilaları nedeniyle uç bölgelere kaçmak zorunda kalan nüfusun ardında bıraktığı tarım alanlarının işlenememesi üretimin düşmesine,13.yy ortalarına kadar da Orta Anadolu’da zaman zaman kıtlığa yol açmıştı.⁴⁰ İlhanlı idaresindeki Selçuklu ülkesinde yaşanan mali krizde paranın değerinde zaman zaman görülen artış ve düşüşler etkili olmuş, halk fakir düşmüştü. Sadece Moğol işgallerinden yağmalarından değil, vergilerinden de kaçan halk pek çok kez yerini yurdunu değiştirmişti. 13. yüzyıldan itibaren göçlerle gelen Türkmenler, konar, göçer bir hayat tarzına sahip olmaları nedeniyle şehir hayatından uzak olsalar da Sivas gibi bazı şehirlerde yerleşik hatta ticaretle uğraşan Türkmen nüfusa da rastlanıyordu.⁴¹ Uç bölgelerde ise iktisadi olarak bir canlanma yaşanıyordu.⁴²

Kösedağ savaşından önce toprak rejiminin değiştirilmesi, toprakların vakıf haline getirilmesi Türkmenlerin hayvanlarını otlatacak mera ve kışı geçirecek kışlak bulma konusunda güçlüklerle karşılaşılmasına sebep olmuştu. İlhanlıların Anadolu’da daha çok vergi toplayabilmesi için, ortadan kaldırılan *ikta* ve *miri* topraklara el konulması sonucunda Selçuklunun borçlarına karşılık bazı şehirler İlhanlı mülkiyetine katılmıştı. Moğollar, uluslararası ticaret yollarının güvenliğini sağlamış ancak Selçuklu ülkesindeki doğu-batı, kuzey-güney arasındaki ticaret yolları eski önemini kaybetmişti. Yerli Müslüman tüccar, alınan vergiler ve yapılan yağmalarla zor durumda kalmış böylece ticaretin tekeli Venedikli tacirlerin eline geçmişti. İlhanlılar ile yakın ticari anlaşmalar yapan tacirler, belirli merkezler dışında transit geçiş yaparak Tebriz’e ulaştıkları için, Anadolu bu ticarettten payını alamadı. Bu nedenle de kervan ticareti Selçuklu dönemindeki önemini yitirdi.⁴³ Ancak İlhanlı başkenti Tebriz büyük bir ticaret merkezi olduğu için Anadolu’nun doğusu bu durumdan karlı çıkmış olup, Sivas, Erzurum, Erzincan, Kayseri, Harput gibi şehirler

⁴⁰ Mustafa AKDAĞ, *Türkiye’nin İktisadi İctimai Tarihi*, İstanbul,1995, 451-461.

⁴¹ Ahmet Yaşar OCAK, “13.-16. Yüzyıllar Anadolu Şehirlerinde Dini-Sosyal Hayat”, **Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı**, 249-264.

⁴² Bkz. (41), AKDAĞ, 46.

⁴³ Bkz. (27), YUVALI, 596.

Tebriz'e giden yol üzerinde olmaları nedeniyle Anadolu'da toplanan vergilerin çoğu bu kentlerden sağlanmıştır.⁴⁴

Hülagü döneminden itibaren, İlhanlı Devleti'nin otoriteyi kurması sonrasında, Anadolu'daki Selçuklu yönetimi zamanla etkisiz duruma gelince siyasi düzende, halkı ezen İranlı yöneticiler ile Moğollardan devamlı müdahaleler gören Türkmenler ve onları destekleyen *Ahi Teşkilatı* etkin hale gelmiştir.⁴⁵ 13. yüzyıl ikinci çeyreğinden sonra Selçuklu coğrafyasında yaşanan ekonomik ve siyasi sorunlar, toplumu bölerek sürekli isyanlara sebep olmuştur.

⁴⁴ Bkz.(20), ERDEM, 60-63.

⁴⁵ Halil ÇETİN, "İlhanlı Hâkimiyeti Altında Anadolu'da Siyasetin Temel Direği: Göçebe Moğol Türkmen Çatışması", **Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 7/4, 1207.

2. KATALOG

2.1. İBADET YAPILARI

2.1.1. SAMSUN KALE KAPISI MESCİDİ⁴⁶

İNCELEME TARİHİ: 16.06.2014

YAPININ YERİ:

Samsun merkezinde Kale Mahallesinde yer almaktadır.

YAPININ TARİHİ:

Yapının, batı cephesinde yer alan giriş açıklığı üzerindeki kitabesine göre H.723/ M.1323⁴⁷ yılında inşa edilmiştir. Celi sülüs ile yazılan dört satırlık Arapça kitabenin Türkçe metni şöyledir;

“ Yediyüz yirmi üç yılında kulcağızların en zayıfı Mevlevi Mahmut oğlu Evhat, Ebu Said Han’ın devleti günlerinde-Allah saltanatını payidar ede- ve Temurtaş Noyan zamanında – Allah aziz kıla yardım ede- bu mübarek mescidi iymar etti.”⁴⁸

YAPININ BANİSİ:

İnşa kitabesine göre yapı, Mahmud oğlu Evhad el-Mevlevi tarafından yaptırılmıştır. Samsun’un tanınmış Mevlevilerinden olup, Ahmet Eflakinin eseri olan Menakıb’l-Arifin’de, adı Çelebi Evhadeddin Samisuni olarak geçmektedir. Samsunda Mevlevi tarikatının temsilcisidir.⁴⁹ Kitabede geçen diğer adlar, İlhanlı’nın Anadolu valisi Timurtaş ve İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Han’dır.

YAPININ USTASI:

Yapının ustası bilinmemektedir.

⁴⁶ Kazım DİLCİMEN, 1940 tarihli makalesinde, Samsun İç Kale Kapısına konum olarak yakınlığı nedeniyle, halk tarafından Kale Kapısı Mescidi olarak adlandırıldığını belirtir. Kaynaklarda farklı isimlerle anılan cami, bugün halk tarafından Kale Cami ya da Kuyumcular Cami olarak adlandırılmaktadır.

⁴⁷ Ali BORAN, **Anadolu’daki İç Kale Cami ve Mescitleri**, Ankara,2001, 72.

⁴⁸ Kazım DİLCİMEN, “Samsun’da İlhanlılar Devrinden Kalma Bir Yazıt ”, **19 Mayıs Samsun Halkevi Dergisi**, C.5, 17-18.

⁴⁹ M. Kemal ÖZERGİN, “Türkiye Kitabeleri”, **Sanat Tarihi Yıllığı**, C.11, 65.

YAPININ PLAN VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Danışmendiler döneminde yapılmış olan iç kale içerisinde olması muhtemel olan yapı bugün şehrin merkezinde bir çarşı içerisinde yer almaktadır. Özgün durumunu yitirmiş olan yapıda yalnızca tonozlu bölüm günümüze ulaşmıştır(Şekil 3). Cami, güney kuzey ve batı yönlerinden yapıya bitişik durumda bulunan binalarla çevrili olup bu durum yapının cephelerini görebilmemizi engeller (Resim 1). 14.yy'a tarihlenen yapı, yapılan değişiklikler ve eklemelerle günümüze gelmiş ve inşa edildiği dönemin mimari özelliklerinden oldukça uzaklaşan yapı, üç katlı bir camiye dönüştürülür. Kare planlı yapının giriş açıklığı yola bakan doğu cephesi üzerindedir (Resim 2). Çelikten bir gölgelik ile iki bölüme ayrılan giriş cephesi alt kısımda mermer kaplı olup cephede abdest muslukları ve üç pencere açıklığı yer almaktadır. Cephenin gölgelik üstünde kalan kısım ise mozaik ile kaplanmış olup alt bölümdeki açıklıklarla simetrik durumda olan dört pencere açıklığına sahiptir. Yapının inşa kitabesi, giriş açıklığı üstünde duvar içine gömülü vaziyettedir. Giriş açıklığının çift kanatlı ahşap oyma kapısından harim kısmına geçildiğinde özgün olduğu anlaşılan kuzey- güney doğrultuda uzanan dikdörtgen bölüm, güneyde beşik tonoz ile kuzey yönde ise pandantif geçişli bir kubbe ile örtülüdür (Resim 3). Yapıda bu tonozlu bölüme batı yönünde eklemeler yapılmıştır. Harim kısmında kuzey batı yönünde pandantif geçişli kubbe altındaki kemer açıklığından merdivenlerle geçilerek 1. ve 2. kata çıkılmaktadır. Cami, üst katta bir kubbe ile örtülü olup 3. kattan 1. kata kadar yukarıdan aşağıya doğru kubbe çapı kadar bir boşluk bırakılmıştır. Her katta tavan, alçı ile bölümlere ayrılmıştır. Cami'nin kuzeydoğu köşesinde yükselen, çokgen pabuçlu, tek şerefeli ve yüzeyi mozaik kaplama minare, orijinal değildir.

YAPININ SÜSLEME ÖZELLİKLERİ:

Yapıda orijinal bezeme özelliği bulunmamaktadır. Caminin Cumhuriyet Dönemindeki onarımı sırasında yapılan kalem işi süslemelerin herhangi bir sanat değeri yoktur. Yapının giriş cephesi üzeri mermer ile kaplı olup, kapı ve pencere söveleri siyah mermerdendir.

YAPI MALZEMESİ VE TEKNİĞİ:

Yapının özgün yapı malzemesi bilinmiyor.

YAPININ BUGÜNKÜ DURUMU:

1869 yılında çıkan büyük Samsun yangınında, kentin büyük kısmı yanar ve şehir yeniden planlanır. Süleyman Paşa medresesinde çıkan ve bitişiğindeki han içerisinde bulunan petrol ürünleri satan bir dükkâna sıçrayan yangın, hızlı bir şekilde büyüyünce Samsun merkezindeki ahşap evler ve dükkânlar tamamen yok olur. Danişmentliler tarafından inşa edilen sur içindeki kale mahallesinde evler tamamen yanar. Yapının, bu yangın sırasında ve 20.yüzyıl başında Kurtuluş Savaşı yıllarında çıkan başka bir yangınla daha büyük hasara uğramış olması ve ilk onarımın 19.yy da Abdülhamit döneminde yapılarak, mescide dönüştürülmüş olması muhtemeldir. Yapı, 1968-1970 yılları arasında kurulan bir dernek tarafından büyük bir onarım görmüş⁵⁰ ve 2003 yılında yapının giriş kısmı betebe mozaik üst kısmı beyaz badanadır.⁵¹ Onarımlarla bugünkü halini alan yapı, bugün de cami olarak kullanılmaktadır.

DEĞERLENDİRME:

Samsunda İlhanlılar Döneminde inşa edildiği bilinen tek yapıdır. 14. yüzyılda yapının özgün halinde, günümüze ulaşan asıl bölüme bakıldığında yapı'nın özgün halinde dikdörtgen planda çok ayaklı tonoz örtülü olması muhtemeldir. Bu açıdan Anadolu'daki kale mescitlerini hatırlatır.

⁵⁰ Anonim, Samsun İl Yıllığı I, 1973, Ankara, 141.

⁵¹ M. Sami BAYRAKTAR, "Samsun'da Anadolu Selçuklu ve İlhanlı Döneminden Kalan Yapılar" , **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research**, Vol.2/7, 103.

SEÇME KAYNAKÇA:

Anonim(1973), **Samsun İl Yıllığı**, Ankara.

Bayraktar, M. Sami (2009) , “Samsun’da Anadolu Selçuklu ve İlhanlı Döneminden Kalan Tarihi Yapılar”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi** 2/7.

Boran, Ali (2001), **Anadolu’daki İç Kale Camii ve Mescidleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Dilcimen, Kazım (1941), “Samsun’da İlhanlılar Devrinden Kalma Bir Yazıt”, **19 Mayıs Samsun Halkevi Dergisi**, C.5, 55, Samsun.

Özergin, M.Kemal (1970), Türkiye Kitabeleri, Sanat **Tarihi Yıllığı IV**, İstanbul Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, İstanbul.

2.1.2. NİĞDE SUNGUR BEY CAMİ

İNCELEME TARİHİ: 16.06.2008

YAPININ YERİ:

Alaeddin Kalesinin güneybatı yönünde, Sungur Bey Mahallesiinde yer almaktadır.

YAPININ TARİHİ:

Taç kapının kuzeydoğu yönündeki minare kaidesi üzerinde yer alan vergi kitabesinde yapının inşasına dair bilgi verilmemektedir ancak bu kitabeye dayanarak yapı tarihlendirilir. H.736/ M.1336 tarihli üç satırlık nesih kitabe şöyledir;

“Allah adıyla övünme yalnız Allahadır. Allahın peygamberi Muhammede selam 736 yılının aylarında. Ahiret günü maksadıyla Büyük Emir Saif Al Devlet Vel-din emretti. Böyle olsun; bu günden itibaren iyice korunmuş olan Nekide’de mesihin milletinden gariplerden cizye ve haraç alınmasın.”

Erken Osmanlı devrine ait Niğde Dışarı Cami’de bulunan Sungur Bey Cami’ne ait minber kürsüsü iki yanında;

“Büyük Sultan Ebu Said’in hükümdarlığı zamanında emirlerin emiri Seyfettin Sungur emretti. Allah’ın rahmetine muhtaç aciz kulun eseri, Allah’ın affına muhtaç muallim ve kâtibin oğlu Hoca Ebubekir.” yazmaktadır.

Doğu Taç kapısının giriş açıklığı üzerinde yer alan Karamanoğulları dönemi vergi kitabesi şöyledir;

“Bu emirname Sultanların sultanı Karaman Han oğlu Pir Ahmet Han ve Kasım Han buyruğu ile yazıldı. Allah devletlerini sonsuz ve memleketlerini korusun. Âmin ey yaratılmışların yaratıcısı...”

Tiftik malı, güherçile, cingi taşı, bezir yağı ve koyun vergisi için hükümdür ki, beyler ve kadılar bu sonradan çıkma vergilerden hiçbirisini...

Bugünden sonra Allaha andım olsun Cemaati Darül Pehlavaniye de almayanlar kim ki bu fermanın hükümlerini bozmaya çalışırsa o, Allahın meleklerinin ve halkının hepsinin lanetine uğrasın. 874 yılında yazıldı.⁵²

Kuzey taç kapısı ahşap kapı kanatları üzerinde birbirine simetrik iki kitabe de;

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: Oraya emniyet ve selametle girin (denilir onlara).

Doğu taç kapısı ahşap kapı kanatları üst kısmında simetrik olarak yer alan iki kitabeden sağ tarafta;

Mescitler şüphesiz Allahındır. Allahın mescitlerini ancak Allaha iman eden kimseler imar eder. Mescit Allahın evidir. Oraya emniyet ve selametle girin (denilir onlara). Ey Allahım senden isterim sen yücesin.

Sol tarafta;

Dini koruyan hakkını anla. Kâbe gibi kalbin gül bahçesini öp. Kişinin iyisi ve güzeli doğrusu Hacı Muhammed'in işinden (bellidir). Bu işten dolayı cennete gitmeyi (ümit eder).⁵³

YAPININ BANİSİ:

Niğde Dışarı Camiye götürülen minber kürsüsünün iki yanında bulunan kitabede adı geçen Seyfettin Sungur ile yapının kuzeydoğu yönünde bulunan minare kaidesi üzerindeki vergi kitabesinde adı geçen Büyük Emir Saif Al Devlet Vel-din aynı kişi olmalıdır.

YAPININ USTASI:

Yapı ustası bilinmiyor.

YAPININ PLAN VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Çevresine göre doğu ve batı yönlerinde farklı kodlarda olan yapı, özgün mimarisinde mihraba dik üç sahndan oluşmaktaydı. Harim kısmında altı serbest ayak ve dört yönde duvarlara bağımlı on sütunun taşıdığı kemerler üzerinde, geniş tutulan orta sahn 4 kubbe ile yan sahnlar ise kaburga tonoz ile örtülüydü⁵⁴ (Şekil 4). 18.

⁵² Albert GABRİEL, Niğde **Türk Anıtları**, Ankara, 1962, 37-38.

⁵³ Mehmet ÖZKARCI, **Niğde'de Türk Mimarisi**, Ankara, 2001, 70-71.

⁵⁴ A.g.k.,72.

yüzyılda çıkan bir yangın sonucu üst örtü sistemi, serbest taşıyıcılar ve doğu cephesi üzerindeki minarelerin yıkılması ardından yapı onarım görmüştür.

Niğde kalesi diğer adıyla Alaeddin Tepesinin güneybatı eteklerinde kuzey-güney doğrultusunda konumlandırılmış olan yapı, dikdörtgen plan kuruluşundadır. Eğimli bir arazi üzerinde 28.45x37.10 ölçülerindeki yapı, bir subasman katı üzerinde yer alır. (Resim 4).

Yapının cepheleri profilli bir silmeyle ikiye ayrılır ve her cephe üzerinde üst bölümde, ana beden duvarları içerisine yerleştirilmiş olan sivri kemerler göze çarpmaktadır. Ana cephe olarak düzenlenen doğu cephesi üzerinde bulunan taç kapı ve üzerinde yükselen çifte minarelerinden sağdaki yerine kalın silmelerle çevrili tek şerefeli bir minare 1948 yılında yeniden yapılmıştır. Taç kapı düzenlemesi kaburga tonoz örtülü eyvan şeklindedir.(Resim 5). Giriş açıklığının üzerinde bir Gotik gül pencere düzenlemesi ve tüm bu kompozisyonu içine alan Gotik kemer bulunur. Anıtsal cephe üzerindeki kümbet ve dışa taşkın vaziyetteki taç kapı nedeniyle kolayca görülemeyen sivri kemerler içerisinde birer pencere açıklığı yer alır. Batı cephesinin sağ kanadı üzerinde yapı kütesine bitişik vaziyetteki bulunan kümbet portale oldukça yakın konumda olup cephenin algılanmasını zorlaştırmaktadır. Yapıda bulunan ikinci giriş açıklığı mihrap aksına açılan kuzey cephededir ve bu açıklığın üzerinde yine Gotik sanatı hatırlatan bir gül pencere yer almaktadır (Resim 6). Cephenin kuzeydoğu köşesinde bulunan mahfilin girişi duvar örülerek kapatılmış olup, mahfile ulaşmayı sağlayan ancak günümüze gelmeyen merdivenin izleri duvar üzerinde görülebilmektedir. Dışa taşkın silmenin ikiye ayırdığı batı cephesi altlı üstlü birbirine simetrik pencerelere sahiptir (Resim 7). Alt kısımdaki uzun dar pencere açıklıkları düz lentolu ve yuvarlak kemerli, üst kısımdaki pencere açıklıkları ise sivri kemerler içerisinde olup küçük ölçülerde ve içeri doğru derinliği artarak geniş bir pencere ile harim kısmına açılan bir düzendedir. Güney cephe üzerinde silindirik bir destek kulesi mihrabı vurgularken cepheyi dönen silme üzerinde kalan sivri kemerler içerisinde pencere açıklıkları görülür ve ortadaki pencere diğerlerine göre mihrap üzerinde olduğu için yüksek tutulmuştur (Resim 8).

Osmanlı döneminde çıkan yangın sırasında büyük hasar gören yapı günümüzde onarımlar sonucunda mihraba paralel altı sahndan oluşan bir plana

sahiptir (Şekil 5). 24 ahşap direk taşıyan ahşap tavanlı yapı, kırma kiremit çatıyla örtülüdür (Resim 9). Harim kısmında yangından önce taşıyıcı özelliği olan duvara bağımlı sütunlar görülebilmektedir. Yapının dış cephelerinde olduğu gibi harim kısmında da beden duvarlarını profilli bir silmenin ikiye böldüğü görülür.

Kuzey ve doğu cephe üzerinden harim kısmına girişin sağlandığı yapının, doğu yöndeki ana portalinin giriş açıklığından geçilerek ulaşılan harim kısmında birbirine simetrik 10 devşirme sütun, yapının özgün halinde üst örtüyü taşıyan ana beden duvarlarına bağımlı ayaklardır. İç beden duvarlarını çevreleyen profilli silmenin üst kısmında dış cephede olduğu gibi sivri kemerler içerisinde pencere açıklıkları yer alırken kible duvarının doğusundaki açıklık ana cephe üzerinde bulunan piramidal bir külahla örtülü sekizgen planlı türbe ile bağlantıyı sağlar. Kuzey cephe üzerinde bulunan dikdörtgen çerçeveli ve bordürlerle çevrelenen giriş açıklığı üzerinde doğu yönünde olduğu gibi bir *gülpencere* düzenlemesi yer almaktadır. Bu giriş açıklığı aynı zamanda mihrap aksına açılır ve mahfil altından geçilerek harim kısmına ulaşılır. Mihrabı özgün olan yapının asıl minberi Osmanlı Döneminde inşa edilen Dışarı Camiye taşınmıştır. Bugün camide özgün minberin yerinde sanat değeri bulunmayan ahşap bir minber yer almaktadır. Yapının kuzeydoğu tarafında Osmanlı döneminde Sokollu Bedesteni önünde konumlandırılmış olan kubbeli sekizgen şadırvan bugün yerinde yoktur.

YAPININ SÜSLEME ÖZELLİKLERİ:

Doğu cephesi üzerinde yer alan beden duvarından oldukça dışa taşkın vaziyetteki taç kapıyı çevreleyen bordürlerin çoğunlukla tahrip olduğu görülür. Tipik portal şemasından farklı olarak niş yerine eyvan düzenlemesinin görüldüğü taç kapıda eyvan iki renkli taştan meydana gelen kaburga tonoz ile örtülüdür. Eyvan şeklindeki derin taç kapı nişinin güney duvarı üzerindeki giriş açıklığını örten çift kanatlı ahşap kapı, *kündekari* ve *kakma* tekniğinde yapılan on altı kollu yıldızdan oluşan geometrik kompozisyonludur. Kapının kanadı üzerinde usta kitabesi görülür. Söveleri bitkisel ve geometrik bezemelerden oluşan giriş açıklığının geçmeli kemeri üzerinde Karamanoğulları dönemi vergi kitabesi ve ardından üç yönde eyvanı dolaşan yön oku bordürü gelmektedir. Girişin sivri kemerli alınlığında Gotik üslupta bir pencere düzenlemesi yer alır. Giriş açıklığı yanındaki sütunceler, silmelerle

hareketlendirilen mihrabiyeler ve panolarla taç kapı çerçevesine bağlanır. Yapının cephelerini ikiye ayıran profilli silmenin burada da eyvan düzenlemesini ikiye böldüğünü *Gotik* düzenlemenin üstte bezemenin ise alt kısımda kaldığını görüyoruz.

Giriş açıklığından sütuncelerle eyvan yan yüzeylerine geçiş yapılır. Mihrabiyeler ve hayvan figürlü panolar birbirine simetrik durumdadır. Dikdörtgen kaval silme çerçeve içerisindeki mihrabiye yüzeyi yine kaval silmelerle bölümlere ayrılır. Mihrabiyelerden soldaki beş kollu yıldızlarla birbirine bağlanan gülbezek merkezli on iki kollu yıldızlardan oluşan kompozisyon üzerinde dilimli kavsaralı; sağdaki ise palmet ve rumilerden meydana gelen girift bezemeli ve mukarnas kavsaralıdır (Resim 10). Helezoni kıvrım dallar ucunda ejder, oğlak, at, panter, antilop, boğa, kuş, sıçan, tavşan, maymun, köpek, arslan, koyun, balık gibi hayvan tasvirlerinin sınırını oluşturduğu, içindeki on iki kollu yıldızlardan oluşan bezemeli panolar karşılıklı yer alır. Yapıdan dışa taşkın vaziyetteki taç kapı üzerinde kuzeydoğu yönünde yükselen silindirik minare silmelerle hareketlendirilmiştir.

Yapının kuzey cephesi üzerinde iki kanatlı ahşap kapı on kollu yıldız kompozisyonlu olup künde kari ve ajur tekniğinde on kollu yıldız kompozisyonlu iki kanatlı ahşap kapı yuvarlak kemerli giriş açıklığını örter. Giriş açıklığı silmelerden ve iki geniş bordürden oluşmaktadır. Dıştaki bordür üzerinde on kollu yıldızların yıldız sistemleri ile birbirine bağlandığı; diğer geniş bordürde ise yıldız sistemleri kıvrım dallı rumi ve palmetlerle bir kompozisyon yer alırken açıklığı çevreleyen dış bükey ve iç bükey silmelerin yüzeyinde zencirekler ve geçmeler görülür. Giriş açıklığı lentosu ortasında kabartma olarak yer alan çift başlı kartal figürü ile son bulurken açıklığın kemer köşeliklerinde ise bitkisel *girift* bir bezeme yer almaktadır. Bu anıtsal giriş üzerinde ise gotik üslupta pencere düzenlemesi görülür. Yapı cephelerinde görülen pencere açıklıkları yalnızca batı cephesi üzerinde profilli kemerlerle sonlanmaktadır.

Taç kapı yanında yer alan sekizgen planlı türbe kaidesi eteğindeki mukarnaslı silme ile gövdeden ayrılır. Gövde üstünde mukarnaslı bingilerle on altıgene ayrılan yapının üzeri konik bir çatı ile örtülüdür. Her cephe silmelerle birbirinden ayrılır ve

doğu cephesi üzerindeki dua penceresi sade bir haldedir ancak taşla örülerek kapatılmıştır. Türbenin mukarnaslı bir tepelikle son bulan derin mukarnas kavsaralı taç kapısı güneydoğu yönündedir. (Resim 11)

Yapının iç kısmında orijinal pencere açıklıkları dışa taşkın ajurlu silmelerle çevrilidir. Silindirik gövdeli ve bitkisel bezemeli sütuncelerle sınırlandırılan mihrap nişini çevreleyen bordürler geometrik kompozisyonludur. En üstteki geniş bordürde dört; sonraki dar bordürde üç ve kavsara kemeri köşeliklerinde iki adet ajurlu kabara yer alır.

YAPI MALZEMESİ:

Muntazam kesme taştan inşa edilen yapıda sarı trakit yonu taşı kullanılmıştır. Taç kapı, mihrap ve beden duvarları kesme taştan inşa edilen yapıda minber, kapı kanatları ve taşıyıcı öğeler ahşaptandır.

YAPININ BUGÜNKÜ DURUMU:

18. Yüzyıl ortalarında, barut deposu olarak kullanılan ancak bulunduğu mahallede çıkan yangının camiye sıçraması nedeniyle örtü sistemi ve taşıyıcı öğeleri yanında minaresinin de çökmesi sonucunda özgün planını kaybetmiş ve ardından onarımlar geçirmiş olan yapı, bugün de cami olarak işlevini devam ettirmektedir.

DEĞERLENDİRME:

İç mekân ve cephelerde bütünlüğün sağlandığı yapı da farklı mimari elemanların ve malzemenin uyum içinde olduğu görülür. Selçukluların şehri fethi sonrasında kale içerisinde bir camii inşa edilmemiş, bir Hristiyan mabedi mescit haline dönüştürülmüştü. Fetihden çok sonra Selçuklular tarafından, kale içerisinde 1223 tarihli Alaeddin Camii inşa edilir. Doğu batı yönünde enine gelişen mihrap önünde yan yana üç kubbe ile örtülü, bazilikal planlı Alaeddin Cami'nin ardından 1335 yılında yapılan ve A. Gabriel'in restitüsyonuna göre kuzey güney yönünde kuruluşa sahip, mihrap önünde art arda 4 kubbe ile örtülü Sungur Bey Cami'de çok destekli bazilikal plan şemasına sahiptir. Alaeddin Cami'de olduğu gibi mihrap aksı üzerinde ve ana yola bakan cephe üzerinde birer taç kapısı bulunmaktadır. Ana aks

üzerindeki geniş ve basık bir giriş açıklığı karşımıza çıkarken, ana yol üzerinde türbenin de bulunduğu cephe, çifte minareli ve gotik karakterli anıtsal bir taç kapı eyvan düzenlemesine sahiptir. Selçuklu geleneğini devam ettirmiş olduğu görülen ancak bir kapı açıklığı ile yapıdan geçişi sağlanan ve taç kapıya bitişik konumlandırılan türbe, cephe ile bütünlüğü sağlayamamış, ön cephe üzerindeki sol kanadın algılanmasını zorlaştırmıştır.

Niğde Sungur Bey Cami' de, plan şemasının yapının ana beden duvarlarından okunabildiği görülür. Kuzey ve güney cepheler üzerindeki üç sivri kemer yapının özgün halinde 3 sahndan oluştuğunu ve ortadaki kemerin yüksek oluşunun mihrap aksının üst örtüde yan sahnalardan yüksek tutularak vurgulandığını, doğu batı yönündeki dörder sivri kemer ile harim kısmında çok ayaklı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu sivri kemerler ve iç mekândaki duvara bağımlı sütunlarla ana beden duvarlarının taşıyıcı özelliği olduğu görülür.

1223 tarihli ve bazilikal planlı Alaeddin Cami, Hüdavend Hatun Türbesi güney batı yönündeki, günümüze ulaşmayan 1325 tarihli türbenin Gotik karakteri⁵⁵ ile Karamanoğulları döneminde inşa edilen Ak Medreseyi de değerlendirdiğimizde Niğde'deki yapılarda Sungur Bey Cami öncesinde ve sonrasında yerli ve Gotik etkilerin sürekliliğini göstermektedir. Alaeddin Cami'nin inşasından yaklaşık olarak 110 yıl sonra inşa edilen ilk ibadethane olan Sungur Bey Camii, şehirde o zamana kadar ikinci bir camiye gerek duyulmamış olduğu anlaşılmaktadır. Diğer bir caminin 60 yıl kadar sonra 1413-1414 yıllarında Karamanoğulları döneminde inşa edildiğini düşünürsek, Türk nüfusun az olduğunu ve Beylikler dönemi ile artmaya başladığını düşünebiliriz. Sungur Bey Caminin yapının minare kaidesinde yer alan ve Niğde'de yaşayan Hristiyanlardan cizye ve haraç alınmayacağını belirttiği kitabeden ise az olan Türk nüfusa karşılık bölgede devam eden Hristiyan nüfusun ve yerli ustaların varlığı aklımıza gelir.

⁵⁵ A.g.e., (54).

Haçlı seferleri ardından Kıbrıs'ın Hristiyanların eline geçmesi ile özellikle 13. yüzyıl 2. yarısında Gotik mimari üslupta inşa edilen dini ve askeri yapılar yanında; Suriye'nin Ürdün sınırında 12. yüzyılda Haçlılar tarafından inşa edilen stratejik öneme sahip olan ve Müslümanların ele geçirmeye çalıştığı askeri kaleler, Gotik mimarinin Suriye'deki önemli örnekleridir. Yalnızca Suriye'de değil, Müslüman dünyasının önemli bir yapısı olan 1283-1285 tarihli Mısır Kahire Sultan Kalavun Külliyesinde ve diğer Memlük yapılarında etkili olan bu üslup, Memlükler ile olan siyasi, Levantlarla ve Kıbrıs ile olan ekonomik ilişkiler sayesinde de Anadolu'ya taşınmış olmalıdır. Akdeniz'deki Türkmen Beyliklerin, Kıbrıs ve Hristiyanlarla olan ticari ilişkileri, siyasi ilişkileri de doğurarak ittifaka kadar vardırması yanında, 1320 yılında yapılan İlhanlı Venedik ticaret anlaşması⁵⁶, gezgin ustaları ve sanatçıları da aklımıza getirmektedir.

Bu mimari üslup Anadolu'da fazla etkili olmasa da, Sungur Bey Cami yanında, Korkuteli Camii taç kapısı taş işlemesi, Beçin Ahmet Gazi Medresesi taç kapısı Gotik kemeri, Ak Medrese 'de görülen çift sivri kemerler üzerinde gül pencerelerin Gotik taş işçiliği, Aksaray Ulu Cami kaburga tonozları, Beylikler döneminde Anadolu'nun güney şehirlerinde az sayıda olsa da Gotik sanat etkili yapı örneklerinin olduğunu göstermektedir.

Cami mimarisinde, figürlerin kullanıldığı nadir örneklerden biri olan yapının eyvan şeklindeki girişinin yan yüzeylerindeki bezeme kompozisyonları içerisinde rölyef olarak hayvan ve hayvan başı figürleri görülür. On iki hayvanlı Türk takviminde yer alan hayvan figürlerinin baş kısımları kıvrık bitki dalları ucuna bitişik olarak yer almaktadır. Bir kısmı kötü durumda olan figürlerden sıçan, balık ve kuş motifi diğerlerinden farklı olarak bedenleri ile tasvir edilmişlerdir. İlhanlılar Döneminde İran'da yaygın bir şekilde On İki Hayvanlı Türk Takvimi kullanılmış, yabancı devlet adamları ile yapılan resmi yazışmalarda da yıl olarak takvim hayvanları belirtilmiş ve dönemin Farsça eserlerinde yıl adları Türkçe hayvan adları ile belirtilmiş olması bu kültürün İlhanlılarda ne kadar yerleşik olduğunu gösterir.⁵⁷

⁵⁶ Şerafettin TURAN, **Türkiye İtalya İlişkileri: Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişine**,130-139.

⁵⁷ Osman TURAN, **On İki Hayvanlı Türk Takvimi**, İstanbul, 2004, 58.

Asya ve Uzakdoğu'nun kültürleri 12 hayvanlı Türk takvimini kullanmışlar ancak bazı yıllara farklı isimler verilmiş ve 12 ay farklı yıllardan başlatılmıştır.⁵⁸ Türk topluluklarında yıl isimleri farklılaşırken⁵⁹, kültürlerin birbiri ile olan etkileşimi nedeniyle bu hayvanlarında benimsendiği anlaşılmaktadır. Anadolu'da hayvan figürlerinin sayıca fazla olduğu ibadet yapısı olarak Sungur Bey Camii ve ardından Selçuklu cami mimarisi plan şemasına sahip olan, banisinin İlhanlı emiri, Emir Mahmud olduğu düşünülen 1335 tarihli Kayseri Bünyan Ulu Cami de, taç kapıyı çevreleyen iç bordürde kıvrık dallar ucunda hayvan başı figürlerinin yer aldığı görülür. Sungur Bey Cami yerli, Gotik, Türk ve İslam unsurlarının bir araya getirildiği Anadolu'daki tek İlhanlı yapısıdır.

Yapının eyvan şeklindeki girişi, geleneksel cami mimarisinde Selçuklu örneklerine karşın farklıdır. Klasik Selçuklu taç kapı düzenlemesinin yerine burada bir eyvanın dip duvarına yerleştirilen kapı açıklığı görülmektedir. Bu düzenlemeye ilk olarak Anadolu'da 1266-67 tarihli İlhanlılar tarafından görevlendirilen Amasya Valisi Seyfeddin Torumtay'ın banisi olduğu Amasya Gök Medrese ve Cami'nin taç kapı uygulamasında karşımıza çıkmaktadır. Bir eyvan ve eyvanın güney duvarı üzerindeki kapı açıklığı, yapıya girişi sağlayan bölümdür ve taç kapı nişi yerine kapı açıklığı üzerinde üç sıra sivri kemer düzenlemesi yer almaktadır. Ancak yapıya girişi sağlayan bu eyvanın derinliği Sungur Bey Cami taç kapı eyvanına göre daha azdır. Erken Osmanlı döneminde camilerde, son cemaat yeri ögesinin uygulanması ile harim kısmına girişte cümle kapısı karşımıza çıkar. Bu nedenle 14. Yüzyıl ilk yarısında eyvanlı girişlerin gelişen örnekleri Osmanlı Beyliğinin Erken döneminde daha çok medrese yapılarında olmak üzere az sayıda örneklerde görülür. Bu örneklerden 1414-17 tarihli Merzifon Çelebi Mehmet Medresesi yüksek kemerli eyvan şeklindeki derin girişin dip duvarındaki açıklığı üzerinde mukarnaslı kavsarası bulunmaktadır. 1426 tarihli Bursa Muradiye Medresesi, cepheden taşkın vaziyetteki eyvanlı girişi mukarnas dolgulu pandantiflerle geçilen bir kubbe ile örtülüdür ve kapı

⁵⁸ Ufuk TAVKUL, "Kültürel Etkileşim Açısından On İki Hayvanlı Türk Takviminin Yayılışı", **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C.4, S.1, 25-45.

⁵⁹ Yaşar ÇORUHLU, "Türk Hayvan Takvimi", **M. Uğur Derman Armağanı Altmış Beşinci Yaşı Münasebetiyle Sunulmuş Tebliğler**, 227-229.

açıklığı eyvanın güney duvarı üzerindedir. Aynı tarihli Bursa Muradiye Cami’de ise Bursa kemerli eyvan girişi tonoz örtülüdür ve giriş kapısı açıklığı oldukça sadedir.

İlhanlıların Anadolu’ya gelişi ardından yapılarda kullanılan çifte minare dönemin bir özelliği olmuş ve Beylikler Döneminde de ilk kez 1436 tarihli Selçuk İsa Bey Cami’de çifte minarenin, yapının doğu ve batı yönünde bulunan taç kapılar üzerinde yükseldiğini görmekteyiz. Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Ulu Camilerde kullanılan iki minarenin, kökünde Osmanlı Mimarisi üzerindeki İlhanlı etkisi olarak düşünebiliriz. Köseadağ yenilgisi ardından İlhanlı’nın vassalı olmayı kabul eden Selçuklu Devletinde Selçuklu tahtını temsil eden ama aynı zamanda İlhanlı yönetimine hizmet eden vezirlerin yapıları da çifte minarelidir. Erken Osmanlı Döneminde ise ilk olarak Ulu Camiler iki minareli olarak karşımıza çıkar. Banilerinin Osmanlı Sultanları olduğu, Bursa Ulu Cami ve Edirne Eski Cami’de minare sayısının iki olduğu ve minarelerin yapıların taç kapı cephesinin iki yanında yer aldığı görülür. Klasik Osmanlı’da ise iki minareli camiler vezirlerin baniliğinde inşa edilirken, Selatin camileri dört minareli olup padişahın emri ile inşa edilirdi. Çifte minare, Anadolu’da baninin devlet hiyerarşisindeki yerini göstermektedir.

SEÇME KAYNAKÇA:

Albert Gabriel (1962), **Niğde Türk Anıtları**, trc. Ahmet Akif Tütenk, Türk Kültür Derneği, 54, Ankara.

Osman Turan (2004), **On İki Hayvanlı Türk Takvimi**, Ötüken Neşriyat, 58, İstanbul.

Şerafettin Turan (1990), **Türkiye İtalya İlişkileri: Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişine**, Metis Yayınları, 130-139, İstanbul.

Ufuk Tavkul (2007), Kültürel Etkileşim Açısından On İki Hayvanlı Türk Takviminin Yayılışı, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C.4.S.1, 25-45.

Yaşar Çoruhlu (2000), "Türk Hayvan Takvimi", **M. Uğur Derman Armağanı Altmış Beşinci Yaşı Münasebetiyle Sunulmuş Tebliğler**, 227-229, İstanbul.

2.1.3. TOKAT HALİL BEY CAMİ

İNCELEME TARİHİ: 18.06.2014

YAPININ YERİ:

Yeşilirmak nehrinin güneyinde Merkez mahallesi Cumhuriyet caddesi üzerinde yer alan yapı, yerleşim dokusunun merkezini oluşturan bir konum özelliği sergiler.

YAPININ TARİHİ:

Cami, doğu yönüne açılan kapı kemeri üstündeki inşa kitabesine göre; H.735/M.1336 yılında inşa edilmiştir. Söz konusu mermer kitabe 4 satır halinde düzenlenmiştir. Nesih hatlı Arapça kitabe metni şöyledir;

“Bu Cuma camisini devletli Sultan-ı A’zam Ebu Said Han (Allah mülkünü daim kılsın) döneminde latif olan rabbinin rahmetine muhtaç zayıf kul Hacı Muhammed bin el-Hüseyin- Allah sonunu güzelleştirsin-735 yılı Recep ayında yapmıştır.”⁶⁰

YAPININ BANİSİ:

Doğu kapısındaki inşa kitabesine göre Hacı Mahmut oğlu Hüseyin tarafından inşa ettirilmiştir.

YAPININ USTASI:

Yapı ustası bilinmiyor.

YAPININ PLAN VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Dışarıdan 20.15x14.80 ölçülerindeki dikdörtgen planlı yapı, yüksek bir su basman üzerinde yer almaktadır. Su basman katının yola bakan kuzey ve doğu cephelerinde tek sıra halinde dükkânlar görülür. Caminin oturduğu zemine su basman katının kuzeydoğu köşesindeki merdivenlerle ulaşılmaktadır. Genel olarak yapının tüm cepheleri yakın dönemlerde gerçekleşen niteliksiz müdahaleler nedeniyle özgünlüğünü kaybetmiştir. Yuvarlak kemerli giriş açıklığının yer aldığı kuzey cephedeki pencereler iki sıra halinde düzenlenmiş olup kaydırmalı olarak konumlanmışlardır. Diğer giriş açıklığının yer aldığı doğu yönüne bakan cephe de

⁶⁰İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, **Tokat Kitabeleri**, Ankara, 2003, 178.

benzer tasarım özellikleri sergiler ve yapının inşa kitabesi de bu yöne açılan kapı üzerine yerleştirilmiştir (Resim 10). Yapının minare kaidesi ile birleşen merdivenler, camiye girişi sağlayan kuzey ve doğu giriş açıklıklarına ulaşmayı sağlar. Söz konusu merdivenler minare kaidesini ortaya alarak cemaati kuzey ve doğu girişlere yönlendirecek şekilde tasarlanmışlardır. Kaydırmalı pencere düzeni diğer cephelerde de tekrarlanır ancak az önce de ifade edildiği üzere yapının maruz kaldığı müdahaleler cephe tasarımında ve pencere düzeninde ciddi bozulmalara yol açmıştır.

Yapı içerisindeki harim düzeninin belirleyici unsurları üst örtüyü taşıyan ahşap direklerdir. İki kible duvarına bitişik olmak üzere sekiz ahşap direk taşıyan bağdadi kubbe 11.50 m. çapındadır. Dönemi için büyük çaplı bir kubbe olmakla birlikte kible duvarına yaklaştırılmış olması nedeniyle mihrap önü kubbesi algısı yaratan kubbeli alanın etrafı U şeklinde sahn ile çevrelenmiştir (Resim 11). Bu harim düzeni ortada kubbe, yanlarda ise ahşap tavan şeklinde üst örtüye yansır. Üst örtünün tamamı dışarıdan alaturka kiremit ile kaplanmıştır. Yapı içerisinde mevcut bulunan mihrap ve minber gibi fonksiyonel öğeler herhangi bir sanatsal değer ifade etmeyen niteliksiz unsurlardır. Zemin döşemesi ahşap olan harim kısmında doğu ve batı yönünde kubbeyi taşıyan 4 ahşap sütunun kaideleri ters çevrilmiş devşirme Geç Roma dönemi sütun başlıklarından oluşmaktadır.

Yapının kuzeydoğu köşesinde konumlanmış olan silindirik gövdeli minare ana yapı kütesinden koparılmış müstakil bir kaide üzerinde yükselmektedir. Çokgen kaide ve pabuç kısmı ise kesme taş, gövdesi ise tuğla örgülü minarenin yapı ile orantısız bir yüksekliğe sahip olduğu söylenebilir (Resim 12).

YAPININ SÜSLEME ÖZELLİKLERİ:

Yapının dış cephelerinde herhangi bir bezeme ögesine yer verilmemiş olmakla birlikte iç mekânda kubbe göbeği, eteği, kemer aralarında ve pencere açıklıkları etrafında yoğunlaşan 19. yüzyıl özellikli kalem işi süslemeler görülmektedir.

YAPI MALZEMESİ VE TEKNİĞİ:

Ana beden duvarları kesme taş ile inşa edilmiş yapının, harim kısmında döşeme ve düşey taşıyıcı ögeler ahşaptandır. Minare kaidesi de taş örgülü olmakla birlikte kullanılan taşın ana beden duvarlarındakinden farklı olduğu anlaşılmaktadır. Minarenin gövde kısmı ise tuğla ile örülmüştür.

YAPININ BUGÜNKÜ DURUMU:

19.-20. yüzyılda gördüğü onarımlarla dönemin özelliklerine göre onarılan cami, 2007 yılında yapılan onarımda caminin üst örtüsü oluklu kiremitle döşenmiş, pencere çerçeveleri ve boyutları özgün haline getirilmiş, kuzey ve doğu cephesi etrafındaki avlu döşemesi traverten taşı ile döşenerek yapının dokusuna uygun hale getirilmiş ve kuzey cephe boyunca uzanan sundurma kaldırılmıştır.⁶¹ Yapı bugün de cami olarak kullanılmaktadır.

DEĞERLENDİRME:

13. ve 14. yüzyılda Anadolu'da dini yapılarda uygulanan Selçuklu plan şemalarını düşündüğümüzde, burada karşımıza farklı bir plan tipi çıkar. İnşa edildiği dönemde mihrap duvarına paralel gelişen bir plana sahip düz dam örtülü olması muhtemel yapının, Osmanlı geç döneminde onarım geçirdiği anlaşılmaktadır. Merkezi kubbe arayışı ile Beylikler Döneminde mihrap önü kubbeyi taşıyan sekiz ayaktan ikisinin kible duvarına bitişik olduğu plan anlayışı ilk kez 14. yüzyıl sonunda karşımıza çıkar ancak Tokat'ta 18. ve 19. yüzyıllar arasına tarihlendirilen bazı ibadet yapılarında, mihrap önünde yüksek kasnak üzerine oturan bağdadi basık bir kubbe ve harim kısmında bu kubbeyi taşıyan ayaklar ile mihrap, minber ve kadınlar mahfilinin ahşap olması yanında, yapının cepheleri üzerindeki basit dikdörtgen pencere açıklıkları ve bu pencerelerin boyutları nedeniyle yapıların, Halil Bey Cami ile benzer mimari özelliklere sahip oldukları görülür.

⁶¹ S.K.V.K.K, 60.08.19 numaralı dosyadan.

14.yüzyılda inşa edilen yapılarda moloz taş örgünün kullanıldığı ancak bu yapıda ana beden duvarlarının kaba yonu kesme taş ile inşa edildiği ve aralarda geniş derzlerin oluşturulduğu görülür. Bu durum beden duvarlarının da yapının üst örtüsü gibi yapının özgün özelliği olmadığını göstermektedir. Yapının kuzeydoğu köşesinde yer alan minarenin kaide ve pabuç kısmındaki küfeki taşı, kesme taş örgü ile caminin beden duvarları üzerindeki taş örgü farklı dönemlere aittir. Minare kaidesinde kullanılan taş örgünün farklı oluşu yanında yüksek bir kaide ve pabuç kısmı ile minarenin dar ve uzun tuğla gövdesi Selçuklu örneklerinden ziyade Erken Dönem Osmanlı minarelerini hatırlatır.

Caminin harim içerisindeki kalem işi bezemeleri, 14.yüzyılın geometrik ve girift bitkisel süsleme programından farklı olarak, yapı içerisinde pencere açıklıkları ile kubbe göbeğinde, eteğinde ve kemer aralarında farklı yüzyıllara ait bezeme örnekleri karşımıza çıkmaktadır. Bu durum yapı içerisindeki bezemenin de üst örtü ile aynı onarımlarda yenilendiğini ve İlhanlı Döneminden uzaklaşan yapının Tokatta bölgesel özellikler gösteren bir Osmanlı Geç dönem yapısına dönüştürüldüğünü göstermektedir.

SEÇME KAYNAKÇA:

S.K.V.K.K 60.08.19 numaralı dosya.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (2003), **Tokat Kitabeleri**, Türk Hava Kurumu Basım İşletmeciliği, Ankara

2.2.MEDRESE YAPILARI

2.2.1. KIRŞEHİR NUREDDİN CACABEY MEDRESESİ

İNCELEME TARİHİ: 14.06.2008

YAPININ YERİ:

Kırşehir merkezde, Kırşehir kalesi batısında yer alır.

YAPININ TARİHİ: H.671/ M.1271-1273

Taç kapı giriş kemeri üzerini üç yönde çevreleyen yazı kuşağında Al-i İmran suresinin 18. ve 19. ayetleri yazılıdır.

Yazı kuşağı ile giriş kemeri arasında bulunan üç satırlık vergi kitabesinde;

“Hükümdarlığının ebedi kalmasını Allaha dilediğimiz padişahın adalet nuri tek mil yaradılış üzerinde parladığı için buyurdular ki; şahne vergisi, tabkur vergisi, keza sabun vergisi ve kuçe vergisi ortadan kalksın. Cihana hâkim olan padişah’ın hükmüyle bu fena (gayri şer’i) vergiler tamamıyla ortadan kaldırılmış olduğundan hükümdarın kuvvetli devleti devamlı olması için çok dua kılınsın. Bundan sonra bu vergileri tekrar vazedecek yahut onların vaazı için çalışacak olanlar Allah’ın gazabına uğrasınlar. Keza keten ekenler mahsus damga, bunun gibi aşbazlık namına alınan vergiler de kaldırılmıştır”⁶² yazılıdır ve son cümlesi sağ kemer köşesindedir.

Yazı kuşağı üzerindeki tek satırlık kitabede ise Besmele ve Nahl suresinin başlangıç kısmı yer alır.

Cümle kapısı en üst kısmında görülen kitabede;

“Rahmanı Rahim olan Allah’ın adıyla başlarım. Tanrı’nın rahmetine ve mağfiretine muhtaç köle Caca oğlu Cebail, Allah’a ve Allah’ın rızasına yaklaşmak üzere bu mübarek ve meymenetli medresenin inşasını, en büyük sultan ulu şahin şah ümmetlerin efendisi, Arap ve Acemlerin sultanlarının başbuğu, karanın Akdeniz ile Karadeniz’in hükümdarı, dünyanın ve dinin medarı nusreti, islamin ve ehli islamin yardımcısı, meliklerin ve sultanların

⁶² Cevat Hakkı TARIM, Tarihte Kırşehir- Gülşehri ve Ahiler, Babailer, Bektaşiler, İstanbul,1948, 62.

efendisi Kılıç Arslanoğlu, devletini Tanrı ebedi kılsın, Ebulfeth Keyhüsrev 'in eyyam-ı devletinde, 671 yılının aylarında emretti”⁶³

Minare kaidesi üzerindeki tek satırlık kitabenin bir kısmı okunabilmektedir;

“Yarabbi sahibine mağfiret et... henüz saat yükselmeden güzel bir menzil...”⁶⁴

Kümbetin dua penceresi üzerindeki iki satırlık kitabe de;

“Dünya bir durak yeri her şey fâni” yazılıdır.

YAPININ BANİSİ:

Yapı kitabesine göre Nureddin b. Cibril Cacabey'dir. Moğol veziri gibi hareket eden Muineddin Pervane döneminde Kırşehir valisi olarak görevlendirilen Nureddin Cacabey 'in asıl adı Bahaeddin Caca Oğlu Nureddin Cibril'dir. Osmanlı döneminde Ceceli olarak anılan bir aşirete mensuptur.⁶⁵ Zeki Velidi Togan "Caca" adını "çaça" sözü ile ilişkilendirerek Moğol kökenli olduğunu ifade etmiştir. Kırşehir çevresinde çıkan bir isyanı başarıyla bastırması sonucunda Muineddin Süleyman Pervane'nin isteğiyle Kırşehir emirliğine getirilir.⁶⁶ Ancak Pervane'nin Moğollara karşı oynadığı ikili siyaset sonucunda 1277 yılında İlhanlılar tarafından öldürülmesi sonrasında emirliği sona eren Cacabey, 1277 yılında Elbistan Ovasında İlhanlı - Memlük savaşı sonunda Memlük sultanına esir düşenler arasındadır. Ancak aynı yıl Baybars'ın vefatı üzerine esirler geri döner.⁶⁷ Hacı Bektaşî Veli Menakıpnamesinde Kırşehir dışında öldüğü ve cenazesinin Kırşehir'e getirildiği belirtilir. Türbe üzerinde kitabesi olmadığı için ölüm tarihi bilinmemektedir. Ahmet Temir'in 1272 tarihli Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur El-Din 'in Arapça Moğolca vakfiyesinde; Kırşehir, Eskişehir, Kayseri ve İskilip'te; 3 medrese , 5 mescit, 1 darussüleha, 1 han ,1 hankah ,1 zaviye ,1 mektep, 2 türbeyi vakfettiği 17 mescit ile 1 zaviyeyi de onarttığı yazılıdır.

⁶³ Halim Baki KUNTER, "Kitabelerimiz", **Vakıflar Dergisi**, S.II, 432-433.

⁶⁴ A.g.m., 434.

⁶⁵ Sadi KUCUR, "Cacaoğlu Nureddin", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.6, 1992, 541.

⁶⁶ Osman TURAN, **Selçuklular Zamanında Türkiye: Siyasi Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye 1071-1318**, İstanbul,1993, 525.

⁶⁷ Nejat KAYMAZ, **Pervane Muinüddin Süleyman**, Ankara,1970, 71.

YAPININ USTASI:

Yapının ustası bilinmemektedir.

YAPININ PLAN VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Eğimli bir arazi üzerine inşa edilen yapıya çevresine göre alçak koda olması nedeniyle beş basamaklı bir merdivenle ulaşılmaktadır. Yapıya hareket kazandıran mimari öğeler ana yola bakan kuzey yöndeki giriş cephesi üzerindedir. Cephe üzerindeki taç kapı, sağ kanada doğru hafifçe kaydırılmış ve sağ kanat sağır halde bırakılmış, sol kanat üzerine ise türbe ve cephe köşelerine destek kuleleri yerleştirilmiştir. Cephenin sol kanadı üzerindeki sekizgen gövdeye sahip türbe, çokgen kasnaklı bir konik külahla örtülü olup, beden duvarlarına katılmış durumdadır (Resim12). Yapının batı cephesi üzerinde benzer bir destek kulesi ile mazgal açıklıklar ile üst kısmında çörtlenler bulunmaktadır. Güney cephenin pahlanmış durumda olan batı köşesinde yapıdan 0.22 m uzakta ve 21 m uzunluğundaki minaresi yükselir⁶⁸(Resim 13). Aynı cephe üzerinde yalnızca bir mazgal ve bir pencere açıklığı görülür. Doğu cephesi üzerinde ise birbirine asimetrik durumda üç pencere açıklığı ile beden duvarı üst kısmında bir mazgal açıklık yer almaktadır. Yapı aydınlık fenerli bir kubbe ile örtülü olup doğu, güney ve batı yönünde eyvan üst örtüsüne kadar saçak kısmında dendanlıdır. Yapı içerisindeki eyvanlar ise kırma çatılı olarak üst örtüde belirgin hale getirilmiştir.

Kapalı avlulu dört eyvanlı plan şemasında ve kareye yakın planlı yapının taç kapısından içeri girildiğinde ulaşılan tonoz örtülü küçük ölçekli giriş eyvanının batı yönündeki kemerli açıklığından küçük bir odaya geçilmekte ve buradaki merdivenden, biri küçük ve ocaklı, diğeri büyük ve mihraplı iki mekânın olduğu ikinci kata çıkılır (Şekil 6). Giriş eyvanından bir kemerle geçilerek ulaşılan orta avlu, iki serbest ve iki bağımlı olmak üzere 4 ayağın taşıdığı kemerler üzerinde pendantif geçişli aydınlık fenerli bir kubbe ile örtülüdür(Resim 14). Kubbe altında şadırvanın yer aldığı orta avlu, medresenin merkezi aksını oluşturur. Bu ana eksenine güney yönde tonoz kemerle avluya açılan bir ana eyvan tamamlar(Resim 15). Medresede mekânlar

⁶⁸ Ali Saim ÜLGEN, "Kırşehir'deki Türk Eserleri" , **Vakıflar Dergisi**, S. II, s. 254-256

orta avlu etrafında asimetrik olarak düzenlenmiş olup, kuzey yöndeki giriş eyvanı dışında, güney yönünde bir ana eyvan ile doğu ve batı aksı üzerinde yan eyvanlar bulunmaktadır. Ancak her iki eksenin mekân düzenlemeleri farklıdır. Doğu yönünde bir yan eyvan tonoz kemerli bir revak ile avluya bağlanırken, batı yönündeki geniş bir kemerle avluya açılan geniş bir eyvan ardında öğrenci hücreleri bulunmaktadır. Güney yöndeki mihrap ve minberi olması nedeniyle mescit olarak da kullanıldığı anlaşılan ana eyvanın iki yanında, güneydoğu ve güney batı yönünde, uzunlamasına birer dikdörtgen oda yer almaktadır. Bu odalar, kapı açıklıkları ile birer koridora ve buradan orta avluya açılırken, koridorlar aynı zamanda birer medrese hücrelerine geçişi sağlarlar. Batı aksı üzerinde yer alan sivri tonoz örtülü alanın ardında üç medrese hücresi ve kuzeybatı köşede bir oda yer alırken, bu hücre ve mekândan geniş sivri tonozlu alana ve buradan da orta avluya geçilmektedir. Doğu yönündeki yan eyvanın güney duvarı üzerinden bir koridor ile doğu yönündeki tek medrese hücrelerine ve güneydoğu köşedeki dikdörtgen mekâna geçilir. Yapıya bağımlı durumda olan iç mekânda sekizgen planlı ve kubbeye örtülü türbeye doğu yönündeki yan eyvanın kuzey duvarından bir merdivenle ulaşılmaktadır. Yapıda güney yönde medrese mekânları arasında geçişi sağlayan koridorlar, bir kemerle, ana eyvanı orta avluya bağlayan tonoz kemere açılmaktadır. Yapıda tüm mekânlar sivri beşik tonoz örtülüdür.

YAPININ SÜSLEME ÖZELLİKLERİ:

Giriş cephesi üzerinde dışa taşkın olduğu görülen taç kapının sınırını belirleyen sütunceler silmeli bir kaide üzerinde küre başlangıçlı ve burmalı gövdeye sahiptirler. Su basman üzerinde yer alan taç kapı nişi giriş açıklığı iki renkli taştan basık kemerlidir. Bu kemer üzerinde taç kapı kavsarasının üzerine oturduğu mukarnaslı yastıklar, küre başlıklı çubuk silmeli payelere oturmaktadır. Sütun başlıkları solda bitkisel, sağda geometrik bezemelidir. Nişi üç yönde dönen bir ayet kitabesi yukarı doğru mukarnaslı kavsara ile devam eder. Kavsara iki sıra sivri yay kemerle çevrili olup, kemerin köşeliklerinde yıldız kesitli alçak kabartma rozetler görülür. Sivri kemerin üzerinde bir bordür halinde iki satırlık bir kitabe yer alır. Taç kapı nişini çevreleyen bordürler yukarıdan aşağıya doğru kavsara kemerini de içine

olarak giriş kapısı üzerine kadar iki renkli taştan olduğu görülür. Aşağıya doğru taç kapı çerçevesi sade ve tezyinsiz olarak devam eder. Taç kapı nişi yan yüzeyindeki mukarnas kavsaralı mihrabiyeler silmelerle hareketlendirilmiştir. Giriş cephesi kuzeydoğu - kuzeybatı köşelerinde ve batı cephesi üzerinde görülen destek kuleleri yarım silindirik gövdeli olup kaidelerden sonra gelen gövde başlangıçları kuzeydoğu 'da geometrik geçmeli, kuzeybatı'da çubuk silmeli ve batı da zikzak silmelerle hareketlendirilmişlerdir(Resim 16). Yapının güneybatısında yükselen minaresi pahlanarak sekizgene dönüştürülmüş bir kaide üzerinde tuğla örgülü gövdesi kilit tuğla örgülü olup derz araları firuze ve lacivert çini mozaiklidir. Şerefeye altına kadar zikzak örgülü bezemenin aralarında yer yer çini mozaikler görülür. Yapının, beden duvarları içerisinde görülen türbe'nin dua penceresi giriş cephesi üzerindedir. Pencere açıklığı lentosu üzerindeki sivri kemerli mukarnas kavsaralı niş, sütunceler üzerinde yükselir. Bu kompozisyonu üç yönde çevreleyen üç bordürden ilk ikisi geometrik geçmelidir en dış ve geniş bordür mukarnaslıdır ve bir taç kapı gibi düzenlenmiştir (Resim 17).

Yapı, iç mekânında, geçiş açıklıkları silmelerle hareketlendirilmiş olup kapı açıklıkları geniş bordürlü ya da sağır niş çerçevesi içerisine alınmıştır. Ana eyvan iki yanında görülen bitişik koni ve kürelerden oluşan sütun gövdeleri mukarnas başlıklıdır. Gövde üzeri bezemesiz olan bu sütunların yalnızca tam küreleri üzeri bitkisel bezemelidir. İki renkli taştan aydınlık fenerli kubbe avlu üzerini örtmektedir. Yapının iç mekânında giriş aksında bulunan mescit olarak kullanılan ana eyvan mihrabı da yapının iç mekânında olduğu gibi son derece sadedir. Mihrabın mukarnaslı nişi iki yanda burma gövdeli olup akantus başlıklı sütuncelerle sınırlandırılır. Mihrabın etrafını çevreleyen bordürün yalnızca alt kısımları geometrik ve bitkisel bezemeli olup üst kısımlar boş bırakılmıştır.

Dış bükey geniş bir bordürle çevrili bir kapı açıklığından geçilerek türbe 'ye ulaşılır. Türbe içerisinde beden duvarlarını yatay olarak çevreleyen bordür beyaz zemin üzerine firuze lacivert çini mozaiklidir ve Ayetü'l-kürsi yazılıdır. Bu çini yazı kuşağının beden duvarlarını orta aks üzerinde dolaştığı görülür.

YAPI MALZEMESİ VE TEKNİĞİ:

Yapının kuzey güney batı cephelerinde, iç mekân beden duvarlarında ve türbede sarımtırak küfeki kesme taş malzeme kullanılmıştır. Batı cephesi ise beden duvarı ile birleşen türbeye kadar moloz taş örgülüdür. Minare kaidesi kesme taş, gövdesi tuğladan inşa edilmiştir.

YAPININ BUGÜNKÜ DURUMU:

Yapı bugün, Diyanet işlerine bağlı olarak, cami işlevi görmektedir.

DEĞERLENDİRME:

Yapı'nın cephe köşelerinde, aynı tarihli Sivas Buruciye Medresesi ön cephe düzeninde de yer alan, kalın silmelerle hareketlendirilmiş köşe kuleleri görülür. Bu nedenle aynı taş ustasının Cacabey Medresesi'nde de çalışmış olabileceğini ya da dönemin bir süsleme üslubu olduğunu düşünebiliriz. Kapalı avlulu üç eyvanlı plan şemasına sahip, dış kontörlerinde kareye yakın planlı olan yapı, Selçuklu medreselerinde görülen, türbe ile bitişik konumdaki medrese özelliğine sahiptir. Yapı'da türbe, ön cephe üzerinde olup yapının cephesine hareketlilik katarken, diğer yandan iç mekânda simetrik bir mekânsal düzenin olmayışının, batı yönünde mekân ve alanların daha geniş tutulmasının ve taç kapının hafif sola kayarak ana eksenden uzaklaşmasının da nedeni olduğu anlaşılmaktadır. Yapı kendi içerisinde ikiye ayrılmış; bir yan eyvan, türbe, bir öğrenci hücre, bir oda ve küçük ölçekte bir mekândan oluşan doğu kanadı ile sivri tonozlu geniş bir eyvan ve ona açılan öğrenci hücreleri yanında odaların bulunduğu batı kanadı, ana eksen çevresinde iki ayrı mekân grupları olarak karşılıklı konumlandırılmıştır. Böylece türbenin konumu nedeniyle yapı içerisinde oluşan mekân dağılımında bir düzensizlik olmuş, eyvan yanında olması gereken öğrenci hücreleri burada eyvan ardında kalmıştır. Yakutiye Medresesinde olduğu gibi bu yapıda da giriş kısmı iki katlı olup giriş eyvanı üzerinde kemerle orta avluya açılan bir oda yer almaktadır. Aydın Sayılı ve Walter Ruben medrese 'de yaptıkları kazı çalışmaları sonucunda aydınlık fenerli kubbe altındaki

kuyunun derinliği nedeniyle yapının ayrıca bir gözlemevi olduğunu savunmuşlardır. Ancak bu iddiayı kanıtlayan bir bulgu bulunamamıştır.

Yapının minaresi cephe üzerine ya da köşesine alınmayıp, yapı ardına güneybatı köşeye yerleştirilmiş ve bu köşe pahlanmıştır. Medrese minaresi 22 m uzunluğunda olup yapıyı ezen bir yüksekliğe sahiptir. Minarenin yapının mihrap duvarı ardında bulunması dikkatin kuzey yöndeki giriş cephesi üzerine çekilmesini sağlamıştır.

SEÇME KAYNAKÇA:

Kaymaz, Nejat (1970), **Pervane Muinüddin Süleyman**, Ankara Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.

Kunter, Halim Baki (1942) ,“Kitabelerimiz” , **Vakıflar Dergisi**, S.II, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

Tarım, Cevat Hakkı (1948) , **Tarihte Kırşehir- Gülşehri ve Ahiler, Babailer, Bektaşiler**, Yeniçağ Matbaası, 3.bs, İstanbul.

Turan, Osman (1993), Selçuklular **Zamanında Türkiye: Siyasi Tarih Alp Arslan’dan Osman Gazi’ye 1071-1318**, 3.bs, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

Ülgen, Ali Saim (1942) , “Kırşehir’de Türk Eserleri” , **Vakıflar Dergisi** S.II, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

2.2.2. SİVAS ÇİFTE MİNARELİ MEDRESE

İNCELEME TARİHİ: 18.06.2014

YAPININ YERİ:

Eski Tokat caddesi üzerinde, Eski kale mahallesinde, I. İzzeddin Keykavus Şifahanesi karşısındadır.

YAPININ TARİHİ: 670 H. / 1271 M.⁶⁹

Taç kapı nişini üç yönde dönen 2 satırlık sülüs kitabe şöyledir;

“Bu medresenin imaretini büyük sahip, bu âlemde dünyanın ve dinin güneşi, divanın sahibi vezirlerin meliki Muhammed oğlu Muhammed oğlu Muhammed Sahip emretti. Allah onun devletini daim kılsın. 670 senesinde.”

Taç kapı niş kemerini çevreleyen bordürler arasında kalan şeridin üzerinde yazılı olan ayette:

“bununla beraber müminlerin toplanıp hep birden sefere çıkmaları doğru değildir. O halde onlardan bir kısmı da din ilimlerini öğrenmek ve kabileleri savaştan kendilerine döndüğü zaman onları Allahın azabıyla korkutmak için geri kalmalıdır. Olur ki Allah’ın azabından sakınırlar.” yazmaktadır.⁷⁰

YAPININ BANİSİ:

Yapıda, taç kapı üzerinde yer alan kitabede İlhanlı Veziri Şemseddin Cüveyni tarafından yaptırıldığı belirtilmiştir. Devlet adamı ve tarihçi olan Alaeddin Ata Melik Cüveyni’nin kardeşi olan Şemseddin Muhammed Cüveyni, Moğol idaresi altında, 1281 yılında Sivas şehrine vali olarak atanmış⁷¹ ve İlhanlı veziri olarak 661 H./ 1262 M. yılından 683 H. / 1284 M. yılına kadar görev yapmıştır.⁷² Memlük Sultanı Baybars’ın Anadolu’ya gelerek, İlhanlı hâkimiyetinin zayıflamasına ve Moğol askeri

⁶⁹ Zafer BAYBURTLUOĞLU, Anadolu’da **Selçuklu Dönemi Yapı Sanatçıları**, Erzurum, 1993, 97.

⁷⁰Hikmet DENİZLİ, **Sivas Tarihi ve Anıtları**, Erzurum, 1993, 104.

⁷¹Mustafa DEMİR, **Türkiye Selçukluları ve Beylikler Devrinde Sivas Şehri**, Sakarya, 2005, 91.

⁷² Mehmed Fuad KÖPRÜLÜ, “Cüveyni. Cuvayni, Şems al-din Muhammed b. Muhammed” **İslam Ansiklopedisi**, C.III, 258.

gücünün azalmasına neden olur. İlhan Abaka bu durumdan Selçuklu Veziri Muineddin Süleyman Pervane'yi sorumlu tutar ve onu idam ettirir. Türkmenler üzerine yürüyerek katliamlar yapar. Bu olaylardan sonra Anadolu'daki büyük yıkımın farkına varan Abaka Han; devletin idari ve mali yönden yeniden yapılandırılması, asayişin sağlanması ve yıkılan yerlerin onarımı için Sahib-i Divan Şemseddin Cüveyni'yi 1277 yılında vali olarak Anadolu'ya gönderir. Mali işlerin kontrol altına alan Cüveyni, Anadolu'yu İlhanlı vergi sistemi içerisine alır. Selçuklu Devleti'nin borçları karşılığında Erzincan ve çevresinin gelirlerini direk olarak İlhanlı merkezine bağladı ve herkesin gücüne göre ödeyebileceği vergi miktarları düzenlendi. Türkmen ayaklanmalarının bastırılması ardından İran'a dönen Cüveyni, Sahib-i Divanlık görevi Ahmet Teküdar zamanına kadar devam etti.

YAPININ USTASI:

Taç kapının sol tarafında mukarnaslı geniş bordürün yanında yer alan kıvrık dallı ince şerit üzerinde görülen usta kitabesi kırık olduğundan yalnızca "Amel-i Üstad" yazısı okunabildiğinden yapının mimarı bilinmemektedir.

YAPININ PLAN VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Yapı, Sivas Darüşşifahanesinin tam karşısına inşa edilmiş olup doğu yönde her iki yapının giriş cepheleri de birbirine bakmaktadır. Vakfiyesi günümüze ulaşmayan ve 1882 yılında kalıntıları üzerine hastane yaptırılmış olan yapının cephesi dışında diğer birimleri hasar görmüş. 1899 senesinde ise Sivas Askeri Rüştiyesine dönüştürülen yapı, 1913 yılından itibaren İnönü Mektebi olarak kullanılmıştır.⁷³ Dar-ül Hadis adıyla da bilinen Çifte Minareli Medreseden günümüze kadar doğu cephesi olan giriş cephesi ayakta kalabilmiştir (Resim 17). 1963 ve 1965 yıllarında yapılan kazı çalışmalarında, medrese'nin güneyinde yapıya bitişik kuzey, güney ve doğu yönde odaların ve batı yönde bir eyvanın iki yanındaki odalarla bir avluya açıldığı zaviye ya da imaret yapısı temelleri ortaya çıkarılır. Medresenin kuzeydoğu köşesinde döşemesi altında bulunan tuğla ayaklar, toprak *künkler* ve su

⁷³ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI-Rıdvan NAFİZ, **Sivas Şehri**, Sivas, 1997, 115.

kanalları ile muhtemel bir hamamın varlığına dair izlere rastlanmıştır.⁷⁴ Kazılar sırasında medresenin temelleri ortaya çıkarılmış ve açık avlulu dört eyvanlı, iki katlı dikdörtgen bir plan şemasına sahip olduğu ortaya çıkarılmıştır (Şekil 7). Çoğunlukla ayakta kalabilmiş doğu cephesi, taç kapı iki yanında birbirine asimetrik olarak yer alan duvar nişleri ve pencere açıklıkları ile cephe köşelerinde silindirik payeler ve taç kapı üzerinde yükselen çifte minare ile sonlanmaktadır. Diğer cepheler ise günümüze ulaşmamıştır.

Doğu cephesindeki kemerli giriş kapısından geçilerek ulaşılan orta avlu ve etrafında görülen yükseltilmiş temel taşlarıyla medrese birimlerinin simetrik bir dağılım gösterdiği anlaşılmaktadır (Resim 18). Giriş cephesi ekseninde batı yönde bulunan ana eyvan iki yanında birer dikdörtgen mekân yer alır ve bu mekânlar bir duvarla ikiye ayrılmıştır. Kuzey ve güney cephe üzerinde olan birer yan eyvan ve yan eyvanların iki tarafında öğrenci hücreleri görülür. Giriş eyvanı yanındaki köşe odaları ile yan eyvanlar arasında ikişer hücre, ikiye bölünmüş kışlık dersane mekânları ile yan eyvanlar arasında ise üçer öğrenci hücresi vardır. Yapının avlu etrafındaki hücrelerinin ve mekânlarının revaklara açıldığını gösteren sütun sırasına ait kaideler kuzey-güney kanat üzerinde yer almakta olup 1.60 cm boyunda revak sütunları kazılar sırasında ortaya çıkmıştır.⁷⁵ Bu bilgi doğrultusunda kuzey ve güney kanadın revaklı olduğunu düşünülebilir. Giriş açıklığının özgün eşik kodu bugünkü eşikten 0.70 cm kadar aşağıda olup avlu ise etrafındaki geçiş alanına göre 1.10 cm kadar yüksektedir.⁷⁶ Bu durum avlunun önemini gösteren bir vurgudur. Giriş açıklığı yönünde yer alan giriş eyvanı kalıntıları, eyvandan yan mekânlara geçişi sağlayan açıklıklara ait söve ve kemer başlangıçları olduğu görülmektedir (Resim 19). Bu kemer başlangıçlarının biraz üzerinden başlayan moloz taş örgü eyvan tonozuna ait olduğu ve sivri beşik tonozla örtülü olduğu giriş açıklığı duvar üzerindeki izlerden anlaşılmaktadır. Medresenin giriş bölümünün sağ ve sol kanadı üzerinde yıkılmış olan mekânların sivri kemerlerinden üst örtü sınırını göstermektedir. Bu mekânlar güney yönünde üç, kuzey yönde iki adettir ve üç mekânın sivri kemerli tonozla

⁷⁴ Metin SÖZEN, *Anadolu Medreseleri, Selçuklular ve Beylikler Devri*, C.I, İstanbul, 1972, 58-59.

⁷⁵ S.K.V.K.K 'da 58.00.61 no'lu dosya.

⁷⁶ S.K.V.K.K 'da 58.00.61 no'lu dosya.

örtülü olduğu düşünülebilir. Minare kaidesi ve taç kapı arka cephe duvarı üzerindeki çinilerin varlığı nedeniyle giriş bölümünün Sivas Gök Medrese 'de olduğu gibi tek katlı olduğu, dış cephede görülen üst kat penceresi ile giriş eyvanı iki yan kanadının iki katlı olabileceği düşünülebilir. Zemin altında su kanalları olduğu görülen kuzeydoğu köşedeki birimin kazı ile ortaya çıkarılmış olan toprak künkleri, tuğla ayaklar bu mekânın hamam olarak kullanıldığını düşündürür. Giriş cephesi yönünde bugün minarelerin kemerli açıklıklarına ulaşımı sağlayan özgün olmayan iki merdiven bulunmaktadır ve izlerine rastlanamayan merdivenlerin, bugünkü merdivenlerle aynı yerde olma olasılığı vardır. Yapıda cephenin iç duvarı üzerinde yer alan duvar destekleri Halil Edhem tarafından yaptırılmıştır⁷⁷ (Resim 20).

YAPININ SÜSLEME ÖZELLİKLERİ:

Yapının kısmen ayakta kalabilen çifte minareli portalin bulunduğu doğu cephesi sağ ve sol kanadı köşesinde birer silindirik paye ve cephe yüzeyinde farklı boyutlarda niş ve pencere açıklıkları yer alır. Taç kapıyı cepheden dışa taşıran ve iki yandan sınırlandıran payeler çifte minarelerle devam etmektedir (Resim 21). Bu payelerin bezemesiz gövde yüzeyini hareketlendiren sütunceleri iki katlı başlıklara sahiptirler. Başlıkları dışa taşkın bitkisel motifli sütunce gövdeleri aşağıdan yukarı doğru; sade, sarmal ve bitkisel kompozisyonludur. Payelerin ardından taç kapıyı çevreleyen bordürler gelir. Yatay düzlemde mukarnaslı bordür ile merkezinde gül bezeklerin yer aldığı geçmeli ve bitkisel girift kompozisyonlu bordür arasında iki başlıklı geometrik gövdeli sütunceler görülür. Bordürlerden taç kapı nişine geçiş geometrik yıldız ve rumi-palmet dizili iki dar bordür ile gerçekleşir (Resim 22). Taç kapı mukarnaslı kavsara kemerinin üzerine oturduğu sütuncelerden taç kapı nişi yan yüzeylerindeki mihrabiyelere geçilir. Süsleme anlayışında birbirine benzeyen bu iki mihrabiye mukarnas kavsaralı ve sütunceli nişler üzerinde farklı bezemede sağır nişler görülür. Bu mihrabiyeler geçmeli bir çerçeveye sahiptirler ve daha üstte yazı ile sonlanan geçmeli düğümlü bir levhayla son bulurlar (Resim 23). Taç kapı nişini kapı açıklığı ve mihrabiyeler üzerinde üç yönde çevreleyen yazı kuşağı, mukarnas kavsara ile son bulur (Resim 24). Mukarnaslı kavsarayı kuşatan kemerin köseliklerini

⁷⁷ S.K.V.K.K 'da 58.00.61 no'lu dosya.

de içine alan bölümde bitkisel tezyinli hareketli bir şeridin iki ucunda iri yapraklı yüksek kabartma bezeme görülür(Resim 25). En üstte bu kompozisyon yazı kuşağı ile sonlanır. Tuğla örgülü çifte minarelerin kaideleri arka yüzünde firuze ve mor renkte çinili panolarda kufi yazı karakterinde Muhammed adı yazılıdır. Minare gövdeleri başlangıcındaki sağır nişlerde çiniler bulunmaktaydı. Gövde üzerinde tuğla örgü arasındaki derzler üzerinde çini mozaiklidir. Gövdeden minare şerefesine geçiş altı sıra mukarnas dizisi tuğladandır(Resim 26).

Üç sıra kesme taş bir kaide üzerinde yer alan doğu cephesinin güney ve kuzey köşelerinde çokgen ayaklı silindirik gövdeli birer köşe kulesi yer alır. Sağ kanat üzerinde yer alan köşe kulesinin günümüze ulaşan gövdesi, kaval silmelerle geçmelerin oluşturulduğu yüzeyde dallarla birbirine bağlanan düğümlü palmet ve Rumiler yüksek kabartma olarak yer almaktadır. Benzer bir bezeme gövdeye geçişte yer alan bilezik üzerinde görülür. Sol kanat üzerinde cephe köşesinde görülen diğer köşe kulesi çokgen ayak ve bileziğiyle nebati motiflidirler. Ancak gövde başlangıcındaki mukarnaslı bezeme yukarı doğru kalın silmelerle devam ederek geçme silmelerle kompozisyonu tamamlar (Resim 27).

Doğu cephesi üzerinde bütününde düzensiz dağılım gösteren pencere açıklıkları simetrik olduğu kadar asimetriktir. Taç kapı iki yanında görülen pencere açıklıkları mukarnas kavsaralı dilimli niş kemerleri sütunceler üzerine oturur. Pencere açıklığı etrafı üç yönde iki bordürle çevrelenirler. Birbirine simetrik olan bu pencerelerden sağ kanat üzerindeki açıklığı çevreleyen bordürleri dışta düğümlü geçmeli geometrik, içte geometrik geçmeli olup nebati motifle devam etmektedir. Sol kanat üzerindeki pencere açıklığı bordürleri ise dışta düğümlü geçmeli olup, içte ajurlu nebati motifler barok karakterlidirler (Resim 28).

Köşe kuleleri ile büyük ölçekli pencere açıklıkları arasında kalan pencereler birbirlerine asimetrik olarak yer alırlar. Sol kanat üzerindeki yuvarlak kemerli iki pencere açıklığı iç bükey birer bordür ile çevrilidirler. Ancak sol üst pencere açıklığı diğerlerinden farklı olarak mukarnas kavsaralı ve çerçevesidir. Sağ kanat üzerindeki pencere açıklıklarından köşe kulesi yanında olan Konya İnce Minareli Medrese taç

kapısının ana hatlarında bir tezyine sahip olup bitkisel bezemeli düğüm motifi yukarı doğru devam ederek iki yanda açıklığı çevreler. Diğer pencere ise sade bir çerçeve içerisinde mukarnalıdır. Mukarnas kavsaralı ve çerçevesiz pencere açıklıklarının birer taç kapı düzenlemesine sahip oldukları görülür.

Taç kapı kaidesi bitişinden itibaren her iki kanat; taç kapı, büyük pencere açıklıkları ve köşe kulelerini dışarıda bırakacak şekilde bitkisel bezemeli bir bordür ile çevriliyken, taç kapı ve köşe kuleleri tarafında başka bir bordürle sınırlandırılır. Tüm bu bordürlerde bezemeler düzensiz bir şekilde bitkisel ve geometrik geçmeli olarak yer alırlar.

Doğu cephesi üzerinde duvarların saçak altında mukarnalı bir hat ve dış taşkın bir sıra silmeyle ayrıldığı görülür. Yapı'nın beden duvarları üzerinde olması gereken dandanları nebati kompozisyonludur.

Taç kapıdan içeri girildiğinde bugün yerinde olmayan giriş kısmı iki yan duvarı üzerinde görülen kemer başlangıçları etrafının bir bordürle çevrili olduğu, bordürün sola doğru kıvrılan köşesinden anlaşılmaktadır. Açıklıkların lento iç yüzleri ve kemer alınlığının bitkisel motifli olduğu görülmektedir.

YAPI MALZEMESİ VE TEKNİĞİ:

Yapının ayakta kalabilen giriş cephesi ile bitişindeki hamam duvarları, iç mekanda hücre duvarları muntazam kesme taştan inşa edilmiş olup, medresenin görülebilen diğer cephelerinde moloz taş örgü , giriş cephesinin arka yüzünde ise yer yer yeni moloz taş ve yer yer orijinal kesme taş kullanılmıştır. Yapı'nın minaresi de tuğla örgüden yapılmıştır. Taç kapıda volkanik özellikte kireç taşı ve mermer; beden duvarları ve köşe kulelerinde ise yalnızca kireç taşı kullanılmıştır.⁷⁸

⁷⁸Mine YAR- Celaleddin KÜÇÜK , “ Sivas Çifte Minareli Medrese Minarelerinin ve Taç Kapısının Restorasyonu” **Restorasyon Yıllığı**, S.8, 96-97.

YAPININ BUGÜNKÜ DURUMU:

1960'lı yıllarda yapılan kazı çalışmaları sonucunda yapının temelleri tespit edilmiş, medreseye bitişik durumdaki yapının durumu ortaya çıkarılmış ve ardından yapı mevcut haliyle terkedilmiştir. 2007 yılında yapılan yenileme çalışmasında, yapıda bazı alanlarda kod çalışması gerçekleştirilmiş, yapıya kuzey yönde bitişik durumda olan yapı kalıntısı ortaya çıkarılmış ve merdivenler orijinaline yakın bir şekilde yeniden yapılmıştır. Medrese 'de kazılarla ortaya çıkarılan öğrenci hücreleri, kışlık dersane mekânları ve eyvan temelleri üzeri kesme taşla örülerek yaklaşık olarak 120 cm kadar yükseltilmiş ve belirginleştirilmiştir.⁷⁹ Yapı bugün kiralık bir kafe olarak işlev görmektedir.

DEĞERLENDİRME:

Tahribata uğrayan yapıda iki farklı düzen göze çarpar. Selçuklu yapılarındaki taç kapı ve giriş cephesi kurgusunun düzen ve sadeliğine karşın, Cüveyni Medresesinde taç kapının bulunduğu cephenin asimetrisi küçük pencere açıklıkları ve niş öğelerinin birbirinden farklı eksenlerde oluşuyla sağlanmıştır. Kazılar sonucunda ortaya çıkan medresenin asıl plan kurgusu olan avlu etrafında düzenli bir dağılım gösteren mekânlar, revaklar ardında aynı aks üzerinde karşılıklı hücreler ve yan eyvanlar ile ana eyvanın yapıya hâkimiyeti dış cepheye karşıtlık yaparak simetri vurgusunu gösterir. Erzurum Çifte Minareli Medrese örneğinde olduğu gibi burada da taç kapının anıtsal ölçülerine yakın bir ana eyvanın varlığı görülmektedir. Taç kapı ve eyvan ölçüleri ile Anadolu'da mimari elemanların düşeyliğinin arttığı ilk yapıdır diyebiliriz. Taç kapının sütünce başlıkları ve taç kapı kemer köşeliklerinde görülen yüksek kabartma taşkın bitkisel rozetler göze çarpmaktadır. Giriş kısmında bulunan kalıntılardan cephe üzerindeki süsleme kompozisyonlarının iç mekânda tekrarlandığı ve buna ek olarak ortaya çıkarılan mimari parçalarda bitkisel ve geometrik bezemenin barok karakterli olduğu görülür. Yapının ön cephesi üzerinde pencere açıklıkları ile hareketlendirilmiş ve İnce Minareli Medresenin taç kapısı küçük ölçekte yeniden canlandırılarak, yapıya atıfta yapılmış olduğu ve bu nedenle

⁷⁹ S.K.V.K.K'da 58.00.61 no'lu dosya.

mimarının Kaluyan olabileceği düşünülür ancak bunu ispat eden bir kanıt bulunmamaktadır.

Yapının silindirik gövdeli köşe kulelerinden kuzeybatıdaki gövdesinin bir kısmı yıkılmış durumda olup güneydoğudaki ayakta. Gövde üzerinde iki farklı kompozisyon ile ikiye ayrılan destek kulelerinde, alt bölümde silme, kaval silmenin bitkisel bezemeler ile kullanıldığı üst bölümde ise geometrik kompozisyonun yer aldığı görülür. Taç kapı tekstil karakterli ve yüksek kabartma bezemelerin bir arada yer aldığı görülür. Cephe üzerindeki güneydoğu köşe desteği gövde üzerinde alt bölümde sarkıtlı bir kompozisyon üzerinde mum ya da kandil benzeri bir süsleme yer almaktadır. Bu da yapının işlevini ya da yapının bitişiğinde, bu desteğin paralelinde yer alan zaviye yapısını da simgeliyor olabilir. Bu yapının diğer medreselerde olduğu gibi bir türbesi bulunmamaktadır.

Banisinin İlhanlı yöneticisi olduğu bilinen ilk yapıdır. Medrese, hamam ve imaret birlikteliği ile yapı bütününde külliye özelliği de taşımaktadır. Yapının anıtsal taç kapısı 37,5 m yüksekliğindedir⁸⁰ ve İlhanlılara atıfta bulunulmayan kitabede, bani Şemseddin Cüveyni, ‘ Şemsü’ d-Dünya ve’ d-Din’ , ‘ başvekil’, vekillerin vekili olarak geçmektedir. Aynı tarihte inşa edilen Gök Medrese kitabesinde banisinden ‘sahibü’ d-devleti ve’ d-din’ yani devletin ve dinin sahibi olarak bahsedilen yapının taç kapısı çifte minareleri ile birlikte yüksekliği 25 m’ dir.⁸¹ Şifahîye’nin tam karşısında inşa edilmesi yanında bani ifadelerini yapıların ölçüleri ile karşılaştırdığımızda, bu yapıda, Anadolu’da İlhanlı yönetiminin gücünü ve egemenliğini açık bir şekilde görebilmekteyiz. Yapı, Anadolu’da hem yeni bir yönetimin hem de yeni bir üslubun temsilcisi olmuştur.

⁸⁰ Orhan Cezmi TUNCER, **Anadolu Selçuklu Mimarisi ve Moğollar**, Ankara,1986, 24.

⁸¹ A.g.e., 56.

SEÇME KAYNAKÇA:

Hikmet Denizli, **Sivas Tarihi ve Anıtları**, 104.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı-Rıdvan Nafiz (1998), **Sivas Şehri**, 115, Sivas.

Mehmed Fuad Köprülü (1977),“Cüveyni. Cüveyni, Şems al-din Muhammed b. Muhammed”, **İslam Ansiklopedisi**, 258.

Metin Sözen (1971), **Anadolu Medreseleri, Selçuklular ve Beylikler Devri C.I**, 58-59, İstanbul.

Mine Yar- Celaleddin Küçük (2014) ,“Sivas Çifte Minareli Medrese Minarelerinin ve Taç Kapısının Restorasyonu” **Restorasyon Yıllığı**, S.8, 96-97.

Muharrem Kesik (2007) , “Süleyman Pervane”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 92.

Mustafa Demir (2005), **Türkiye Selçukluları ve Beylikler Devrinde Sivas Şehri**, 91, Sakarya.

S.V.K.K ‘da 58.00.61 no’lu dosya.

Zafer Bayburtluoğlu (1973), **Anadolu’da Selçuklu Dönemi Yapı Sanatçıları**, 97, Erzurum.

2.2.3.AMASYA DARÜŞŞİFASI (BİMARHANE)

İNCELEME TARİHİ: 18.06.2012

YAPININ YERİ:

Amasya merkezde, Yeşilirmak'a paralel uzanan Atatürk caddesi üzerinde, kalenin güneydoğusunda ve yeşilirmağa dik uzanan bir konumda olup ,yapı şehrin kuzeyine doğru açılmaktadır.

YAPININ TARİHİ: H.708 / M. 1308 – 1309

Darüşşifanın portaldeki Arapça kitabesi şöyledir :

“Sultani aziz olan Cenabi Allah’a zaif kulu Amber Bin Abdullah’ı, Sultan-ı muazzam, Hakan-ı azam, Gıyasi’d- dünya ve’d- din Olcayto Sultan Mehmet’in Cenab-ı Hak saltanatını muhalled etsin- eyyamı devletinde ve Hatun-ı Muazzama melikelerin melikesi İldus Hatunun eyyam-ı izzetinde bu mübarek Ali darüş-şifanın imaretine yediyüz sekiz senesinde muvaffak etti. Cenab-ı Allah bu hayrını kabul buyursun.”

Darüşşifa taç kapısı iki yanında yer alan nişler üzerinde sağ tarafta :

“Eşşükrullahi vacib ve limenle hu subhanehu ve’l kuvve”

Sol tarafta :

“Veltuli min indehu hamdi iyyahu ve hüve mabi” cümleleri yer almaktadır.⁸²

YAPININ BANİSİ:

Yapı, portalde kapı kemeri üzerinde yer alan kitabeye göre, İlhanlı hükümdarı Sultan Olcayto ve hanımı İldus Hatun adına köleleri Amber Bin Abdullah tarafından yaptırılmıştır.

YAPININ USTASI:

Yapının mimarı bilinmemektedir.

⁸²Muammer ÜLKER , “ Amasya Darüşşifası ”, I. Türk Tıp Tarihi Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, 17-19 Şubat, İstanbul, 1988, 74.

YAPININ PLAN VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Açık avlulu, tek katlı ve iki eyvanlı bir plan şemasına sahip olan medresenin batı cephesi dışındaki tüm cepheleri sağır duvarlar halindedir (Şekil 8). Dikdörtgen planlı yapının anıtsal ve dışa taşkın portalinin bulunduğu batı cephesi köşelerinde yarım silindirik köşe kuleleri ile portal iki yanında sağ ve sol kanatlar üzerinde birer pencere açıklığı bulunmaktadır.

Kısa bir kaide üzerinde yer alan portalin kemerli giriş kapısından girilince sağ ve sol tarafında kemerli açıklıkları bulunan üzeri sivri beşik tonoz ile örtülü giriş eyvanına buradan ise bir sivri kemer ile dikdörtgen planlı avluya geçilir(Resim 31). Giriş ekseninde bulunan sivri beşik tonoz örtülü ve doğu cephesi üzerinde bir pencere açıklığı bulunan, yapıya hâkim ana eyvan yüksek bir sivri kemer ile avluya açılır. Dikdörtgen planlı avlunun kuzey ve güney yönünde revaklar birbirine paralel üç sütun üzerinde yükselen sivri kemerlerden oluşmaktadır. Üzeri düz taş hatilla örülü dar revaklar ardında doğu-batı yönünde uzanan birer dikdörtgen mekân yer almaktadır. Beşik tonoz ile örtülü bu mekânlar örtüyü destekleyen ikişer sivri kemer ile üç ayrı birim haline dönüştürülür (Resim 32). Doğu taraflarında birer niş bulunan bu iki uzun mekân birimi üçer basık kemerli kapı ile revaklara, mazgal açıklıkları ile de dışarıya açılırlar.

Yapının kuzeydoğu ve güneydoğu köşelerinde, ana eyvanın iki yanında, yer alan sivri beşik tonozlu odalar basık kemerli alçak birer kapı ile revaklara, mazgal açıklıkları ile de dışarıya açılırlar. Medresenin batı yönünde, avlunun kuzey ve güney kanadı üzerinde bulunan uzun mekân birimleri hemen yanında, beşik tonoz örtülü dar ve uzun mekân birimleri yüksek kemerler ile avluya açılırken birer pencere açıklığı ile de batı cephesi köşelerinde yer alan odalarla bağlantı sağlanır(Resim 33). Giriş eyvanı iki yanında yer alan ve yan cephelere mazgal açıklıkları bulunan bu odalar alçak basık kemerli kapılar ile revaklara, büyük birer pencere ile portalin bulunduğu batı cephesine açılırlar.

YAPININ SÜSLEME ÖZELLİKLERİ:

Muntazam kesme taştan inşa edilen batı cephesi üzerinde bulunan yüksek ve taşkın bir portale sahiptir(Resim 34). Portalin giriş açıklığı kemeri kilit taşı üzerinde kabartma olarak işlenmiş bağdaş kurmuş halde bir insan figürü görülür(Resim 35). Giriş kapısı kemeri köşe taşları üzerinde ise palmetlerden oluşan plastik etkiye sahip bir yaprak motifi yer almaktadır. Kapı kemeri köşe üçgenleri ok uçlarından oluşan bir kompozisyona sahiptir. Giriş kapısı iki yanında bulunan nişler burma sütunceli ve mukarnas kavsaralı olup, kavsara köşelerinde yüksek kabartma halinde düğmeli rumi ve palmetlerin oluşturduğu bir kompozisyon üstte ise dikdörtgen bir yazı panosu yer almaktadır. Niş sütuncelerinin yaprakları kademeli olup sağdaki sütunce akantus başlıklı soldaki sütunce düğmeli rumi ve palmet motiflerinden oluşan bir başlığa sahiptir. Kapı kemeri ve iç yan nişlerin üzerini üç yönde dolaşan kitabe kıvrak akışlı rumilerden oluşan bir bordürle çevrelenmiştir.⁸³ Üstte ilk şeridi rumi kompozisyonlarından oluşan mukarnas kavsara ile kemer arasındaki yüzey üzerinde yıldız ve kırık hatların birleşmesiyle oluşan kompozisyon ile iki yanda birer kabara yer almaktadır.

Portalin sivri kemerinin yüzeyi birbirine bağlanan rumi ve palmetlerden oluşup gövdesi ok ucu motifli, başlığı bitkisel bezemeli sütunlar tarafından taşınmaktadır. Gövdeleri zikzak motifli iki kat sütuncelerden portal bordürlerine geçilir. Ortada bir geniş bordür ve daha dar bordürlerden oluşan portal yan yüzeyleri içten dışa doğru; kırık hatlar sisteminden oluşan kompozisyonu birbirine bağlanan kıvrık dal bordürü takip eder ve sonrasında portalin geniş bordürüne geçilir. Zencirekler içerisinde yüksek kabartma olarak yer alan düğmeli rumi ve palmetler ile arada rumilerin oluşturduğu geçme düğümlerle birbirine bağlanır. Kompozisyon, sapları ile birbirine bağlanan gözlü rumi bordürle devam edip en dışta portal asıl yüzeyinden biraz daha geride yer alan sekiz köşeli yıldızlardan oluşan bir kompozisyon üstte silindirik yivli zencirek bordürle devam etmiş; ancak bezeme burada kesilmiştir(Resim 36). Portalin üst kısmı günümüze ulaşmamıştır.

⁸³ Semra ÖGEL, Anadolu **Selçuklularının Taş Tezini**, Ankara, 1987, 72-74.

Portalin bulunduğu cephenin sağ ve sol kanadı üzerinde birbirine simetrik iki pencere açıklığı bulunur. Pencerelerin mukarnas kavsarası ve sade gövdeli bitkisel başlıklı sütuncelerini çevreleyen iki kademeli çerçeveyi köşe taşları üzerinde kanatlı palmet⁸⁴ ile üç yönde nebati motifler çevrelemektedir(Resim 37). Batı cephesinin güneybatı ve kuzeybatı cephelerinde yer alan silindirik köşe kuleleri çokgen kaide ve mukarnaslı pabuç üzerinde sade bir gövdeden oluşmaktadır(Resim 38). İç mekânda ana eyvanın konsol taşında mukarnas bezeme ile giriş eyvanı ve ana eyvan kemeri yastık taşında palmet rumi kompozisyonları yer alır. Revakları oluşturan sütun başlıkları mukarnaslı, profilli ve yaprak motiflidir.

YAPI MALZEMESİ VE TEKNİĞİ:

Darüşşifanın batı cephesi ve üzerindeki portal, köşe kuleleri ile tüm yüzey, eyvanlar ile kemerleri ve avlu cephesi, revak kemerleri küfeki cinsi kesme taştan inşa edilmiştir. Kuzey, güney ve doğu beden duvarları, tonoz örtülerde ve revaklar ardında moloz taş örgü görülür. Sütun ve sütun başlıkları taştandır. İç mekânda kuzey ve güney cephe üzerinde yer alan tonoz destekleyici kemerler tuğla örgüdedir.

YAPININ BUGÜNKÜ DURUMU:

19. yüzyılda önemini yitiren Bimarhane, önce ziraat deposu olarak kullanmış daha sonra müzeye dönüştürülmüştür.⁸⁵ 1939 yılındaki Erzincan depreminden sonra hasar görmüş, 1945 yılında kötü durumdaki dış cephe taşları yenilenmiş, taç kapının yıkılan kısımları düz kesme taşlarla tamamlanmıştır. 1991 yılında yapılan restorasyonda tonoz kemerleri sökülerek sıva raspası yapılmış, moloz taş örgü duvarlar horasan harcı ile sağlamlaştırılmıştır. 1999 yılından sonra ise Belediye Konservatuarı olarak kullanılmış olan yapı, bugün Sabuncuoğlu Tıp ve Cerrahi Tarihi Müzesi olarak hizmet vermektedir.

⁸⁴ A.g.k., 72-74.

⁸⁵ Süheyl ÜNVER, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Zamanında Vakıf Hastahanelerin Bir Kısımına Dair”, **Vakıflar Dergisi**, S.I, 19.

DEĞERLENDİRME:

Anadolu'nun İlhanlı yönetimi sırasında İlhanlı yönetici sınıfının yaptırmış olduğu bilinen tek darüşşifadır. Teori ve pratiğin bir arada uygulandığı Bimarhane'de, akıl ve ruh hastalıklarının müzik ile tedavi edildiği yapı, Şerafettin Sabuncuoğlu'nun tedavi yöntem ve teknikleri ile Osmanlı döneminde de önemini korumuş. 1873 yılından sonra ise yalnızca akıl hastalarının tedavi edildiği bir Tımarhane işlevini görmüştür.⁸⁶

13.yy ilk yarısından itibaren görülmeye başlanan bazı medrese planlarında, uygulamada farklılıklar arz ettiği görülür. Anadolu'da inşa edilen Darüşşifa planları 4 eyvanlı medrese plan şemasına sahipken, 2 eyvanlı açık avlulu İlhanlı dönemi olan klasik düzendeki medrese planına sahip Amasya Bimarhane'de, yan kanatlar üzerinde farklı düzenlemeler olduğu ve yüzyılın diğer darüşşifa yapılarından farklı bir kurgusu olduğu görülür.

Kösedağ Savaşı sonrasında Moğol yönetimine bağlanan Anadolu'da, 13.yüzyıl ikinci yarısı itibariyle inşa faaliyetlerinin arttığı bilinmektedir. Bu dönemde de medrese yapılarında mekânların, ihtiyaca yönelik şekillendirildiği ya da konumlandırıldığı fakat bunun yanında yapı planının simetrik bir dengeye oturmaya başladığı örneklerin artmaya başladığı görülür. Mekân planlamasında değişik bir uygulama olan 1267-1268 tarihli Sahibiye Medresesi planı⁸⁷ ve simetrisi açısından dikkat çeker. 4 eyvanlı açık avlulu plan şemasına sahip yapıda, revaklar ardında, hücreler yerine yan kanatlar üzerinden giriş eyvanı kanadına doğru uzanan tonoz örtülü L biçimli mekânlar ve yine yan kanatlar üzerinde tonozlu uzun mekânlar yer alır. 1278-1279 tarihli Afyon Çay Medresesinde⁸⁸ de benzer şekilde avlunun yan aksları üzerindeki tonoz örtülü uzun mekânlar olduğu görülür. Açık avlulu iki eyvanlı Amasya Bimarhane'de de, mekân organizasyonunda bazı farklılıklar arz ettiği görülür. Darüşşifa ve tıp medresesi olması nedeniyle tonoz örtülü uzun dikdörtgen mekânların yer aldığı ve yan eyvanın bulunmadığı orta avlunun yan

⁸⁶A.g.m., 19.

⁸⁷Bkz., (74), SÖZEN, 30.

⁸⁸Metin SÖZEN, Anadolu medreseleri Selçuklular ve Beylikler Devri, C.II, İstanbul,1972, 79.

aksları üzerinde giriş eyvanı yönüne, yüksek kemerle avlu revakına açılan ve köşe odalarla bağlantıyı sağlayan birer dar odanın yerleştirildiği görülür. Böylece yan mekân birimlerinin fonksiyonel mekânlar olarak tasarlanmış olduğu anlaşılmaktadır. Darüşşifa, 13. yüzyıl üçüncü çeyreğinde, Sivas'ta ve Erzurum'da inşa edilen büyük programlı yapıların klasik Selçuklu medrese plan şemasının simetrik düzenine sahiptir. Yapı, oldukça sade olan giriş cephesini hareketlendiren taç kapının iki yanında yer alan birbirine simetrik pencere açıklıkları ile ön cephe kuruluşunda 1271 tarihli Sivas Buruciye Medresesi etkisi görülmektedir. Dikdörtgen formun ön plana çıktığı darüşşifa' da, revakların ana eyvana göre alçak koda oluşu ve revak başlangıçlarının güney ve kuzey yönde eyvan kemerine yakın konumu, ana eyvanın boyutları ile yapıya hâkim durumda olmasını aynı zamanda da düşeyliğin artmasını sağlar. Yapıda, ön cephe de, yan kanatlar ile dengelenen taç kapının düşeyliği pencere nişleri ile arttırılmıştır. Ana eyvan, revaklar ve revaklara yüksek kemerle açılan birimlerin vurguladığı dikey unsur, yatay durumdaki avlu ve tonozlu uzun mekânlarla dengelenmiş olup bu denge, avlu etrafında yapıyı oluşturan tüm mekânların simetrik dizilimini gerektirmiş ve böylece yapı planında uyum ve estetik yakalanmıştır.

Amasya Bimarhane, revaklı dikdörtgen bir avlu ve revaklar ardında oluşan mekânları ile yapının sahip olduğu uyum ve simetri yanında sahip olduğu uzun dikdörtgen kuruluşu ile Bursa Yıldırım Darüşşifasını etkilediği görülebilir.⁸⁹ Akıl hastalarının su ve müzikle tedavi edildiği Darüşşifa yapılarında, akustiğin sağlanması amaçlı olarak farklı elemanlar kullanılmıştır. 1206-1207 tarihli Kayseri Gevher Nesibe Hatun Darüşşifasında uzun ve dar bir koridor üzerinde karşılıklı 18 hücreden oluşan Bimarhane bölümünde, hücrelerin duvarları üzerine açılan karşılıklı ikişer deliklerle oluşturulan ses kanalları, sesin dağılımını sağlar.⁹⁰ 100 yıl sonra 1308 tarihli Amasya Bimarhane'de ise, yapının eyvan tonozlarındaki küplerin varlığı⁹¹, ses dalgalarının yayılması için Mimar Sinan'ın, Süleymaniye Camii'nde kubbe içerisinde kullanmış olduğu küpleri hatırlatır. Ayrıca, şehir merkezinin

⁸⁹ Gönül CANTAY, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, Ankara, 2014, 71-74.

⁹⁰ Ahmet Hulusi KÖKER, *Gıyâsiye ve Şifahiye Yapısının Mimarisi*, Kayseri, 1991, 26.

⁹¹ S.K.V.K.K 12.39.01 no'lu dosyadan.

kuzeydoğusunda bulunan yapı, kuzeye doğru açılmakta ve şehrin kuzey yönünden esen rüzgâr mekân içinde sesin dağılmasına yardımcı olmaktadır. Bimarhane'ye bitişik durumda bir türbe olmayışı ise yapıyı, Selçuklu dönemi medrese ya da darüşşifa yapılarından ayıran önemli bir özellik olarak görülebilirken aynı zamanda Osmanlı döneminde de türbe ile bağlantılı darüşşifa yapıları görülmez.

SEÇME KAYNAKÇA:

Cantay Gönül, **Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2004, 71-74.

Kuran, Abdullah (1962), **Anadolu Medreseleri**, C.I, Ankara, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara.

Ögel, Semra (1987), **Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı**, T.T.K, Ankara. Samsun Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu 12.39.01 no'lu dosya.

S.K.V.K.K 12.39.01 numaralı dosya.

Sözen, Metin (1970), **Anadolu Medreseleri Selçuklular ve Beylikler Devri**, C.I-İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, 30, İstanbul.

Sözen, Metin (1970), **Anadolu Medreseleri Selçuklular ve Beylikler Devri**, C.II, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, 1972, 76, İstanbul.

Tuncer, Orhan Cezmi (1986), **Anadolu Selçuklu Mimarisi ve Moğollar**, Ankara.

2.2.4. ERZURUM YAKUTİYE MEDRESESİ

İNCELEME TARİHİ: 24.04.2014

YAPININ YERİ:

Erzurum Cumhuriyet caddesinde, Lala Paşa Camii batısında yer almaktadır.

YAPININ TARİHİ: H.710 / M. 1310

Yapıda üç Arapça kitabe bulunmaktadır. Portalin basık kemerli stalaktitli silmesi üzerinde tek satır Arapça kitabe tercümesi:

“ Bu medfenin yapılmasını 710 senesinde Ulcayto Sultan’ın hükümdarlık günlerinde - Allah mülkünü ebedi kılsın - Sultan Gazan ve Bolugan hatunun - Allah bürhanlarını tenvir etsin - Yüce ve güzel in’amlarından olan fevazil ile Cemal-ed-din Hoca Yakut-i Gazani emretti.”⁹²

Portalin kavsara kemeri üzerinde yer alan ve bazı kısımları kırılmış, dökülmüş olan kitabe şöyledir;

“ Allahtan başka Tanrı yoktur. Dualar Muhammed A.S. üzerine olsun. Emir’in yardımcısı, âlim ve adil emir emretti...”⁹³

Medresenin güney cephesinde mescit olarak kullanılan eyvanın sağ ve sol duvarları üzerinde mermer üzerine kabartma vakıf kitabesi şöyledir;

“ Allahı anmak çok iyidir ve bunu öne almak evladır. Bu şerefli Buka’nın yapılmasını yüce Sultan Olcayto’nun – Allah mülkünü ebedi kılsın – Saltanat yıllarında sultan-i Sait Gazan ve Horasanlı Bolugan Hatunun – Allah burhanlarını tenvir etsin. Toprakları iyi olsun – büyük ve güzel ihsanları ile (fevazılı ile) mevlayı muazzam, Cemal-üd-devlet-i V-ed-din Hoca Yakut, Allah yardımcılarını aziz etsin – Emir ve buka’nın maslahatı için akarlar ve şu köylerin hepsin, vakfetti: Pasin vilayetinde (Hertenf) ve (Kingfank) köyleriyle, Erzen-ir-rum kasabasında (Süngenariç) ve (Terariç) köyleri, yine Erzen-ir-rum’da, büyük hanın, dükkânların, iki hamamın, sebze tarlasının ve sabunhanenin, deve bağlamak için iki hanın (Deve Hanı) ve bir değirmenin ve

⁹² İbrahim Hakkı KONYALI, *Erzurum Tarihi Abideleri ve Kitabeleri ile*, İstanbul,1960, 306.

⁹³ Rahmi Hüseyin ÜNAL, *Yakutiye Medresesi (Erzurum)*, Ankara, 1992, 54.

Baburt kasabasında Hart, Kırzo, Kopuz, Ermina, Hıfzederek, Civans, Meraks köylerinin hepsini ve yine vakfın yapısı olarak maruf olan iki hamamı Allah rızası için sahih, şer-i ve ebedi olarak vakfetti. Bunlar satılamaz, irs yolu ile başkalarına geçemez. Rehin bırakılamaz ve değiştirilemez. Belki minvali üzerine kadıların kütüklerinde tescil edilen vakfiye şartlarına göre ve muayyen masrafları yapabilmek üzere ceryan eder. Allah iyi iş yapanın ecrini zayi etmez. Allah vakfiye şartlarına ve tertiplerine riayet ve vâkıfa dua edene rahmet etsin. Vakfın iptaline sa'y ve şartlarına mugayir şekillerde tasarruf edenlerin üzerlerine kıyamete kadar Allah'ın mukkarrep meleklerin, peygamberlerin ve bütün insanların lanetleri olsun.”⁹⁴

YAPININ BANİSİ:

Yapı, Hoca Cemal ed-din Yakut tarafından inşa ettirildi. Hoca Yakut İlhan hükümdarı Olcayto Sultan Hüdabende Mehmed Han'ın zamanında Bayburt ve Erzurum illerinin emiri, askeri valisi idi.⁹⁵

YAPININ USTASI:

Yapının mimarı bilinmemektedir.

YAPININ PLAN VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Subasman üzerinde yükselen yapının portali batı yönündeki giriş cephesi üzerindedir. Cepheden taşan anıtsal kütleli taç kapının güney batı ve kuzey batı köşelerinde onikigen kaide üzerinde birer yarım silindirik destek kulesi bulunur(Resim 39). Yapının minaresi kuzeybatıdaki destek kulesinin üzerinde yükselir. Diğeri ise yıkılmış olmalıdır. Taç kapının sağ ve sol kanadı üzerinde birer çörten yer almaktadır. Güney cephe üzerinde yuvarlak kemerli açıklıklar kesme taş örgü ile kapatılmış durumdadır (Resim 40). Medresenin doğu cephesi, cephe ortasında bulunan yapıya bitişik durumdaki onikigen planlı kümbet ile ikiye bölünür(Resim 41). Kümbetin sol tarafında saçak altında bir küçük ve çapraz

⁹⁴A.g.k., 323-325.

⁹⁵ A.g.k, 152.

ekseninde olmak üzere iki pencere açıklığı bulunur. Cephenin sağ kanadının bir bölümü üzerinde ise kümbete geçişi sağlayan kısmın iki pencere açıklığı yer alırken, geri kalan bölüm cepheden içeri çekilmiş durumda olup bir kapı açıklığı bulunmaktadır. Kuzey cephe ise sağır duvarlar halindedir. Yapının tüm cepheleri üzerinde yer yer onarım izleri karşımıza çıkmaktadır. Yapı üst örtüde tonoz örtülü ve etrafında kırma çatılıdır. Yapı içerisinde görülen havalandırma delikleri üst örtüye baca olarak yansımıştır.

Kapalı avlulu, 4 eyvanlı dikdörtgen planlı medresenin batı cephesinden taşan anıtsal portalinin basık kemerli giriş kapısından geçilerek ulaşılan beşik tonozlu giriş eyvanı orta avluya bir kapı ile açılmakta olup bu giriş eyvanı sağ ve sol kanat üzerinde bulunan beşik tonozlu iki odaya geçişi sağlamaktadır. Giriş hacminin güney yönünde bulunan mekân biriminde minareye çıkışı sağlayan bir merdiven bulunmaktadır. Bu merdivenden giriş birimi üzerinde yer alan ve orta avluya bir sivri kemer ile açılan kaburga tonoz örtülü bir mekâna geçilmektedir.

Giriş eyvanının alçak kemerinden geçilerek ulaşılan ve üzeri dört kalın payenin taşıdığı sivri kemerlere oturan mukarnas dolgulu ve aydınlık feneri açıklığı bulunan bir çapraz tonoz ile örtülü orta avlu, dört yönde beşik tonoz örtülü revaklarla çevrilidir(Resim 42). Doğu yönünde, yapının giriş aksı üzerinde yer alan ana eyvan sivri beşik tonoz ile örtülüdür. Köşe sütüncelerine sahip ana eyvanın doğu duvarı üzerinde, yapının kümbetine açılan, silmeli dikdörtgen bir çerçeve içerisinde mukarnas kavsaralı ve köşe sütünceli bir pencere açıklığı bulunmaktadır.

Ana eyvan iki yanında dikdörtgen planlı birer büyük oda yer alır. Her iki oda beşik tonoz ile örtülü olup tonozlar birer kemer ile desteklenmiştir. Kuzeydoğu köşede yapıya bitişik durumda olan kümbete geçilir(Resim 43). Mekânın sağındaki bir merdiven altından cenazelik katına, merdivenlerden çıkarak ise iki pencere açıklığı bulunan kare planlı geçiş bölümüne ve daha sonra buradaki stalaktitli bir kapıdan kümbete ulaşılır. Sandukası bulunmayan kümbet iç kısmında daire planlı olup kubbe ile örtülüdür. Bezemesiz bir mihraba sahip olan kümbet dışarıya iki pencere ile açılmaktadır. Medrese odasının doğu duvarı üzerindeki kapı açıklığının

ve yarım tonoz örtünün sonradan top dökümü yapıldığı yıllarda yapılmış olabileceği ifade edilmektedir.⁹⁶ Bu mekânın avluya açılan kapısı yapıdaki diğer kışık dersane biriminin ve hücrelerin kapı açıklıklarından daha geniş tutulmuştur. Güneydoğu köşede yer alan odanın doğu duvarı üzerinde ise bugün mevcut olmayan bir kapı açıklığının varlığı bazı mimari planlarda görülmektedir.

Orta avlunun güney ve kuzey ekseninde köşe sütunları bulunan beşik tonoz örtülü yan eyvanlar, portal aksı üzerindeki ana eyvandan daha küçük boyutlardadır. Güney eksen üzerinde yer alan yan eyvanın sahip olduğu mihrabiyeden, buranın mescit olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır(Resim 44). Mescidin batı ve doğu duvarları üzerinde yapının vakfiye kitabesi yer almaktadır. Bu eyvanın ve bugün sade haldeki mihrabın çini kaplamaları günümüze ulaşmamıştır.⁹⁷ Yan eyvanların iki yanında sivri beşik tonoz örtülü, yaklaşık aynı boyutlarda ikişer hücre birbirlerine simetrik durumdadırlar. Bu hücrelerin orta avlu ile bağlantıları profilli dikdörtgen çerçeve içerisinde tezyinatlı düz lento ve basık kemerli alçak kapı açıklıklarıyla gerçekleşirken doğu, kuzey ve güney yönde yer alan eyvanlar ise daha yüksek kemerler ile revaklara ve orta avluya açılırlar. Batı cephesi üzerinde güneybatı ve kuzeybatı köşelerde yer alan mekân birimleri çapraz dar kapılarla revaklara ve avluya açılırken, bu mekânlara bitişik olarak yer alan hücrelerin batı duvarları bu kapılara göre düzenlenmiş olmalıdır.

YAPININ SÜSLEME ÖZELLİKLERİ:

Yapının portalinin giriş kapısı basık kemeri başlangıç taşları üzerinde içerisinde palmet ve rumi birlikteliğinden oluşan rölyef bir yaprak motifi yer alırken kapı kemeri köşe üçgenlerinde aynı tezyinat boş alan bırakmadan tekrar eder. Portalin mukarnas kavsaralı mihrabiyelerinde, portal bordüründe de tekrarlanan on iki kollu yıldız ve kırık hatların birleşmesinden oluşan geometrik bezeme yer almaktadır. Bu yan nişler sade gövdeli, mukarnaslı ve dallarla birbirine bağlanan palmet motifli olmak üzere iki kademeli başlıkları olan sütuncelere sahiptir. Mihrabiyelerin mukarnaslı kavsarası üzerinde kalın silmeler arasında simetrik yivli

⁹⁶ Bkz., (88), SÖZEN, 2-5.

⁹⁷ İbrahim Hakkı KONYALI, **Erzurum Tarihi Abideleri ve Kitabeleri İle** İstanbul, 1960, 323.

rumilerin kıvrım dallarla birbirine bağlanan bir pano yer alır. Nişlerin etrafını, daire şeklinde dönen kıvrımlar dallar arasında birbirine bağlanan palmet motifli, dar bir şerit çevrelemektedir. En üstte mihrabiyeleri kitabeye bağlayan pano beş kollu yıldız ve kırık hatlardan oluşan geometrik kompozisyonludur. Portalin basık kemerli giriş açıklığından yapının kitabesine geçiş mukarnaslı bir şeritle gerçekleşirken, kitabe üzerinde portalin mukarnaslı kavsarası ilk şeridinde birbirine kıvrım dallarla bağlanan rumi ve palmetler simetrik olarak yer alırlar. Portalin mukarnas kavsarası kuşatma kemeri üzerinde ortada yer alan palmetten çıkan kıvrım dalların içinde bulunan Rumilerin tepede birleşmesiyle oluşan tezyinat tekrarlanarak devam eder. Portal nişi kuşatma kemeri üzerinde kimi yerleri kırılmış tek sıra kitabe şeridi yer almaktadır. Portal iç yan nişlerini portali üç yönde çevreleyen bordürlere bağlayan iki yan sütunun gövdeleri çapraz kesişen şeritler arasında yivli kıvrım dallarla birleşen üç bölümlü palmet bezemeli, sütun başlıkları ise dallarla birleşen palmet tezyinatına sahiptir. Portali çevreleyen bordürler içten dışa doğru yatay eksende dilimli ve düğmeli Rumi dallarının kıvrım dallarla birleşerek oluşturduğu kompozisyonu, ikinci bordürde merkezinde küçük bir gülbezeğin yer aldığı on iki kollu yıldız ve kırık hatların birleşmesinden oluşan tezyinat takip eder. Bu geometrik kompozisyon, bitkisel motifli iki dar şerit ile çevrilidir. Devam eden bordürde yivli kıvrım dallarla birleşen Rumili kompozisyon üzerinde merkezde yüksek kabartma halde yivli 3 bölümlü ve volütlü palmetler yine yivli kıvrım dallarla birleşen Rumilerle bir araya gelerek birbirine simetrik olarak yer alırlar. Portalin son bordürü cepheden taşan mukarnaslı bir tezyinatla olup portal yüzeyi en dışta iki katlı sütunlarla sona erer(Resim 46). Bu sütun gövdeleri üzeri, dallarla birbirine bağlanan volütlü palmet tezyinatlı ve sütun başlıkları mukarnaslı olup saçağa uzanan ikinci sütunların başlıkları gövdelerindeki tezyinata sahiptirler.

Portalın güney ve kuzey yan yüzeyleri üzerinde rumi birlikteliğinden oluşan yivli kabarlardan çıkan sivri kemerli sağır nişler içerisinde, merkezindeki sekiz kollu yıldızla bağlanan palmet ve rumilerden oluşan bir kabara yer alır. Kabara üzerinde on iki yapraklı bir hayat ağacı ve bu ağacın altında karşılıklı iki arslan, badem gözlü, gövdesi yivli, pençeleri ve yeleleri belirtilmiş olarak yer alırlar. Hayat ağacı üzerinde tek başlı bir kartal kabartması ve en üstte iç bükey bir gülbezle bu

kompozisyon sona erer(Resim 47). Bu figürlü tezyinatlar üzerinde kuzey yönde yer alan pano'da, üç yönde dönen şeritlerden ilki geniş daireler çizen kıvrım dallarla birbirine bağlanan düğmeli rumileri, ikinci şeritte yatay ekseninde üç bölümlü palmetlerden çıkan kıvrım dallarla birleşen birbirine simetrik düğmeli rumiler takip ederken, orta şeritte dikey ekseninde beş kollu yıldız ve kırık hatların oluşturduğu geometrik bezeme yer alır. Portalin güney yan yüzünde bulunan panoyu üç yönde dönen ilk şeritte ise, yatay ekseninde düğmeli Rumiler kıvrım dallar ile üç bölümlü volütlü palmetlerle birleşirken, orta şeritte dikey eksen boyunca tekrarlanan kırık hatlardan oluşan geometrik bezemenin merkezinde küçük gülbezeler yer alır. Diğer iki şerit aynı tezyinatta olup, karşılıklı birbirine simetrik düğmeli ve yivli Rumiler dallarla merkezdeki üç bölümlü volütlü palmetlerle birleşirler.

Portalin bulunduğu batı cephesi üzerinde yer alan, köşeleri pahlı kare bir kaide üzerinde, silindirik gövdeli ve konik bir külah ile örtülü destek kulelerinden güneybatı köşede yer alan destek kulesi üzerindeki minarenin tuğladan inşa edilmiş olan minare gövdesi, sırlı ve sırsız tuğladan oluşturulan çapraz kesişen şeritler arasında firuze ve patlıcan moru renkte çini mozaikten ters ve düz halde bitkisel formlar ile geometrik motifler yer alır (Resim 48).

Doğu cephesi üzerinde yapıya bitişik olarak yer alan köşeleri pahlı kare bir kaide üzerinde onikigen gövdeye sahip üzeri konik bir külahla örtülü kümbetin gövde üzeri sivri sağır kemerler ile bezeli olup, doğu yönünde sade çerçeveler içerisinde mukarnas kavsaralı ve köşe sütünceli iki pencere açıklığı bulunur. Kümbetin onikigen gövdesi yukarı doğru külah altında silindir formundadır. Bu yüzey üzerinde kümbet etrafını dolanan dar iki şeritte altta meander üstte geçmelerden oluşan ve yukarıda uçları kıvrımlı olarak ikiye ayrılan bir bezeme yer alır. Aynı bezeme Kuzeybatı köşede yer alan destek kulesinin saçak altında yer almaktadır. Kümbet gövdesi silmelerden oluşan saçakla son bulur. Kümbetin konik külahı silmelerle üçgen bölümlere ayrılmış olup her bir bölüm içerisinde altta yan yana ikişer sağır sivri kemer üstte ise bir sağır sivri kemer ile bezelidir(Resim 49).

Medrese iç mekânında süsleme sadedir. Orta avlu üzerini örten tonoz üç boyutlu mukarnas bezemelidir(Resim 50). Avlu etrafını çevreleyen revak kemerleri yastık taşları ile yapının doğusunda yer alan kışlık dersanelerin tepe açıklıkları mukarnaslıdır. Yapının ana ve yan eyvanlarının gömme sütun gövde ve başlıkları taç kapı üzerinde gördüğümüz tezyinatlara benzer şekilde kıvrım dallarla birbirine bağlanan üç dilimli yivli palmet ve rumi tezyinatlı olup, ana eyvan sütun başlıkları mukarnaslıdır. Medrese avlusu güney ve kuzey yönünde yer alan hücrelerin basık kapı kemerleri, üçgen kemer köşelikleri, kilit taşı ve lentolar üzerinde düz yüzeylerde, kabalar ve gülbezeler üzerinde farklı tiplerde palmetler ile rumi motifi bezeme içerisinde detayları birbirinden farklı şekillerde yer alırlar.

YAPI MALZEMESİ VE TEKNİĞİ:

Yapıda, batı cephesi ve üzerindeki portal, köşe destek kuleleri, bütün dış cepheler ile kümbet kesme taştan inşa edilmiştir. Kümbetin konik külahında kırmızı renkte volkanik taş, yapının minare gövdesinde tuğla kullanılmıştır. İç mekânda bütün taşıyıcı ve örtü sistemleri, revak kemerleri ile hücrelerin avluya bakan cepheleri düzgün kesme taştan inşa edilmiş olup, hücrelerin iç duvarları ile tonozları moloz taş örgüdür.

YAPININ BUGÜNKÜ DURUMU:

1789 yılında Abdülaziz isteği ile yapının batı cephesi tarafına U planlı bir kışla yapılarak batı cephesi etrafı kapatılmıştı. Medresenin ana eyvanı doğusunda kalan kışlık dersane mekânının kuzeydoğu köşesinde görülen açıklık ve yarım tonoz örtü, yapının dökümhane olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. 19. yüzyıldan kaldığı ve 1966 yılında ise 3. Ordu komutanlığı tarafından Astsubay Ordu Evi olarak kullanılmak üzere kalorifer tesisatı yaptırmak için medrese' de yapılan çalışmada horasan harçlı ve muntazam kesme taşlı bina temellerinin sökülmiş olduğu görülür.⁹⁸ Yapı genelinde, plan açısından bir değişikliğe uğramamış ancak onarımlar sırasında yapılan malzeme değişikliği görülmektedir. Yapı bugün Türk İslam Eserleri ve Etnografya müzesi olarak hizmet vermektedir.

⁹⁸E.K.V.K.K 25.00.145 (1) numaralı dosya.

DEĞERLENDİRME:

İlhanlı yapılarında gördüğümüz giriş cephesi üzerinde yer alan çifte minareleri düşündüğümüzde burada medresenin kuzeybatı köşesinde bir minare yer alırken batı cephesi üzerinde olması gereken diğer bir minarenin günümüze ulaşmadığı görülür. Erzurum Çifte Minareli Medresesinin taç kapısı üzerindeki figürler ve bitkisel kompozisyonun pano içerisinde yer aldığı görülür. Bir adım ileri gidilerek Yakutiye Medresesi'nde portal yüzeyini cephe duvarına bağlayan yan yüzeylerde pano içerisinde figürel ve bitkisel kompozisyonun yer alması ile İlhanlı yapılarında yeni bir taç kapı uygulamasına gidildiğini ve portallerin İlhanlı mimarisindeki önemini gösterir. Yapı'da, orta avluyu örten mukarnaslı tonoz örtü Anadolu'da medrese mimarisinde tek örnek olarak yer almaktadır. Ancak Anadolu çevresindeki mukarnaslı yapıların varlığı yanında, Anadolu'da bilinen örneklerden biri 12. yüzyıl ilk yarısında inşa edilen Van Ulu Cami mukarnaslı kubbesidir. Ayrıca Matrakçı Nasuh'un, Kanuni Sultan Süleyman'ın Irak seferini betimleyen Beyan-ı Menazil-i Sefer-ul Irakeyn eserinde görülen şehir minyatürlerin de Erzurum, Tebriz ve Sultaniye' deki yapıların mukarnas dolgulu kubbelere sahip olduğu görülmektedir. Aynı dönemde İran'daki örnekler arasında İlhanlı hükümdarı Sultan Olcayto döneminde Natanz'da inşa edilen 1303 tarihli Cuma Cami diğer adıyla Şeyh Abdüssamed İsfahani Külliyesi bünyesinde bulunan türbenin iç kubbesi mukarnaslıdır. 14. yüzyılda mukarnas'ın İlhanlı mimarisinde, kubbe mimarisinde önemli bir bezeme ögesi olduğu görülmektedir.

Dört ayak üzerinde tonoz üst örtü baldaken strüktürünü oluşturan ve avlunun merkezine oturan üst örtü iç mekânda hâkimiyeti ve yapının çekirdeğini oluşturur. Bu kare alanda taşıyıcı ayaklar üzerinden dört yöne atılan kemerler ile yarım tonozlu revaklar oluşturularak dikdörtgen bir avlu meydana getirilmiş ve mekânlar arası geçişler genişletilmiş olup üst örtüde de akıcılık sağlanmıştır. Avlunun uzun dikdörtgen planlı oluşu, Amasya Bimarhane de olduğu gibi bu dönemin bir mimari anlayışı olarak İlhanlı yapılarında uygulanan bir plan formu olduğu anlaşılmaktadır.

1243 Köseadağ Savaşı sonrasında inşa edilen 1249/1250 tarihli Kayseri Hacı Kılıç Külliyesinde, medrese bünyesinde kuzey yöndeki köşe mekânlardan avluya diyagonal geçişlerin olduğunu görmekteyiz. Anadolu'daki medreselerde çok fazla uygulanmayan ancak 1310 yılında Erzurum'da Yakutiye Medresesi giriş eyvanı yönündeki köşe mekânlardan revaklara geçişte görülen diyagonal geçişlerin, Osmanlı Mimarisi yapılarında ama çoğunlukla Erken Osmanlı Döneminde mekân sayısının fazla olduğu medreselerde köşe mekânlardan avluya geçişi sağlamak için kullanıldığını görebilmekteyiz.⁹⁹ Doğu – batı istikametinde uzanan simetrik uzun dikdörtgen plana sahip olan yapı, doğu eyvanına bitişik durumda türbesi ile Selçuklu Döneminde Anadolu'da inşa edilen, türbe ile bitişik medrese yapıları grubunu hatırlatır. Ancak bu yapıda türbe, ana eyvana bitişik olarak inşa edilmiş, türbenin yapının kuzey yönünde yer alması ile ön cephe tek başına vurgulanmıştır. Türbenin medrese inşasından önce de var olması ve yapının türbeye bitişik inşa edilmiş olması da muhtemeldir. Yapıda ayrıca yarım sivri tonoz uygulamaları ile avluya geçişi sağlayan revaklar geniş tutulmuş ve köşelerde duvara yumuşak geçişler sağlanmıştır. Üst örtüde böylece bir akıcılık ve uyum sağlanmış olup teknik açıdan İlhanlı mimarisinin gelişme gösterdiği anlaşılmaktadır.

SEÇME KAYNAKÇA:

Akçay, İlhan (1965) , “Yakutiye Medresesi”, **Vakıflar Dergisi**, IV.

Demiralp, Yekta (1999), **Erken Dönem Osmanlı Mimarisi 1300-1500**, Kültür Bakanlığı, Ankara.

Konyalı, İbrahim Hakkı (1960) , **Erzurum Tarihi Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihini Araştırma ve Tanıtma Derneği Yayınları**, İstanbul.

Kuran, Abdullah (1962) , **Anadolu Medreseleri**, C.I, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara.

Sözen, Metin (1972) , **Anadolu Medreseleri Selçuklular ve Beylikler Devri**, C.II İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, İstanbul.

Ünal, Rahmi Hüseyin (1992) , **Yakutiye Medresesi (Erzurum)** , Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

⁹⁹Yekta DEMİRALP, “**Erken Dönem Osmanlı Medreseleri 1300-1500**”, Ankara, 1999, 21-192.

2.2.5.AHMEDİYE MEDRESESİ

İNCELEME TARİHİ: 25.04.2014

YAPININ YERİ:

Erzurum, Erzincan kapı semti Murat Paşa mahallesinde, Murat Paşa Cami'nin doğusunda yer alır.

YAPININ TARİHİ:

Yapı, kuzeydoğu yönüne bakan kapı açıklığı üzerindeki kitabeye göre H.714 - 1314 tarihinde inşa edilmiştir.¹⁰⁰ Üç satır halindeki nesih hatlı kitabe şöyledir; **“Ümmetimden kırk hadis ezberleyen ulema zümresine girmiş olur. Burasını 714 hicri yılında Ali oğlu Ahmet yaptırmıştır. Dedesinin adı da Yusuf'tur.”**¹⁰¹

YAPININ BANİSİ:

Medrese'nin üç satırlık nesih kitabesinde, devrin büyüklerinden ilim seven Ahmet bin Ali bin Yusuf tarafından inşa ettirildiği ifade edilmektedir.¹⁰²

YAPININ USTASI:

Yapı'nın ustası bilinmemektedir.

YAPININ PLAN VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Yapı, batı yönünde Osmanlı Döneminde inşa edilen Murat Paşa Camiye bitişik durumda olup her iki yapının da aynı minareyi paylaştıkları görülür. Medreseye girişin sağlandığı kuzey cephenin sağına kaydırılmış giriş açıklığı üzerinde bir kısmı kırık durumda olan inşa kitabesi bulunmaktadır. Aynı cephe üzerinde bir mihrap nişi ile nişin iki yanında kuzey eyvanı ve kuzeybatı odasına ait birer pencere açıklığı yer almaktadır(Resim 50).

¹⁰⁰ İbrahim Hakkı Konyalı kitabında, yapı'nın kitabesinde inşa tarihinin 714 veyahut 724 olduğunu söylerken, yapıyı daha önce incelemiş olan Abdurrahman Şerif Beygu, yapım tarihini 714 olarak belirtmiştir.

¹⁰¹Bkz., (97), KONYALI, 294.

¹⁰² Abdurrahman Şerif Beygu,“ **Erzurum Tarihi Anıtları Kitabeleri**” , İstanbul,1936, 154.

Giriş cephesi üzerindeki mihrap nişi medresenin günümüze ulaşmayan mescidine aittir.¹⁰³ Mescidin 1928 yılına kadar sağlam durumda olduğu bildirilen, kısa ve kalın gövdeli, şerefeden yukarısında çini süslemeleri olan tuğla minare aynı yıl çıkan bir fırtına ile harap olmuş ve daha sonra ortadan kaldırılmıştır¹⁰⁴(Resim 51). Bugün var olan minare, medresenin batı yönündeki Kuyucu Murat Paşa Cami'ne aittir. Doğu cephe üzerinde giriş açıklığının bulunduğu odanın güney duvarı dış cephe üzerinde dışa taşmış olduğu görülürken, güney cephe üzerinde bir pencere açıklığı görülür. Yapının batı cephesi üzerindeki pencere açıklığı ise kapatılmış durumdadır.

Yaklaşık olarak 15.10x17.70 ölçülerinde¹⁰⁵ kareye yakın dikdörtgen planlı yapı, kapalı avlulu medreseler içerisinde tek kat halinde düzenlenmiş, iki eyvanlı plan şemasına sahiptir(Şekil 10). Yapının kuzeydoğu yönüne bakan cephe ortasında, üzerinde inşa kitabesinin bulunduğu taş söveli giriş açıklığından giriş eyvanına, buradan da üzeri aynalı tonoz örtülü dikdörtgen planlı orta avluya geçilir. Kuzeydoğu yönündeki mekân birimine, buradan da düz silmeli alçak bir kapı açıklığı ile üzeri aynalı tonozla örtülü dikdörtgen planlı orta avluya geçilir(Resim52). Kuzey-güney aksında konumlanan sivri eşik tonozlu iki eyvan avlu yönünde ikişer sütunceye sahiptir. Orta avludan 0.05 m. kadar yüksekte yer alan eyvanlardan kuzey yönündeki, taş söveli dikdörtgen bir pencere açıklığına sahiptir(Resim 53). Aynı zamanda mescit olarak da kullanılan ana eyvan içinde mukarnas kavsaralı ve köşe sütunceleri olan bir mihrap ile mihrap üstünde konumlanmış yuvarlak kemerli bir pencere yer alır(Resim 54). Orta avlunun iki yanında tek açıklıklı birer sivri kemerle oluşturulan revaklar görülür. Revakların gerisinde ise birer kapı ile geçilen tonoz örtülü ikişer oda yer almıştır. Medrese plan kuruluşu köşelerde yer alan tonozlu mekânlarla tamamlanır. Revak ve eyvan kemerlerinin üst kısmı ile aydınlık açıklığına sahip tonoz arasındaki korniş orta mekânı dört yönde çevrelemektedir(Resim 55).

YAPININ SÜSLEME ÖZELLİKLERİ:

¹⁰³Bkz.,(97) KONYALI , 293. Yazar , medrese'nin kuzey yönünde bir mescit olduğundan bahseder.

¹⁰⁴Bkz.,(97) KONYALI, 293.

¹⁰⁵ E.K.V.K.K 'da 25.00.06 numaralı dosya.

Yapının dış cepheleri sağır duvarlar halinde olup kuzey cephe dışında herhangi bir bezemeye sahip değildir. Kuzey cephe üzerinde mukarnas kavsaralı mihrabiye geometrik dekorlu sütuncelerle donatılmıştır(Resim 57). Mihrap nişi sekiz kollu yıldız kompozisyonlu bir bordürle çevrili olup belirli kısımlarda bezemenin bordür üzerinde tamamlanmadığı görülür. Pencere açıklıkları profilli çerçeveye sahipken giriş açıklığının profilli çerçevesi ince bir silme ile son bulur. Sade ve küçük bir yapı olarak inşa edilmiş medrese iç mekânında çok sınırlı bir bezemeye sahiptir. Ana eyvandaki mihrap, giriş cephesi üzerindeki mihrap nişi ile benzer özellikler taşımaktadır(Resim 58). Mukarnas kavsaralı mihrap nişi silmelerle sınırlandırılmış geniş bir bordür ile çevrelenmiştir. Kuzey güney aksında yer alan eyvanların köşelerindeki ince ve uzun sütuncelerin başlıkları rumi ve palmet kompozisyonludur(Resim 59).

YAPI MALZEMESİ VE TEKNIĞİ:

Dıştan muntazam kesme taş ile kaplanmış olan yapının iç duvarları moloz taş ile örülmüştür. Ancak son restorasyonlardan sonra yapının içten ve dıştan kesme taş dokulu duvarlara sahip olduğu görülmektedir.

YAPININ BUGÜNKÜ DURUMU:

Medrese'nin giriş kısmı önünde mevcut durumdaki yıkıntılar yanında, yapının doğu ve batı duvarları tamamen, kuzey ve güney duvarları kısmen yıkılmış; sadece orta mekân ile güney eyvanı, güneydoğu eyvanı ve medresenin tonoz örtüsü sağlam kalabilmişti. Eyvan ve yan odaların çöken tonoz örtüleri moloz taş ile kapatılmış, harabe halde olan yapı'nın sökülen taşları, medrese'nin bitişiğinde ve yakınlarında bulunan evler için kullanılmıştı.¹⁰⁶ 1977-78 yıllarında yapılan restorasyonla yapının kuzey, güney ve doğu cepheleri yanında iç mekân beden duvarları ile tonoz örtülerinde düzgün kesme taş kullanılmış, batı cephesi ise tamamen kesme taş ile restore edilmiştir.¹⁰⁷ 1984-85 yıllarında yapılan restorasyonlarla medresenin batı yönünde kalan hücre duvarlarında ve örtülerindeki

¹⁰⁶S.K.V.K.K'da 25.00.06 numaralı dosya.

¹⁰⁷S.K.V.K.K'da 25.00.06 numaralı dosya.

moloz taşlar alınmış ve üst örtüde kaba yonu kesme taş ile tonozla dönüştürülmüştür. Ana tonozun dış cephede kalan kalkan duvarı ince yonu taşla onarılarak üzerine ahşap aydınlık feneri yapılmıştır. Erzurum Vakıflar İlçe Müdürlüğüne bağlı Kur'an kursu olarak hizmet vermektedir.

DEĞERLENDİRME:

Küçük ve mütevazı bir yapı olan Erzurum'da bilinen kapalı avlulu medreselerden ikincisi olan Ahmediye Medresesi, İlhanlı hükümdarı Olcayto Han zamanında devam eden imar faaliyetleri kapsamında hayırsever bir zat tarafından inşa ettirilmiş olup, yalınlığı nedeniyle işlevsel özelliğinin ön planda tutulduğu anlaşılır. 1977 yılındaki restorasyon öncesinde yapının yola bakan cephesi önündeki aynı cins taştan oluşan bir yıkıntının¹⁰⁸, günümüze ulaşmayan ancak kuzey cephe üzerinde bulunan mihrap nedeniyle yapıya bitişik bir mescide ait olduğu düşünülebilir. Bu açıdan, Kayseri bölgesinde örneklerini gördüğümüz Huand Hatun, Külük Camii ve Köseadağ Savaşı sonrasında inşa edilen Hacı Kılıç Camii ve Medresesi örneklerinde olduğu gibi, medresenin ve mescidin organik bir bütünlük sergilediği ancak ortak bir avlunun bulunmadığı, kuzey cephe üzerindeki kapı açıklığı ile yapıya bağlantının sağlandığı, daha küçük ölçekli kompleks bir yapı özelliğine sahip olduğu düşünülebilir. İlhanlı medreseleri içerisinde kapalı avlulu iki eyvanlı plan şemasına sahip olan yapı, üst örtü eteğine kadar uzanan sivri kemerler ile tonoz örtünün beden duvarları üzerine oturduğu ve yapıya hâkim olduğu bir örnektir. Yapının kapalı avlu etrafında bulunan alanlarda sütun kullanılmadan enine derin kemerler ile hücrelere geçiş sağlanmıştır. Kare planlı olan ve cephesi üzerinde bir taç kapı düzenlemesi bulunmayan medresenin günümüze ulaşmayan yıkılmış olan minaresi ise Selçuklu minarelerinden farklı olarak kesme taştan inşa edilmiş olup pabuç üzerinde kısa ve kalın bir gövdeye sahipti. Minarenin şerefede bulunan geometrik bezemeli petek kısmı, minare gövdesine hareketlilik kazandırmıştır. Ancak bu minare günümüze ulaşmamıştır. Medresede içeride ve dışarıda bezemenin az olduğu ve mimari öğelerin silmelerle hareketlendirildiği, strüktürün kolayca okunabildiği yapıda kemer ve tonoz örtünün hâkim olduğu görülür.

¹⁰⁸ S.K.V.K.K'da 25.00.06 numaralı dosya.

SEÇME KAYNAKÇA:

Beygu, Abdurrahman Şerif (1936), **Erzurum: Tarihi, Anıtları, Kitabeleri**, Bozkurt Yayın, İstanbul.

Akmaydalı, Hüdavendigâr (1987), “Erzurum Merkez Ahmediye Medresesi”, **Rölöve ve Restorasyon Dergisi**, 6, Ankara.

E.K.V.K.K 25.00.06 numaralı dosya.

Konyalı, İbrahim Hakkı (1960), “**Abideleri ve Kitabeleriyle Erzurum Tarihi**”, Erzurum Tarihini Araştırma ve Tanıtma Derneği, İstanbul.

2.3.MEZAR YAPILARI

2.3.1.KIRŞEHİR FATMA HATUN KÜMBETİ

YAPININ YERİ:

Kayseri- Kırşehir yoluna paralel Medrese Mahallesi Kümbet altı Mezarlığında, şehrin güneydoğusundadır.

İNCELEME TARİHİ: 14.06.2008

YAPININ TARİHİ: 686.H/1287-1288.M¹⁰⁹

Kümbetin mermer söveli basık kemerli giriş açıklığı üzerinde üç satırlık kitabe şöyledir;

“Bismillahirrahmanirrahim, yeryüzünde bulunan herşey fanidir. Ancak yüce ve cömert olan rabbın varlığı bakidir. Bu türbeyi mazlume, merhume, saide, şehide, Abdullah kızı Fatma (Allah onun kabrini serin tutsun) için büyük emir alim, adil, zahid, abid, hayırlar babası, dünyada Allahın velisi , din ve devlete muti, fakirler ve miskinlerin yardımcısı , Hace Aka Muattar(Allah onun sonunu emin kılsın) 686 senesinde yaptırttı.”

YAPININ BANİSİ:

Kitabeye göre yapının banisi Hace Aka Muattardır.

YAPININ USTASI:

Yapı ustası bilinmiyor.

YAPININ MİMARİ VE PLAN ÖZELLİKLERİ:

Mezarlık alanı içerisinde bir tepe üzerinde bulunan kümbet, köşeleri pahlı kare bir kaide üzerinde sekizgen gövdelidir ve türbenin giriş açıklığı kuzey cephe üzerindedir(Resim 58). Üç basamaklı bir merdivenle ulaşılan kapı açıklığı kemeri üzerinde ise yapının inşa kitabesi yer alır. Doğu, batı ve güney cepheler üzerinde türbenin kasnağına yakın alçak konumda küçük dikdörtgen basit pencere açıklıkları

¹⁰⁹ Hakkı ÖNKAL , “Anadolu Selçuklu Türbeleri” , Ankara, 1996, 161.

görülür. Türbe, gövde üzerinde konik çatılıdır. Yapı iç mekânda da sekizgen planlı olup üzeri pandantiflerle geçilen bir kubbe ile örtülüdür. Yapının beden duvarları üzerinde bulunan pencere açıklıkları iç mekânda zeminin giriş eşiğinden alçak koddada olduğunu gösterir. İçerisinde sanduka bulunmayan kümbetin cenazelik katı yoktur (Şekil 11).

YAPININ SÜSLEME ÖZELLİKLERİ:

Sade bordürlerle çevrili türbenin giriş açıklığı sövesi ve kemeri yalın haldedir. Zikzak desenli bir bordür ve iki sıra profilli iç bükey silme kümbeti gövdeden külaha geçişte çevreler. Yapının doğu, batı ve güney cephelerinde görülen pencere açıklıkları çerçevesizdir.

YAPI MALZEMESİ VE TEKNİĞİ:

Beden duvarları muntazam kesme sarı trakit yonu taşından örülüdür. Kümbete geçişi sağlayan açıklığın sövesi, kemeri, kitabelik kısmı ve giriş çıkışı sağlayan merdivenler beyaz mermerden yapılmıştır. Türbe içerisinde kubbe tuğla ile örülüdür ve yer döşemesi taş ile kaplıdır.

YAPININ BUGÜNKÜ DURUMU:

Kümbet ziyarete kapalı durumdadır.

DEĞERLENDİRME:

Kümbetin yalın cephelerine karşılık kuzey cephe üzerinde giriş açıklığında ve basamaklarda mermer malzemenin kullanılması bu cephenin vurgulandığını gösterir. 13. ya da 14.yüzyıla tarihlendirilen Burdur Dört Ayak Türbesinin de benzer şekilde pahlı bir kaide üzerinde sekizgen gövdeli olduğu ve Fatma Hatunda olduğu gibi yalnızca giriş cephesinin sade bir şekilde vurgulandığını görüyoruz. Yine Kırşehir’de bulunan Aflak Baba Türbesi ise türbe gövdesi üzerinin pahlanarak sekizgene dönüştürüldüğü ve sekizgen kasnak üzerinde sekizgen külah ile örtülü bir örnektir. Burada pahlı kısmın gövde üzerine doğru kaydığını ve gövdenin kısaldığı dikkati çeker. Moloz taş ile örülü 14.yüzyıla tarihlendirilen Kütahya Paşam Sultan Türbesi

basık gövdesinin köşelerde pahlanarak sekizgene dönüştürülmüş olduğu görülür. Üzeri kubbe ile örtülü türbede, bir sıra dış dizisi saçak altında gövdeyi dolaşırken, gövde üst kısmı tuğla hatıdır. Aynı dış dizisi pahlı kısımları da çevrelemektedir. Türbenin yuvarlak kemerli pencere açıklıkları ise tuğladan bir çerçeve içine alınmıştır. Fatma Hatun Kümbetinin devam eden plan tipolojisiyle Anadolu'nun özellikle batısında görülen basık gövdeli sekizgen veya altıgen planlı türbelerle ilişkilendirebiliriz.

SEÇME KAYNAKÇA:

Önkal, Hakkı (1996), **Anadolu Selçuklu Türbeleri**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 161, Ankara.

2.3.2. NİĞDE HÜDAVEND HATUN KÜMBETİ

İNCELEME TARİHİ: 16.06.2008

YAPININ YERİ:

Niğde merkezde, Alaeddin tepesinin kuzey batı yönündedir.

YAPININ TARİHİ: H. 712/ M.1312-1313

Taç kapı mukarnaslı kavsara altındaki kitabe şöyledir;

“Allah rahmet ve mağfiret sahibidir. Bu mübarek türbenin yapılmasını, Allahın rahmet ve affını dileyen aciz kul, şehit sultan Rükneddin Keyhüsrev, Allah ona mağfiret eylesin , kızı Hüdavent Hatun712 senesinin aylarında emretti. Allaha hamd ve onun peygamerine ve aline salat ve selam olsun.”¹¹⁰

Taç kapı kemeri üzerinde yer alan kitabe ;

“Bismillahirrahmanirrahim, Allah, cennete çağırır ve dilediğini doğru yola eriştirir.”

YAPININ BANİSİ:

Selçuklu Sultanı IV. Rükneddin Kılıçaslan'ın kızı Hüdavend Hatun'dur.

YAPININ USTASI:

Yapı ustası bilinmiyor.

YAPININ PLAN VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Bir park içerisinde yer alan yapı, sekizgen bir kaide üzerinde sekizgen gövdelidir. Türbenin gövdesi, eteğinde görülen mukarnaslı silmeyle kaideden ayrılırken, gövde üzerinde yer alan mukarnaslı bingiler ile on altıgene dönüşen kasnak üzerine, içten kubbe dışarıdan piramidal bir külahla örtülüdür(Resim 59). Gövde üzerinde her cephe kaval silmelerle sınırlandırılmıştır. Kuzey, güneydoğu ve güneybatı yönünde birer pencere açıklığı yer alırken diğer cepheler sağır duvarlar halindedir. Türbenin doğu yönünde bulunan üç basamaklı bir merdivenle taç kapıya ulaşılır. Yay kemerli giriş açıklığından geçilerek üç sandukanın bulunduğu mescit

¹¹⁰ A.g.k., (109),179-180

kısmına ulaşılır. Türbe içerisinde güney yönde bir mihrap görülürken dışa taşkın bir silme tüm duvarları çevreler. Sekizgen planlı iç mekân üzeri kubbe ile örtülüdür (Şekil 12) ve kubbe geçişleri pandantiflerle sağlanmıştır.

YAPININ SÜSLEME ÖZELLİKLERİ:

Giriş açıklığı basık yay kemeri köşeliklerindeki rumi ve palmet bezemesi farklı şekilde kemer üzerindeki panoda devam eder ve üç yönde nişi çevreler. Üç satırlık kitabe üzerinde geometrik geçme motifi sonrasında taç kapı mukarnaslı kavсарası yay kemeri tüm bu kompozisyonu iki yanda sınırlandıran sütuncelerin mukarnaslı başlıklarına oturmaktadır. Kemer alını ve kemer karnı geometrik geçme bezemeli olup kemer alınlığında kıvrım dallarla birbirine bağlanan volütlü rumi ve palmetler yüksek kabartma olarak yer alır. En üstte taç kapıyı çevreleyen en alt bordürün altında bir yazı kuşağı görülür. Taç kapı yan nişleri etrafı geometrik geçme bordürle çevrili olup kavсарası dilimli formdadır. Mihrabiye kemeri köşeliklerinde ise giriş açıklığı basık kemeri köşeliklerinde görülen kompozisyon yer alır. Portal iki yanındaki sütuncelerden taç kapıyı çevreleyen bordürlere geçilir. İlk üç dar bordür düşey hatlarda geometrik geçme ve kıvrım dallarla bağlanan rumi ve palmetler; en geniş iki bordürde dışa doğru yine düşey hatta geometrik yıldız sistemleri ve son bordürde mukarnas sırası yüksek kabartma olarak yer alır. Taç kapının sağında doğu cephesini sınırlayan sütünce tarzı kaval silme başlığında Asya tipinde insan başı figürü uçları volütlü palmet yapraklarına dallarla bağlanmaktadır(Resim 60).

Taç kapının kemer aynalarında birbirinden farklı bitkisel ve geometrik kompozisyonlar görülür. Kuzey cephenin sağ tarafındaki kemer aynasında bitkisel girift bezeme içerisinde insan başı figürü görülür. Hemen yanındaki kemer aynasında girift bitkisel bezeme yüzeyinde kanat uçları ejder başı şeklinde sonlanan kartalın çift başı arasında bir insan başı görülmektedir. Bu iki kabartma arasında kalan sütünce başlığı iki yanında ise birbirine zıt yöne doğru giden ve kuyrukları yukarı doğru kıvrılmış iki aslan figürü alçak kabartma olarak yer alır. Her cepheyi üç yönde kıvrım dallar içerisinde görülen palmet bezemeli bordür çevreler.

Türbe üzerinde görülen dua pencereleri demir şebekeli ve mukarnas kemerlidir. Pencerelerin birden fazla oluşu mescit kısmının aydınlık olmasını sağlar. Güneybatı cephe üzerinde sağır niş içerisindeki pencere açıklığını çevreleyen mukarnaslı kemer köşelerinde arka ayakları üzerine oturur vaziyette iki aslan kabartması karşılıklı olarak yer alırken arada üç kabara görülür. Kemer aynası yıldız sistemlerinden oluşan geçme kompozisyonludur. Güneydoğu ve kuzey cepheler üzerindeki pencerelerin mukarnaslı kemer köşelerinde birbirine simetrik olarak yer alan sirenler arasında üç rozet bulunur. Kemer alınlıkları ise bitkisel bezeme ile hareketlendirilmiştir.

YAPI MALZEMESİ VE TEKNİĞİ:

Muntazam kesme taştan inşa edilen yapıda sarı trakit yonu taşı kullanılır. Beyaz mermer saçak altını dolaşmaktadır.

BUGÜNKÜ DURUMU:

Kapalı durumda olan yapı, bugün parka dönüştürülmüş olan bir alan içerisinde yer almaktadır.

DEĞERLENDİRME:

Hüdavend Hatun Kümbetinde, sekizgen gövdesi, saçak altında mukarnaslı konsollarla desteklenerek on altıgen kasnağa dönüşür böylece kasnak gövde birlikteliği oluşan farklı bir plana sahiptir. Kümbet taç kapısının beden duvarlarını aşarak, kasnak seviyesine yükselerek saçak altında sonlandığı ve beden duvarından yüksek olduğu göze çarpar. Mezar yapılarında da taç kapıların uzadığını göstermektedir. İlhanlı yapılarında kullanıldığı görülen mukarnaslı bordür burada portali çevrelemektedir. Taç kapının sivri kemeri alınlığında bulunan bitkisel kompozisyon stüko bezemeyi hatırlatır. Kripta bölümü bulunmayan kümbet, figürlü süslemenin yer aldığı yapılardan biridir.

SEÇME KAYNAKÇA:

Hakkı Önkal, Anadolu Selçuklu Türbeleri, s. 179-180

2.3.3. TOKAT NUREDDİN İBN-İ SENTİMUR TÜRBESİ

İNCELEME TARİHİ: 25.06.2014

YAPININ YERİ:

Tokat il merkezinde Gazi Osman Paşa bulvarı üzerindedir.

YAPININ TARİHİ: H.713/ M.1313/1314¹¹¹

YAPININ KİTABESİ:

Türbe 'de üç adet kitabe yer almaktadır. Güney cephede yer alan giriş açıklığı üzerindeki tek satırlık mermer kitabe'de,

" her nefis ölümü tadacaktır" ayeti kerimesi yazılıdır.

Türbe'nin doğu cephesinde bulunan pencere açıklığını çevreleyen kemer aynasındaki iki satırlık mermer sülüs kitabe'de,

" Bu türbe, 713 yılı Zilkade ayı ortalarında vefat eden merhum Nureddin İbn Sentimur'a aittir." İfadesi yer almaktadır. Bu kitabe altında pencere kemeri üzerinde ise Firdevsi'nin

" Adaletli kimseyi sevmeyi meslek edin, ümitsizliğe düşmekten endişe et; Allaktan korkasın ve kimseyi incitmesin, kurtuluş yolu işte budur." mesnevisi yazılıdır.¹¹²

YAPININ BANİSİ:

Nureddin ibn Sentimur, İlhanlı yönetiminin Tokat şehri emiridir.

YAPININ USTASI:

Yapı ustası bilinmiyor.

YAPININ PLAN ÖZELLİKLERİ:

Türbe, çevresinde yapılan yeşil alan düzenlemesi içerisinde alçak koddaki yer almaktadır (Şekil 13). Kare planlı yapının güney cephesi üzerinde basık yay kemerli bir giriş açıklığı (Resim 61), batı ve kuzey cephelerde ise birer sade pencere açıklığı

¹¹¹B.k.z., (61), UZUNÇARŞILI, .34

¹¹²A.g.k.,35

ile yola bakan doğu cephesi üzerinde bezemeli bir dua penceresi bulunmaktadır (Resim 62). Üst örtüde yıldız kesitli külahla örtülü olup kasnak üzerinde kemerli sağır nişler yer almaktadır. İç mekânda kubbeye geçişi sağlayan Türk üçgenleri dış cephede üst örtüde köşelerde meydana gelen boşluk kısımlara yansımıştır (Resim 63).

Türbe, iç mekânda da kare planlıdır ve kare hacimden kubbeye Türk üçgenleri ile geçilir. Burada da kubbeye geçişte dört yön üzerinde birer kemerli sağır niş yer alır. Türbede doğu- batı yönünde bir kaide üzerinde mermer bir lahit yer alır.

YAPININ SÜSLEME ÖZELLİKLERİ:

Dış cephe ve iç mekânın oldukça sade olduğu türbede bezemenin yer aldığı tek yer yapının yola bakan doğu cephesi üzerinde bulunan dua penceresidir (Resim 64). Yarım yıldızlardan oluşan oyma bir bordürün çevrelediği sivri kemerli, yalnızca başlık ve kaideleri günümüze ulaşabilmiş sütunceli bir niş içerisinde en dışta ikinci bir kemer oluşturarak pencere açıklığını üç yönde çevreleyen şeritlerin birbirine bağladığı rumi ve palmet bezemeli bordür yer almaktadır. Kemer aynasında bir kitabe ve bu kitabe altında bulunan pencere lentosu zincir geçmelerden oluşarak üç yönde çevrelediği dua penceresinin iki yanında yer alan örme sütunceler üzerinde yükselen içteki terakota kemer dolgu üzerinde edebi bir yazıt, kemer aynasında ise yüksek kabartma rumi ve palmet bitkisel süslemeleri, kemer köşelerindeki üçgen boşluklarda alçak kabartma olarak yer almaktadır. En dışta sivri kemer köşelerinde görülen terakota dolgulardan sağ taraftakinin iri palmet şeklinde olduğu anlaşılmaktadır.

YAPI MALZEMESİ VE TEKNİĞİ:

Muntazam kesme yonu taşı ile inşa edilen yapıda üst örtü de tuğla örgü ve doğu cephesi üzerinde yer alan dua penceresi kemer alınlığı ve asıl sivri kemer köşelerinde terakota malzeme kullanılmıştır.

YAPININ BUGÜNKÜ DURUMU:

İlk olarak 1935-1936 yılları arasında tamir ve restorasyon gören yapı¹¹³ daha sonra 1965 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarımı, 1997 yılında ise basit onarım yapılmıştır. Türbe 'de yapılan sıva ve badana yanında lahit üzerindeki boyalar temizlenmiş, üst örtüde düşen ya da bozulan tuğlalar yerine doğal ya da imitasyon tuğlalar kullanılmış. Horasan harcı ile de derzleme işlemi yapılmıştır.

Yapı bugün iyi vaziyettedir; ancak ziyarete açık durumda değildir.

DEĞERLENDİRME:

Gövde üzerinde muntazam taş malzemenin ve üst örtüde tuğlanın kullanımı görülür. Yapı'nın üst örtüsünde kasnak üzerinde bulunan sağır nişler ile dört yöndeki açıklıklar vurgulanır. Kasnağa geçişi sağlayan Türk üçgenlerinin dış cephede üst örtüye yansıtılması yanında taş ve tuğla malzemenin bir arada estetik ve dengeli kullanımının yapıya masif bir görünüm kavuşturduğu söylenebilir. Tokat'ta ilk olarak 12. ve 13.yüzyıllarda, tuğla malzeme ile inşa edilen türbelerde üst örtüye geçiş ögesi olarak Türk üçgenlerinin kullanıldığı örnekler karşımıza çıkmaktadır. Üst örtüsünde bezeme açısından oldukça sade olan yapıda cephe üzerinde yalnızca dua penceresi üzerinde dolgu malzeme ile yüzey ve yüzey üzerinde süsleme oluşturulduğu görülür. Nureddin İbn Sentimur dua penceresinde yer alan bu dolgu malzeme, aynı kalite, malzeme, estetik ve kompozisyonla yapılmamış olsa da, İran'da İlhanlılar döneminde de kullanılan stüko bezemeyi hatırlatır. Yine yapı üzerinde görülen Firdevs'in dörtlüğü ise, yapının banisinin kimliğini ifade ederken, Firdevs'in dörtlüklerinin İran'da İlhanlı yapılarında da kullanılmış olması da¹¹⁴, Anadolu'daki örnekleri açıklamaktadır.

¹¹³Tokat İl Yıllığı, 1973, s. 234

¹¹⁴ Bernard O'kane, "Persian Poetry On Ilkhanid Art And Architecture ", s. 346-354

SEÇME KAYNAKÇA:

O'kane, Bernard (2006), "Persian Poetry On Ilkhanid Art and Architecture" , **Islamic History and Civilization Studies and Text**, ed. Wadad Kadı and Rotraud Wielandt , V.64, Boston.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1977), **Tokat Kitabeleri**, Türk Hava Kurumu Basım İşletmeciliği 2003, Ankara.

2.3.4. TOKAT ACEPŞİR TÜRBESİ

İNCELEME TARİHİ: 18.06.2014

YAPININ YERİ:

Tokat merkezde İvaz Paşa mahallesindedir.

YAPININ TARİHİ: H.717/M.1317

Türbenin kapı açıklığı üzerindeki köşeleri kırık vaziyette olan iki satırlık sülüs kitabe şöyledir;

“...Acepşir,devletlü büyük Sultan, Ebu Sa’id bin Sultan Muhammed..

717 yılı cemaziye’l-evvel ayının başlarında.”¹¹⁵

YAPININ BANİSİ:

Kitabenin ilk satırında geçen Acepşir ismi, yapının banisini ifade ediyor olması muhtemeldir. Nitekim yöre halkı da türbeyi aynı isimle adlandırmaktadır.

YAPININ USTASI:

Yapı ustası bilinmiyor.

YAPININ PLAN VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Eğimli bir arazi üzerine inşa edilen kare planlı türbenin kuzey cephe üzerinde bir kapı açıklığı yer alır. Yapının doğu ve batı cepheleri ise tümüyle sağır duvarlar halindedir. Güney cephe üzerinde ise bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Kare planlı hacim üzeri geniş saçaklı kırma bir çatı ile örtülü olup, türbe içerisinde bir sanduka yer almaktadır.

YAPININ SÜSLEME ÖZELLİKLERİ:

Türbede günümüze ulaşan herhangi bir özgün süsleme ögesi bulunmamaktadır.

¹¹⁵ B.k.z. (60), UZUNÇARŞILI, 39-40

YAPININ MALZEMESİ VE TEKNİĞİ:

Özgün halinde moloz taş ile inşa edilmiş olan yapıda bozulmalar oldukça kerpiç ve ahşap çatki kullanılmış, en son onarımlarda bağdadi duvar örgüsü ile yapı restore edilmiştir.

YAPININ BUGÜNKÜ DURUMU:

2009 yılında yapılan restorasyonda bağdadi tekniği ile yeniden ayağa kaldırılan türbe bugün kapalı durumdadır.

DEĞERLENDİRME:

14. yüzyılda Tokatta inşa edilen yapılarda olduğu gibi Aceşir türbesi de moloz taş duvar örgülü olup yapının bağlantı yerlerinde yani köşelerde, pencere ve kapı açıklıklarında kesme taş malzemenin kullanıldığı söylenebilir. Yapının en eski durumundan ilk inşa edildiğinde de kare planlı olduğu anlaşılmaktadır ve ahşap çatılı olması muhtemeldir(Resim 65).

SEÇME KAYNAKÇA:

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1977), **Tokat Kitabeleri**, 39-40, Ankara.

2.3.5.TOKAT BURGAÇ HATUN TÜRBEŚİ

İNCELEME TARİHİ: 18.06.2014

YAPININ YERİ:

Tokat merkezde, Yeni tabakhane mahallesi, Meydan sokakta, Ali Paşa Caminin doğusunda yer alır.

YAPININ TARİHİ:

Kitabesi bulunmayan yapının tarihi bilinmiyor.

YAPININ BANİSİ:

Yapının banisi bilinmiyor.

YAPININ USTASI:

Yapının ustası bilinmiyor.

YAPININ MİMARİ VE PLAN ÖZELLİKLERİ:

Etrafındaki bahçeden 1.50 cm aşağı koda olan türbe altıgen planlı bir gövdeye sahiptir(Şekil 14). Yapının giriş açıklığı kuzey cephe üzerinde olup diğer cepheleri sağır duvarlar halindedir(Resim 66). Giriş açıklığı lentosu üzerinde üç sıra tuğla dizisi tüm gövdeyi çevreleyerek yapıyı gövde üzerinde ikiye ayırır. Tuğla dizisi üst kısımda kubbeye geçişlerde yuvarlak kemerler ve kemerler içerisinde yarım yuvarlak kemerli dar ve uzun tepe pencereleri yer alır(Resim 67). Kemerler üzerinde kasnağa geçişte üçgen tepelikler görülür. Ancak dış cephede kuzey ve güney cephe orta bölümleri yan bölümlere nazaran daha geniş tutulmuş böylece bu cephelerdeki üçgen tepelik, kemer ve pencere açıklıklarının boyutları büyümüştür. Kasnak üzerinde üst örtü yıkılmış durumdadır.

Türbe iç mekânda altıgen planlıdır ve dış cephede olduğu gibi üç sıra tuğla dizisi yatay şekilde iç mekânın duvarlarını çepeçevre dolaşır. Üst örtüye geçişlerde yuvarlak kemerlerden pandantiflerle kubbe kasnağına geçilir(Resim 69). İç doğru

çekilmiş olan kasnak üzerinde kubbe ile örtülüdür. Yapı iç hacminde sanduka bulunmamaktadır.

YAPININ SÜSLEME ÖZELLİKLERİ:

Dış cephe üzerinde, üst örtüyü taşıyan kemerlerin alt ve üst kısımları dört yaprak yonca motifli tuğla keromaplastik bezemelidir(Resim 70). İç mekânda ise herhangi bir bezeme ögesi yoktur.

YAPI MALZEMESİ VE TEKNİĞİ:

Yapımında kesme taş ve tuğlanın kullanıldığı türbede, beden duvarları taş örgülüdür. Kasnak, üçgen tepelik ve kemerler tuğla örgülü olup kemer aynaları kesme taştandır. İç kubbe tuğla hatıllı moloz taştan inşa edilmiştir.

YAPININ BUGÜNKÜ DURUMU:

Tokat il merkezinde Ali Paşa Camii'nin doğusunda dolgu toprak içerisinde, uzun zaman atıl durumda bırakılmış olan türbenin 1986 yılında etrafındaki ve içerisindeki toprak dolgu kaldırılarak, yapı çevresinde basit duvar ve drenaj yapılmıştır. 2006 yılında yapılan yenileme çalışmasında, yapının çevresinden 4 m kadar toprak atılarak beden duvarları ortaya çıkarılmış ve türbenin kuzey yönündeki giriş açıklığı bulunmuştur. Türbe içerisinde 150 cm kadar toprağın atılması ile zeminine ulaşılan türbe 'de kuzey cephe üzerinde kırık durumda bir kapı lentosu ve güney cephe üzerinde bir mihrap nişi olduğu anlaşılmıştır. Türbe içerisinde, toprak dolgunun atılması sonucunda döşemeye ulaşılmaya çalışılmış ve altıgen tuğla parçası ile bir lahit kapağı bulunmuştur. Dış cepheden üst örtüsü yıkılmış durumda olan türbe içerisinde de yapı malzemesi benzer şekilde kullanılmış olup, yenileme ile iç mekân duvarları kireç harçlı sıvayla sıvanmıştır. Çevresindeki dolgu toprağın atılması ile ana caddeye bağlantısı sağlanan yapının üzeri koruma amaçlı olarak çelik konstrüksiyonlu bir örtü ile örtülmüştür.¹¹⁶ Etrafı çevrili ve üzeri örtülü, restorasyonlarla kurtarılan yapı, bugün ayakta olup turistik amaçlı olarak ziyarete kapalıdır.

¹¹⁶S.K.V.K.K 60.00.79 no'lu dosya

DEĞERLENDİRME:

Dış cephede üst örtüye geçişte ve üst örtüde tuğla malzemenin kullanım alanının arttığını görüyoruz. Yapılan restorasyon çalışması sonucunda bulunan altıgen tuğla parçalardan zeminin altıgen tuğla döşemeli olması muhtemeldir. Ayrıca yapı sahip olduğu altıgen planı ile Tokat'ta bulunan tek örnektir. Ancak dış cephede üst örtünün yıkılmış durumda olduğu anlaşılıyor. Altıgen formu ve üçgen başlıkları dolayısıyla altıgen kırık konik bir külah ya da 13.yy son çeyreğine tarihlendirilen, tuğla örgülü iki katlı Konya Hoca Cihan Türbesinde olduğu gibi, dikdörtgen alınlıklarla son bulan gövdenin üzeri yarım kubbe veya 12. yy sonlarına tarihlendirilen Emir Saltuk Kümbetinde olduğu gibi üçgen tepelikle sonlanan gövde üzeri kasnak üzerine kubbe örtülü de olabileceği düşünülebilir.¹¹⁷ Yapı'da görülen kemerler içerisindeki pencere açıklıkları kilise apsislerinde görülen dar ve uzun açıklıklarına benzemektedir. Yapının cephesinde görülen kemer alt ve üst sırasındaki keromoplastik süslemeler Geç Bizans Dönemi plastik süslemeyi hatırlatırken, gövde üzerinde bazı yerlerde Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde kullanılmaya başlanılan almaşık duvar örgüsü gibi tuğla hatlı olduğunu görüyoruz. Yapı malzemesinde kullanılmak üzere 13.yy ortasından itibaren İran etkisiyle İlhanlılar Döneminde de Anadolu' da kullanılan tuğlanın örtü sisteminde kullanıldığı görülür. Duvar örgüsü ve üst örtüde tuğla malzemenin kullanımını nedeniyle yapı 14.yüzyıl ilk yarısına tarihlendirilebilir.

SEÇME KAYNAKÇA:

Arık, Oluş (1969), **Erken Devir Anadolu Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 93, Ankara.

Sivas Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu 60.00.79 no'lu dosya.

¹¹⁷ M. Oluş ARIK, **Erken Devir Anadolu Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri**, Ankara,1969, 93.

2.4.TARİKAT YAPILARI

2.4.1.ABDULLAH BİN MUHYİ ZAVİYE VE TÜRBEŞİ

İNCELEME TARİHİ: 19.06.2014

YAPININ YERİ:

Tokat merkezde Mahmut Paşa Mahallesi Katipzade sokağındadır.

YAPININ TARİHİ: H.717/M.1317

Yapının kuzey cephesindeki giriş kapısı üzerinde yer alan üç satırlık sülüs inşa kitabesi şöyledir;

“Yüce Allahın rızasını kazanmak ve ona yaklaşmak için Allaha şükredenlerin evi Allahı zikredenlerin sığınağı olan bu bina, yüce Sultan Ebu Said bin Olcaytu Sultan-Allah devletini desteklesin- zamanında yapılmış ve yapımında Allahın en zayıf kulu Abdullah bin Muhyi muvaffak olmuştur- Allah ona başarılar ihsan etsin- 717 yılının Rebiülahiri'nin 10'u.”

Bani türbesinin batı yönüne bakan pencere açıklığı kemer aynası üzerindeki üç satırlık sülüs inşa kitabesi ;

“Dünya geçici ve değersizdir; evveli ümit, sonu da ölümlüdür.

Elimizde olmayarak dünyaya geldik, orada şaşkın bir şekilde konakladık ve istemeye istemeye oradan çıktık. Bu binayı yaptıran Abdullah bin Muhyi'ye dua edene Allah rahmet eylesin. O şu anda çürütücü topraktır. 717 yılında inşa edildi.”

Pencere lentosu üzerinde ise ;

“Emretti ve yüce yaptı, göç etti ve yerini boş bıraktı.”¹¹⁸

YAPININ BANİSİ:

Yapının kitabesine göre zaviyenin banisi Abdullah Bin Muhyi 'dir. Türbenin dua penceresi üzerindeki kitabeden baninin, yapının inşa edildiği tarihte öldüğü anlaşılmaktadır.

¹¹⁸ Sedat Emir, **Erken Osmanlı Mimarlığında Çok İşlevli Yapılar : Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler I Öncül Yapılar: Tokat Zaviyeleri**, İzmir, 1994, 65-66.

YAPININ USTASI:

Yapının ustası bilinmemektedir.

YAPININ PLAN VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Tokat çayının kenarında yer alan yapı derenin taşmasına bağlı olarak meydana gelen sel olayları ve zemin kotunun yükselmesi nedeniyle kısmen yol seviyesinin altında kalmıştır. Zamanla metruk ve girilemez hale gelen yapının çevresi 2000’li yılların başlarında gerçekleştirilen çalışmalarla temizlenmiş, zaviyeyi saran niteliksiz binalar yıkılmış ve yapı bir bütün halinde algılanabilir hale gelmiştir. Doğu cephesi kısmen toprak altında olan yapının etrafı moloz taş örgülü alçak bir duvar ile çevrelenmiştir(Resim 71). Kuzey yönüne açılan basık yay kemerli giriş kapısından kubbeli orta bölüme geçilmektedir(Resim 72). Bütüncül olarak değerlendirildiğinde mekân birimlerinin birbirine asimetrik olarak eklemlendiği, doğu-batı ekseninde uzanan düzensiz dikdörtgen planlı bir yapı söz konusudur(Şekil 15). Üstü kubbeli bir iç avlu şeklinde düzenlenmiş orta sofa ve güney yönünde sofaya bir kemerle bağlanan eyvan plan şemasının merkezini oluşturur. Kubbeli bölümün doğusundaki kanat biri büyük biri küçük olmak üzere iki bölüm halinde düzenlenmiş ve kuzey yönüne doğru taşırılmıştır. 19. Yüzyılda bu bölümün üzerine iki katlı bağdadi bir ev inşa edilmiştir. İç avlunun batı yönünde ise kapı ile geçilen dikdörtgen bir oda ile bu odaya bitişik kare planlı türbe yapısı yer almaktadır. Yapının kuzeyindeki basık yay kemerli giriş kapısından zaviyenin merkezini oluşturan ortası aydınlık fenerli kubbe ile örtülü bir avluya geçilir. Üçgen geçişlerle ana beden duvarlarına oturtulan bu kubbenin altında ise bir havuz yer almaktadır. Taş döşemenin havuza doğru eğimli olduğu bu avluya, güney yönünde sivri beşik tonozlu bir eyvan, kubbe eteğine kadar uzanan bir sivri kemerle bağlanır. Ancak sonraki onarımlarla düz ahşap çatılı bir odaya dönüştürülmüştür.¹¹⁹

Kubbeli sofanın zemininden yüksekte olan eyvana, yarım daire şeklinde iki taş basamakla çıkılarak ulaşılan bir kapı açıklığı ile geçilmektedir. Eyvanın güney

¹¹⁹ A.g.k., 72.

duvarı üzerinde, iki yanda birer pencere ve ortada bir kapı açıklığı yer almaktadır.¹²⁰ Kapı açıklığı üzerinde bulunan oval tepe penceresi üzerindeki 1311/1896 tarihi, yapının bütünüyle sıvalı olması da dikkate alınarak 19. yüzyılda gerçekleşen bir onarıma işaret etmektedir¹²¹ (Resim 74).

19. Yüzyılda zaviyenin doğu kanadına taşar vaziyette iki katlı olarak inşa edilen ev alt katta iki odadan üst katta bir sofa ve üç odadan oluşmaktadır. Avlunun güney doğusunda yer alan iki katlı oda ise altta tek mekânlı müstakil bir bölüm halinde iken üst katta evin ikinci kat planına dâhil edilmiştir.

Avluya batı yönünde bir kapı ile bağlanan tonoz örtülü, uzunlamasına dikdörtgen planlı oda yine batı yönünde, türbeye bitişik durumda olup bir pencere açıklığı ile her iki mekâna bağlantısı sağlanırken de, türbeye bitişik durumda olup bir pencere açıklığı ile her iki mekâna bağlantısı sağlanırken, batı yönündeki sonradan açılan kapı açıklığı kapatılmış, güney yönündeki açıklık ise aynen bırakılmıştır. Üçgen geçişli bir kubbe ile örtülmüş olan türbe güney ve kuzey cephelerde birer basit pencere açıklığına sahipken batı cephesinde oldukça sade fakat anıtsal bir dua penceresi yer almıştır.

⊥ plan formuna uygun bir tasarım sergileyen yapının kubbeli orta bölümü güney yönünde bir eyvan ile bütünleşir ve ortasında bir havuz yer alır. Yapının doğu cephesi sonradan inşa edilen iki katlı bağdadi ev nedeniyle tümüyle kapanırken diğer cephelerde değişen mekân formlarına bağlı olarak düzensiz kırılmalar ve üslup birliğinden uzak pencere açıklıkları görülür. İç avlu olarak düzenlenen kısmın cephesi altta ve üstte birer adet olmak üzere iki pencereye sahipken sağ kanat üzerinde bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Güney cephe üzerinde ise evin pencere açıklıkları ve dışa taşkın durumdaki eyvan ve türbe yer almaktadır (Resim 73). Eyvan üç yönde pencere açıklığına sahiptir, ancak eyvanın batı duvarı üzerindeki pencere açıklığı toprak altında kalmış ve açık kalan kısmı tuğla ile kapatılmıştır. Söz konusu

¹²⁰ B.k.z , (122), EMİR, 72.

¹²¹ Bkz. (121) EMİR, 72. Yazar burada Tokat Müzesi Eski Eserler Defterinde 1931 tarihli notlarda zaviyenin Müftü Hacı Osman tarafından kullanıldığını belirtildiğini ve bu nedenle yapının 19. yüzyıl sonunda adı geçen müftü tarafından onartılmış olabileceğini ifade eder.

cephe sol tarafta türbe ile birleşmektedir ve biri türbe mekânına açılan iki pencere açıklığı daha bu yöndeki beden duvarları üzerinde yer almaktadır. Yapı bütünlüğünün batı cephesi ise kare planlı türbe ve türbenin bu yöne açılan dua penceresi ile şekillenir.

YAPININ SÜSLEME ÖZELLİKLERİ:

Yapı dış cephelerde genel olarak yalın bir düzenlemeye sahip olmakla birlikte batı aksında yer alan türbenin aynı yöne bakan kesme taş söveli dua penceresi oldukça sade bir sivri kemer ve kemeri taşıyan sütuncelerden meydana gelmektedir(Resim 74). Zaviyenin kuzey cephesinde bulunan basık yay kemerli taç kapısı üzerinde inşa kitabesi yer almaktadır. Kubbeli iç avluda Türk üçgeni formundaki kubbe geçişleri arasında yer alan sivri kemerli çini panolar, firuze ve patlıcan moru renginde geometrik bir kompozisyon sergiler. Sofaya açılan eyvanın batı duvarı üzerindeki pencere açıklığı üzerinde, çerçeveli Arapça bir yazı ve çerçeve köşelerinde bitkisel motifler yer alır. Daha altta ise bir çiçek içerisinden çıkarak sağ ve sola kıvrılan iki yapraklı güller ve güller içinden çıkan çiçekler görülür ve bu kompozisyon kenarı dilimli bir daire içerisine alınmıştır. Bu kompozisyon batı duvarı üzerindeki yuvarlak kemer altında sona erer. Kemer üzerinde bir su bordürü ve kemer köşelerinde çiçek motifleri görülür. Eyvanın kuzey duvarındaki kapı açıklığı üstünde eliptik biçimde bir tepe açıklığı yer alır. Demir şebekeli bu açıklığın altında bir çiçekten çıkan ve iki yöne doğru uzanan kıvrık yaprakların ortasından çıkan bir çiçekten yine çiçekler çıkmaktadır. Batı yönündeki türbenin kubbe geçişleri arasında yuvarlak kemerli nişler yer alır. Kubbeli avludaki çini panolar yapının inşa edildiği döneme aitken kalem işi süslemelerin 19.yüzyıl onarımı esnasında eklenmiş bezeme öğeleri oldukları anlaşılmaktadır.

YAPI MALZEMESİ VE TEKNİĞİ:

Yapının ana beden duvarları içten ve dıştan moloz taş örgülü olup, yer yer tuğla ve ahşap malzeme kullanılmıştır. Ancak türbe yapısının muntazam kesme taştan inşa edildiği görülür. İç mekânda orta avludaki havuz, yer döşemesi ve eyvan

kemeri taşandır. Türbe kubbesi bağdadi tekniği ile yapılmıştır.¹²² 19.yüzyılda kapsamlı müdahalelere maruz kalan yapı genel olarak malzeme ve inşa tekniği yönünden çeşitlilik gösteren bir durum sergiler.

YAPININ BUGÜNKÜ DURUMU:

Sonradan eklenen binalar ve geçirdiği onarımlarla özgün durumundan uzaklaşmış. Özgün durumundan uzaklaşan yapı üç ana bölümden oluşmaktadır. 1896 yılında onarım görmüş¹²³ bir fonksiyon yüklenmediği için 1960'lardan itibaren kendi haline terkedilmiş ve içine girilemeyen metruk bir yapı haline gelmiştir. 2001 yılında restore edilen yapı günümüzde Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlıdır ancak hala kapalı durumdadır.

DEĞERLENDİRME:

Yapının ana çekirdeğini oluşturan sofa ve güney yönündeki eyvan, iki yandaki mekânlarla birlikte T planlı bir kuruluş halinde şekillenmiştir. Bu özelliği ile Erken Osmanlı Dönemi tabhaneli yapılarının öncü örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir.¹²⁴ Anadolu şehirlerinde tekke ve zaviyelerin şehrin dışında konumlanması sonucunda inşa edildiği dönemde şehrin güney yönündeki sınırını oluşturduğu anlaşılmaktadır. Hizmetleri arasında Moğolların işgalinden kaçarak Anadolu'ya gelen Türkmen göçerlere eğitim vermek olan zaviyelerin, türbe ile bir arada planlanmaları, Anadolu Selçuklu Döneminde, türbenin ön cephe üzerinde yer aldığı medrese yapılarını hatırlatmaktadır. Ancak burada türbe, kuzey cepheden geri çekilerek konumlandırılmış olup ön cepheyi bölmesini engellemiş, batı yönünde ayrı bir yapı gibi yer almıştır. Dua penceresinin ana yola bakması, yoldan gelip geçenlerin dua etmeleri için olmalıdır. Özgün halinde giriş açıklığının ön cephenin sol köşesine yerleştirilerek alışılan ana eksen düzeninin uygulanmadığı görülür. Nureddin İbn Sentimur Türbesinde de görüldüğü üzere her iki türbede dua

¹²² B.k.z.,(1) EMİR, 75.Yazar, türbe'nin basık kubbesinin 19.yüzyıl'da bağdadi tekniği ile yapıldığını düşündüğünü belirtir.

¹²³ Ali AÇIKEL, "XIV-XVI. yüzyıllarda Tokat Zaviyeleri, 237.

¹²⁴ Nuri SEÇGİN, " Tokat ", TDV Diyanet Ansiklopedisi C.41,224-225.

penceresinin sivri kemer ve onu taşıyan sütunceleri ile benzer bir ana kuruluşa sahip oldukları anlaşılmaktadır.

SEÇME KAYNAKÇA :

Açikel, Ali (2001) , **XIV-XVI. yüzyıl Tokat Zaviyeleri, Pax Ottomana Studies in Memoriam**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Emir, Sedat (1994), **Erken Osmanlı Mimarlığında Çok İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler I Öncül Yapılar: Tokat Zaviyeleri, Akademi Kitabevi**, İzmir.

Seçgin, Nuri (2012), Tokat, **TDV Diyanet Ansiklopedisi C.41**, İstanbul.

2.4.2. ÇÖREĞİ BÜYÜK TEKKESİ (ÇÖREĞİ BÜYÜK CAMİ)

İNCELEME TARİHİ: 19.06.2014

YAPININ YERİ:

Tokat, Niksar İlçesi İsmet Paşa Mahallesindedir.

YAPININ TARİHİ:

Kitabesi günümüze ulaşmayan yapının tarihi bilinmiyor.

Taç kapı üzerindeki kitabe yeri boştur ve yapı ile ilgili bilgi veren herhangi bir başka kitabe bulunmamaktadır. Ancak giriş açıklığı kemerli üzerinde iki satırlık nesih kitabe şöyledir;

**“Adalet ehlini sevmeyi meslek et, dünyadan geçmek düşüncen olsun,
Allahtan kork ve kimseyi incitme, yolun doğrusu budur başkası değil”**¹²⁵

YAPININ BANİSİ:

Yapının banisi bilinmiyor.

YAPININ USTASI:

Yapının ustası bilinmiyor.

YAPININ MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Evliya Çelebiye göre Niksar'ın 7 önemli tekkesinden biridir. Darül-İ Hayr olduğu ifade edilen yapı,¹²⁶ 1939 ve 1942 yıllarında meydana gelen depremler nedeniyle büyük zarar görür ve 1957 yılında ise özgün yapıdan geride kalan taç kapıya bir yapı eklenir.¹²⁷ Kuzeydoğu köşede yer alan tuğla örgülü kısa gövdeli minare tek şerefelidir.

Özgün halinde bir tekke olan kare planlı yapıda¹²⁸(Şekil 16) , avlu etrafında üç yönde doğu batı ve kuzey yönlerinde birer eyvan yer alırken, güney kanat

¹²⁵Bkz.,(60) 156.

¹²⁶ A.g.k.,156.

¹²⁷ Tokat İl Yıllığı, 1973, 127.

¹²⁸ Albert GABRIEL, **Monuments Turcs D'Anatolia: Amasya- Tokat- Sivas**, C.2, 123.

üzerinde daha küçük ölçülerde bir mekân birimi yer alır. Yapı'da kuzey eyvanı, kuzeydoğu ve kuzeybatı yöndeki köşe odaları ile avlu arasındaki bağlantıyı sağlarken, yapının güney eksenini üzerindeki odalar doğrudan merkezi avluya açılmaktadır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, yapının içerisinde üç mezarın olduğunu belirtmiştir.¹²⁹ Yapı onarımlarla camiye dönüştürülünce mezarlar dışarı alınmıştır.

YAPININ SÜSLEME ÖZELLİKLERİ:

1957 yılındaki onarımla camiye çevrilen yapının batı cephesi üzerinde bulunan özgün durumdaki taç kapının iki renkli taştan geçme giriş açıklığı kemerinin damla şeklindeki köşe boşluklarında damla motifi ve altı yapraklı gülbezek yanında iç yüzeyi, kesişen kırık hatlardan oluşan mührü Süleyman ya da diğer adıyla Davut yıldızı, üçlü bir kompozisyon olarak yer alırlar. Kapı kemerinin sonlandığı yerde bulunan Firdevsi'ye ait beyit üzerinde üç yönde tek sıra mukarnas dizisi ile çevrili ve iki yanı rumi palmet kompozisyonlu kitabe panosu bulunmaktadır(Resim 75). Tüm bu portal nişi öğelerini çevreleyen üçgen formda mukarnaslı kavsara altında ise ayakları gövdesi altına kıvrılmış oturur vaziyette başı geriye dönmüş rölyef bir ceylan figürü ve figürün başı üzerinde yaprak sayısı tam anlaşılamayan kabartma çiçek motifi yer almaktadır. İki sıra mukarnaslı kavsara kemeri etrafını zikzak şeklinde dolaşan örgü motifi çevreler. Aynı bezeme portalin en içteki ince bordüründe üst kısmı dolaşırken, aynı bordür aşağıya doğru geometrik geçme motifi ile devam eder. Taç kapının kavsara kemeri üst köşelerinde 6 köşeli gülbezekler iç yüzeyinde rumi palmet kompozisyonlu, daha alt kısımda ise dışa taşkın küçük gülbezekler görülür. Portal nişini yanlarda sınırlandıran mukarnas başlıklı sütünce gövdeleri yine 6 kollu yıldız motifinin düzenli tekrarından oluşmaktadır. Portali üç yönde çevreleyen, kıvrık dallarla birbirine bağlanan rumi ve palmet kompozisyonlu iki dar bordürden ilki üzerinde barok karakterli birer mukarnaslı gülbezek yer alır.

YAPI MALZEMESİ VE TEKNİĞİ:

Orijinal yapıdan günümüze kalan portal, kesme taştandır.

YAPININ BUGÜNKÜ DURUMU:

¹²⁹ A.g.k.,156.

1957 yılında taç kapıya yapılan eklemelerle cami inşa edilmiş olup, 2006 yılında tekrar bir restorasyona girmiş, dış beden duvarlarının onarımı ve boyası yapılan yapının ahşap çatısı yeniden özgün haline getirilmiş, kiremitleri değiştirilen caminin saçak altı kaplamaları yenilenmiş olup minare külâhı kurşun levha ile kaplanmıştır.¹³⁰ Yapı, bugün cami olarak kullanılmaktadır.

DEĞERLENDİRME:

Yapı, özgün halinde üç eyvanlı planı ile medrese planına yaklaşmaktadır. Kitabesi bulunmayan yapının taç kapısı üzerinde, yer alan beyit, 1308 tarihli Nureddin İbn Sentimur Türbesinde de görüldüğü gibi, İranlı şair Firdevsi'nin beyitlerinden birinin kullanılmış olduğu görülür. Bu açıdan tekkenin banisinin ya da şeyhinin İran kökenli olduğu düşünülebilir. Şehrin kırsalında inşa edilmiş olan tekkenin günümüze ulaşan taç kapısı Selçuklu taç kapı şemasını devam ettiren, bazı formlarda farklılıklar göstermektedir. Taç kapının kavsara nişinin sahip olduğu derinliğin yerine burada üçgen şeklindeki sivri niş kemeri iç yüzleri mukarnaslı olup, niş içerisinde yer alan kitabelik çerçevesi bir sıra mukarnas dizisinden oluşurken, bu taç kapı nişi üzerindeki geometrik formların mukarnas dizisi ile vurgulandığı görülür. Taç kapı kavsara nişi içerisinde geyik figürü yer alırken, Süleyman Mührü olarak da adlandırılan 6 kollu yıldız ve şemse motifi taç kapı kompozisyonunda tekrarlanır. Tokat'taki yapılarda gülbezek ya da kabara motifi çokça karşılaştığımız bir süsleme ögesidir. Taç kapının üzerinde bulunan bu özellikleri ile 14.yy ilk yarısına ait olduğu düşünülebilir.

SEÇME KAYNAKÇA:

Gabriel, Albert (1934), **Monuments Turcs D'Anatolia: Amasya- Tokat- Sivas**, Paris,1972.

S.K.V.K.K 3704 numaralı dosya.

Tokat İl Yıllığı, 1973.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (2003), **Tokat Kitabeleri**, Ankara.

¹³⁰ S.K.V.K.K, 3704 no'lu dosyadan.

2.5.KAYNAKLARDAN VARLIĞI BİLİNER ANCAK GÜNÜMÜZE ULAŞMAYAN İLHANLI YAPILARI:

AKSARAY TACİYE MEDRESESİ:

13. Yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlendirilen yapının banisi, Aksaray'da bulunan İlhanlı vezirlerinden Taceddin Mutez'dir. Yapı bugün tamamen yıkılmış durumdadır ve yalnızca portalinin bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir.¹³¹ Kesme taştan portalin dışa taşkın köşesindeki gövde altı bezemeli sütun desteğinden anlaşılmaktadır. Taç kapının günümüze ulaşabilen bölümünden, üç geniş ve bir dar bordürün portalin çevresini üç yönde dolaştığı anlaşılmaktadır. En içte kabartma zincir desenli dar bordür yer alırken dıştan içe doğru bitkisel zemin üzerinde yazı bezemeli ilk bordürün ardından taç kapının en geniş bordürü dallarla birbirine bağlanan rumi ve palmet kompozisyonlu girift bir bezemeden oluşur. Sivas Çifte Minareli Medrese ya da Erzurum Yakutiye Medresesinde olduğu gibi içteki geniş bordür mukarnaslıdır. 1271 den itibaren büyük programlı yapılarda karşımıza çıkan ön cephe kuruluşunda taç kapı yan yüzeylerinin genişliği burada görülmez. Taç kapı sol kanadı köşesinde sütun desteği olduğu görülür. Mukarnas taç kapı bordürleri arasında önemli bir yer tutarken ana kompozisyonun İlhanlı portallerinde olduğu gibi bitkisel bezeme olduğu görülür.

BAYBURT MAHMUDİYE MEDRESESİ:

Yapının kitabesine göre İlhanlı hükümdarı Sultan Olcayto döneminde Fahreddin Emir Mehmed tarafından 1308 yılında yaptırılmış olan Mahmudiye Medresesi¹³² ,Museviye Medresesi ile bitişik durumda şehir merkezindeki Ulu Cami'nin yakınında bulunmaktaydı. Ancak günümüze ulaşmayan yapının 1927 yılında yalnız tek bir duvarı ayakta idi. Yapının kitabesi Bayburt Ulu Cami'nin son cemaat yerinin güney duvarı dış cephesinde yer alır.¹³³

¹³¹ B.k.z., (61), SÖZEN, 149.

¹³² Celil Arslan, Gül Methiye Çötel, " Anadolu Türk Şehri Tarihinde Bayburt Kenti ve Anıtsal (Kamusal) Yapı Mirası", **Avrasya Uluslararası Araştırmaları Dergisi**, C.III, S.6, 208.

¹³³ A.g.m, 208.

BAYBURT YAKUTİYE MEDRESESİ:

Sultan Olcayto zamanında Erzurum Valisi olan Hoca Yakut tarafından yaptırılmıştır. Günümüze ulaşmayan medrese aynı tarihli bir caminin yanında yer alıyordu. Yakutiye Medresesinden günümüze kalan bazı tezyinli parçalar kötü durumdadır.

SİVAS YENİHAN KERVANSARAYI:

Sivas'ta Ebu Said Bahadır Han döneminde banisi Ahi Emir Ahmed olan yapının kaynaklarda belirtilen kitabesi şöyledir;

“Bu hanın yapılmasını Sultanların yücesi Arap ve Acem diyarlarının sahibi Sultan Ebu Said Bahadır Han'ın- Allah mülkünü ebedi etsin- devletli günlerinde Allahın rahmetini isteyen Hoca Zeyne eddin oğlu Ahi Emir Ahmed, 733 yılında emretti.”

Kervansaray 1944 yılında yıktırılmıştır.¹³⁴

¹³⁴ Cevdet ÇULPAN, **Türk Taş Köprüleri: Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar**, Ankara,1982, 90.

3.DEĞERLENDİRME VE KARŞILAŞTIRMA:

3.1.ANADOLU COĞRAFYASINDA DÖNEMİN MİMARLIK VE SANAT ORTAMI:

Moğollarda, Harzemşahlar ile yaşanan Otrar hadisesi ardından Müslümanlara karşı oluşan hoşnutsuzluk, istilalarda büyük yıkımlara neden olmuştu. 1256 yılında Tebriz merkezli kurulan İlhanlı Devleti Anadolu'yu emirleri ve Selçukluya yakın onayladığı vezirlerle yönetmiş; ancak Cengiz Kanunlarında vergi sistemi gereği toplanan vergiler halkı ve devleti maddi olarak zayıflamıştı. Devletin gücü yetmeyince emir ve vezirler maliyetleri karşılayarak Anadolu'yu yapı faaliyetleri ile ihya etmişlerdir.

1266-1282 yılları arasında İlhanlı hükümdarı olan Abaka Han döneminde, vezirlerden Celâlettin Karatay ve Sahip Ata Fahreddin Ali'nin inşa faaliyetleri ile İlhanlı yönetiminin görevlendirdiği Amasya veziri Seyfeddin Torumtay, Kırşehir Valisi Nureddin Cacabey, Vezir Cüveyni ve Anadolu'da İlhanlı adına emirlik yapan Muineddin Süleyman Pervane ile Anadolu'da yapılaşmaya devam edilmiş, 1271 tarihinde Sivas ve 13.yüzyıl sonlarında Erzurum'da büyük programlı yapılar inşa edilirken diğer Anadolu şehirlerinde küçük de olsa yapı faaliyetlerinin devam ettiği görülmüştür. Sufi tarikatlarla kurduğu münasebetler sonucunda Müslümanlığı seçerek Ahmet adını alan ilk İlhanlı hükümdarı Ahmet Teküdar, 1282-1284 yılları arasında tahta geçmiş ve onun zamanında Moğol halkı arasında İslamiyet yayılmaya başlamıştı. İranlı yöneticilerin tasfiye edilmesi ile Türkmen şeyhlerinin etki gücü artmaya ve İlhanlı sarayında Türk kültürü güç kazanmaya başlar. Teküdar döneminin ardından 1284-1295 yılları arasında Argun ve Geyhatu dönemlerinde Sivas ve özellikle Tokat yöresinde birbirine yakın tarihlerde külliye bütünlüğünden ayrı olarak tekke ve zaviyeler inşa edilir. 1295 yılında tahta geçmesinin ardından Müslümanlığı kabul eden Gazan Han döneminde, İlhanlı ordusunun talan ederek yakıp yıktığı şehir ve yapılar imar faaliyetleri ile canlandırılmaya çalışılmıştır. Gazan Han büyük mimari faaliyetlere girişmiş, devlet adamlarının ve halktan gücü yeten kişilerin de

imara katılmasını emretmiştir. Moğolların verdiği zararı tamir ve imar ederek telafi etmeye çalışan Gazan Han'ın bu planı, ölümü ile kesintiye uğramasına rağmen politik mirası Olcayto Han ve Ebu Said Bahadır Han dönemine kadar sürmüştür. Ancak İran'daki büyük programlı inşa faaliyetlerine karşılık Anadolu'da çoğunlukla küçük ölçekte yapılar inşa edilmiştir.

Moğollar İran'da kurdukları devletin başkenti olarak Tebriz'i seçerler. 1256 yılından itibaren siyasi gücün İran'a kaymasından dolayı Selçuklu Dönemi ticaret yolları önemini kaybeder. Bu nedenle Anadolu'da İlhanlı yönetiminde çok sayıda kervansaray inşa edilmemiş, Anadolu'nun Tebriz yolu üzerindeki var olan kervansaraylar kullanılmıştır. Yeni ticaret merkezi ve yabancı tüccarların uğrak yeri artık Tebriz'dir. Tebriz'e yakın doğu illeri ile Tebriz'e giden ticaret yolu üzerindeki Amasya, Tokat, Sivas, Erzurum ticari açıdan olduğu kadar insan nüfusu olarak da diğer şehirlere nazaran kalabalık ve yapılaşması yoğun şehirlerdi.

3.2.İLHANLI DÖNEMİ MİMARİ ESERLERİNDE YAPI ANALİZİ:

Yapılar, yıllar içerisinde geçirdikleri yıkımlar, yapılan eklemeler, yangın veya çökme sonucunda eserlerin tahrip olmaları nedeniyle yeniden inşa edilmiş ya da yenileme ve onarım çalışmaları sırasında değişikliklere uğramış ve çok az sayıda eser İlhanlı Döneminden günümüze ulaşabilmiştir. Anadolu coğrafyasında inşa edilen bu yapılar Orta ve Doğu Anadolu ile az da olsa Karadeniz Bölgesinde de karşımıza çıkmaktadır.

Selçuklu döneminde olduğu gibi İlhanlılar döneminde de önemini yitirmeyen Samsun, Amasya, Tokat, Sivas, Erzurum, Kırşehir ve Niğde de yer alan bazı cami, medrese, türbe ve tekke-zaviye örnekleri İlhanlılar döneminden günümüze ulaşan yapılardır. İmar faaliyetleri içerisinde bilinen örneklerde günümüze ulaşabilen medrese ve mezar yapılarının, cami ve tarikat yapılarına göre sayıca fazla olduğu görülür. Samsun, Tokat ve Niğde de bulunan camiler, Anadolu'ya gelen Türklerin yerel mimari örneklerden alarak gerçekleştirdiği ve Selçuklu dönemi camilerinde görülen mihrap duvarına dik gelişen derinlemesine ve bazilikal plan şemasından

oluşmaktadır. Çok ayaklı bu yapılarda üst örtü üç yapıda da onarımlarla çoğunlukla özgünlüğünü yitirmiş durumdadır ancak kaynaklardaki bilgiler veya yapılardan günümüze ulaşabilen üst örtü elemanlarından yapılarda tonoz ve kubbenin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Tokat Halil Bey Cami’de üst örtü orijinal değildir; ancak enine dikdörtgen planlı yapının mihrap duvarına paralel uzanan harim kısmında mihrap önü kubbe olması muhtemeldir. Osmanlı Döneminde yapılan yenilemenin buna istinaden yapıldığı düşünülebilir.

Sivas, Erzurum, Amasya ve Kırşehir’de bulunan medreseler açık ve kapalı avlulu olmak üzere iki ve dört eyvanlı plan şemasında ve Sivas Çifte Minareli Medrese dışında tek katlı yapılar olarak Selçuklu medrese geleneğini sürdürmüştür. Aynı dönemde Sivas ve Erzurum’da yapılan büyük programlı medreselerin de benzer plan şemasında olduğu sonuç olarak büyük ölçekte açık avlulu ve avlu etrafında şekillenen dört eyvanlı ve iki katlı medrese plan şemasının dönemin üslubu olduğu bunun yanında dört eyvanın yaygınlaştığı söylenebilir. Amasya Bimarhane’de farklı mekân uygulamaları, Erzurum Yakutiye Medresesinde derin kemerler ile oldukça geniş revaklar, Cacabey Medresesinde ise işlevi farklı olabilecek derin bir mekân oluşturulması yapılarda derin kemerler ile geniş alan yaratma açısından dönemin önemli örneklerindedir. Dört eyvanlı planın tam ve simetrik olarak uygulandığı görülür.

İlhanlı Dönemi mezar yapıları elimizdeki verilere göre sekizgen ve kare planlı olup yalnızca bir türbe altıgen planlıdır. Selçuklu döneminde de uygulanan sekizgen plan, İlhanlı döneminde gövde üzerinde farklı uygulamalarla karşımıza çıkar. Erzurum ve Ahlat’ta bulunan İlhanlı dönemi türbeleri silindirik gövdeye sahiptir. Ancak kaval silmelerle gövde üzerinin kimi zaman sekizgene dönüştüğü örneklerde karşımıza çıkar. Tek katlı ve genellikle piramidal bir külah ile örtülü olan türbelerde Selçuklu döneminden farklı olarak silindirik planın da uygulandığı söylenebilir.

Kubbe ile örtülü bir sofa ve bu sofanın bir veya daha fazla eyvana bağlandığı bir çekirdek plandan oluşan tekke ve zaviyeler, İlhanlı Döneminde çoğunlukla mekân

düzeni açısından asimetrik ve küçük ölçektedirler. İlhanlı dönemi Selçuklu mimarisindeki plan şemalarını temel alsa da yapılarda yenilik çabaları olduğu söylenebilir. Özgün durumdaki yapılar arasında sayıları az olduğundan mimari açıdan bir süreklilik yoktur genellikle farklı denemelerle karşımıza çıkmaktadırlar ancak dönemin mimari örnekleri arasında sürekliliği sağlamışlardır.

Selçuklu denilince akla gelen ilk yapı grubu kervansaraylardır; ancak İlhanlılar döneminde inşa edilmiş fakat günümüze ulaşmamış yalnızca bir kervansarayın varlığı bilinmektedir. İncelenen yapıların Anadolu'daki mimari gelişmelerden bağımsız olmadıkları aynı zamanda mahalli ve bölgesel özellikler taşıdıkları söylenebilir. Taş süsleme de özellikle portallerde 13.yüzyıl başındaki Selçuklu Döneminden farklı olarak portal çerçevesini oluşturan bordürler boş bırakılmamış, tüm yüzey işlenmiş ve genişlikleri değişen bordürlerin sayıları artmış hatta portalin dışa taşkınlığı yan yüzeylerde derinlik ya da portal nişinin genişlemesi ile yeni bezeme alanları oluşturulmuş ve böylece büyük bezeme kompozisyonları uygulanmıştır. Selçuklu mimarisindeki portallerin ana bezemesi yıldız sistemleri ve geometrik süslemeler iken İlhanlı devri ile kırık hatlardan oluşan geometrik kompozisyonlara ve rumi palmet ile geometrik bezemenin bir arada kullanıldığı görülür. Selçuklu mimarisinde taç kapılarda bir ana bordür ile iki veya en fazla üç bordür varken, bu dönemde bir veya iki ana bordüre ek olarak dar bordürlerde sayıca artarak bezemeye portal çerçevesine katılırlar.

3.3.FONKSİYONLARINA GÖRE İLHANLI YAPILARI:

CAMİLER:

Kuzey güney doğrultusunda uzanan Samsun Kale Kapısı Mescidi yakın zamanda büyük bir onarımdan geçerek üç katlı olarak bugünkü halini almıştır. Büyük değişikliğe uğrayan yapıda, yalnızca doğu yönünde özgün planından kalan uzun tonoz örtülü bir bölüm bulunmaktadır. Anadolu'da şehir surları içerisinde bulunan kale camileri olarak adlandırılan yapılar farklı noktalarda yer alabilmektedir. Anadolu'da Selçuklu döneminde İnşa edilen kale içi camilerinde yapılar harim kısmında mihrap duvarına dik ya da paralel sahnlerden oluşurlar. Çok ayaklı ya da çok bölümlü bu yapılar kubbe ya da tonoz veya düz dam örtülüdürler.

Samsunda 1323 yılında inşa edilen yapının özgün tonoz örtüsüne bakıldığında kuzey –güney aksında mihrap duvarına dikey gelişen kareye yakın planlı yapının harim kısmında çok ayaklı ve tonoz örtülü olduğu söylenebilir. Anadolu'da 12.yüzyıl ortalarına tarihlenen Erzurum Kale Mescidi mihrap önünde bir kubbe ve giriş yönünde çapraz tonoz ile örtülü olan yapı mihrap duvarına dik iki sahndan oluşmaktadır. 1180-1181 tarihli mihrap önünde kubbe ile örtülü Divriği Kale Cami dikdörtgen planlı olup mihrap duvarına dik gelişen bir plana sahiptir. 1198 tarihli Ankara Alaeddin Cami iç kale'de kale duvarına bitişik inşa edilmiş olup mihrap duvarına dik gelişen dikdörtgen planlı bir yapıdır. 13.yüzyıl başında inşa edilen Konya Alaeddin Cami ilk planı olduğu düşünülen doğu yönünde mihrap duvarına paralel uzanır. Diğer bir kale cami olarak değerlendirebileceğimiz Niğde kalesindeki Alaeddin Cami mihrap önünde mihrap duvarına paralel üç kubbelidir. 1282 yılında inşa edilen mihrap önü kubbeli Develi Ulu Cami, kible duvarına dik uzanan bir planda ve uzun tonoz örtülüdür. Samsun Kale Kapısı Mescidi bu dönemin kale camilerinin bir kısmında olduğu gibi mihrap duvarına dik gelişen plandadır. Ancak Beylikler Döneminde kare planlı tek mekânlı merkezi kubbe ile örtülü iç kale mescitleri ya da mihrap duvarına paralel uzanan örnekler de karşımıza çıkar. Selçuklu Devletinin yıkılması ile bağımsızlığını kazanan Aydınoğulları tarafından inşa edilen 1312 tarihli Birgi Ulu Cami ve Karamanoğullarının banisi olduğu Ürgüp

Karamanoğlu Cami'nin mihrap duvarına dik uzanan uzun tonoz örtülü çok ayaklı planda oluşu, bu plan ve üst örtünün kale cami olmasa da 14. yüzyıl ortalarında uygulanmaya devam ettiğini gösterir. Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler Döneminde karşımıza çıkan bazı yapılarda mihrabı vurgulayacak şekilde mihrap duvarına paralel ya da mihrap aksında orta sahn üzerinde kubbe ögesi yer alır. Yapının üst örtüsü özgün halinde günümüze ulaşmadığı için mihrap önünde bir kubbenin varlığına dair kesin bir sonuca ulaşmak zordur; ancak dönem uygulamalarında mihrap önü kubbe karşımıza çıkmaktadır. Harim kısmına batı yönünde ekleme olduğu anlaşılan yapıda, tonozlu bölümün güneyindeki pandantif geçişli kubbe ise giriş açıklığı yönünde yer almaktadır. Selçuklu yapılarında gördüğümüz gibi mihrap duvarına dik ya da paralel olmayan doğu ekseni üzerinde sağ tarafta yer alan cümle kapısı sonraki onarımlarda kubbe ile vurgulanmak istenmiş olduğu düşünülebilir. Özgün durumda olmayan yapının iç mekânında sanat değeri taşıyan hiçbir bezeme yer almamaktadır. Minberi ve mihrabı özgün değildir.

Geçirdiği yangın sonucunda üst örtüsü çökerek zarar gören Niğde Sungur Bey Cami, onarımlar sonrasında harim kısmında mihrap duvarına paralel uzanan sahnlerden oluşmaktadır. Özgün planında mihrap duvarına dik uzanan sahnlerden oluşan yapının orta sahn üzeri dört kubbe ile örtülüdür. Türklerin 11. Yüzyıl sonu ile Anadolu'ya yerleşmeye başlamaları ile fethedilen şehirlerdeki kiliselerin varlığı ve bu yapıları kimi zaman camiye dönüştürmeleri, Türklerin mimari de bazilikal planlı yapı tipiyle karşılaşmalarına neden olur. Türklerden önce asıl yerleşim alanı, Niğde'nin 23 km batısındaki Kemerhisar bölgesindeydi ve Niğde çevresinde Bizans dönemine ait kiliseler vardı. Türkler gelene kadar bugünkü Niğde şehrinde herhangi bir iskân mevcut değildi. Sur içi gelişmenin Selçuklular döneminde yaşandığı Niğde de, kale içerisinde Selçuklu Dönemine ait Alaeddin Cami, mihrap duvarına dik gelişen planda üst örtüde mihrap duvarına paralel üç kubbe ile örtülüdür. Alaeddin Caminin planı örnek alınarak inşa edilen Sungur Bey Camide, üst örtüde orta sahn üzerinin kubbeli oluşu Selçuklu Döneminden Amasya Burmalı Minarede orta sahn üzerinin üç kubbe ile örtülü oluşunu hatırlatır. Erken Dönem Osmanlı mimarisinde ise Filibe Hüdavendigâr ve Bergama Ulu Cami örneklerinde benzer planın uygulandığı mihrap duvarı önünde orta sahnin üç kubbe ile örtülü olduğu görülür.

13. Yüzyıl ilk yarısında Amasya Burmalı Minare taç kapı düzenlemesi derin olmayıp kemerli bir niş ile sonlanır, 13.yüzyıl ikinci yarısında Amasya Gök Medrese ve Cami'nin derin kemerli eyvan girişi burada bir adım ileri giderek tonoz örtülü derin bir eyvana dönüşür. Ancak bu düzenleme camilerde değil Osmanlı medreselerinin girişlerinde karşımıza çıkar. Osmanlı'da 13.yüzyıl başlarından itibaren görülmeye başlanan son cemaat yeri düzenlemesi ile taç kapı yerini cümle kapısı alır. Medreselerde portal düzeni devam eder ancak 14.yüzyılda Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde bazı medrese yapılarında eyvan şeklinde girişler karşımıza çıkar. Sungur Bey Caminin minare kitabesindeki Hristiyanlardan cizye ve haraç alınmayacağına dair ibare 14.yüzyılda Niğde'de Hristiyan nüfusun varlığını göstermektedir. Karaman vilayetlerinde Hristiyan nüfusun sayıca fazla oluşu yanında Haçlı Seferleri ile işgal edilen Kıbrıs, Suriye ve Hatay Prensiğiyle kurulan ilişkiler ve Cenevizlilerle yapılan ticaret anlaşmaları Akdeniz'den gelen Gotik sanatın etkisini göstermektedir. Gotik bezeme unsurlarının taç kapı ve cepheler üzerinde yer aldığı, İslam ve Hristiyan bezeme unsurlarının uyumlu bir şekilde bir arada görüldüğü ünük bir yapıdır.

Yapının iç mekânında görülen mihrap üzerinde alçak kabartma olarak yer alan bezeme kompozisyonlarında ağırlık geometrik yıldız sistemlerindedir. Mihrap nişini çevreleyen ana bordür on kollu yıldızlar diğer bordürde on iki kollu yıldızlar kollarında palmetlerle birleşerek mihrap çerçevesini oluşturur. Yalnızca dar bir bordür de ve mihrap nişi içerisinde yer yer bitkisel motifler birbirine bağlanan rumi ve palmet motifleri farklı şekillerde görülür. Diğer örneklerinden farklı olarak düzenlenen mihrap nişi Sivas Divriği Ulu Cami taç kapı mukarnaslı nişini hatırlatır. Sungur Bey Cami mihrap nişinde mukarnas yerine alt yüzü bitkisel motifli bir dolgu yer alır. Mihrapta profilli silmelerle sınırları oluşturulan yüzeyler yer alır ve bu yüzeyler geometrik ve bitkisel olmak üzere farklı kompozisyonlara sahiptir. Çerçevesi ana bordürden sonra bir kaval silme ile çevrili olan mihrabın, sivri kemeri taşıyan sütunceleri ile bir portal gibi düzenlenmiş olduğu görülür. Mihrap ile aynı eksen üzerinde yer alan giriş açıklığı çerçevesi bordürleri farklı yıldız sistemlerinden oluşmakta olup mihrap nişinin sivri kemeri alınlığında olduğu gibi giriş kemeri alınlığında spiral dallar içerisinde Rumi ve palmet motifleri yer alır. Geometrik yıldız

sistemleri benzer şekilde taç kapı eyvan biçimindeki nişinin yan yüzeyleri üzerinde ana kompozisyonu oluşturmaktadır. Çevresi spiral dallar içerisindeki hayvan başları ile oluşturulan çerçeve ile oluşturulan pano, Yakutiye Medresesindeki taç kapı yan yüzeyleri içerisine değil bu defa taç kapı eyvanı yan yüzeylerinde karşımıza çıkar. Portal yan nişleri ise mihrap nişinin düzenini hatırlatır. Selçuklu dönemi camilerinde az sayıda görebildiğimiz tek cephenin iki sıra pencere düzeni, Niğde Sungur Bey Cami'nin batı cephesi üzerindeki alt alta iki sıra halinde simetrik olarak yer alırken Beylikler döneminde görülen cephe üzerinde görülen simetrik pencere düzenlemesini hatırlatır. Yapının harim kısmı özgün planı, beden duvarları içerisindeki sivri kemerlerin cepheler üzerine yansımaları ile okunabilmektedir. Eyvan yan duvarlarında görülen hayvan figürlü bezeme ilk defa çok sayıda bu yapıda karşımıza çıkmaktadır. Farklı inşa tarihleri verilen Bünyan Ulu Cami'de¹³⁵ taç kapı ve mihrap nişi bordürlerinde spiral dallar ucunda hayvan başı figürleri yer almaktadır. Derin nişin bir kemerle sonlanarak eyvan gibi düzenlenen taç kapı çerçevesinin dar bordürlerinden biri üzerinde kıvrım dallar ucunda hayvan başı figürleri yer aldığı görülür. Niğde Sungur Bey Cami'de Orta Asya kökenli figürler içerisinde Anadolu'da pek fazla görmediğimiz figürlerin de yer alışı, farklı mimari öğeler yanında bezeme öğeleri içinde barındıran bir araya getiren, toplayan bir yapı olduğunu göstermektedir. Taç kapı üzerindeki çifte minare geleneği Anadolu'da ilk olarak Konya Sahip Ata Cami ile başlar ve burada da minare kaidelerinin bezeme yüzeyi olarak taç kapıya katıldığı görülür. Taç kapının yapıdan dışa taşkın oluşunu sağlayan çifte minareler, Beylikler Döneminde Selçuk İsa Bey Cami'nin avlusuna girişi sağlayan doğu ve batı yönündeki taç kapılar üzerinde devam eder.

Tokat sınırları içerisinde İlhanlı Dönemine ait olduğu bilinen ve günümüze ulaşabilen tek ibadet yapısı, Halil Bey Cami'dir. Geçirdiği onarımlar ile büyük değişime uğrayan yapı, 19. Yüzyıl Tokat camileri ile benzer özelliklere sahiptir. Harim kısmında mihrap önünde bağdadi bir kubbe ile örtülü cami, doğu batı aksında uzanan dikdörtgen planlı bir yapıdır. Özgün planına dair bir bilginin elimizde

¹³⁵ Yapının kitabesinden Mimar Kaluyan tarafından inşa edildiği ve bu nedenle 1256 yılına tarihlendirilirken, araştırmacı Halit Erkiletlioğlu kitabeden yola çıkarak yapının 1333 yılında inşa edildiğini savunur.

olmadığı yapının harim kısmında mihrap duvarına paralel gelişen bir plana sahip olması muhtemeldir. Mihrap önünde vazgeçilmez bir öge haline gelen kubbe, yalnızca Batı Anadolu'da değil tüm Anadolu'da camilerde hâkimiyet kazanmaya başlamıştır. Mihrap ve minberi sanatsal bir değer taşımayan yapının harim kısmında kubbe etrafında 16.yüzyıl ve beden duvarları üzerindeki pencere açıklıkları etrafında 19.yüzyıl kalem işi örnekleri görülür.

MEDRESELER:

Kırşehir'de bulunan medrese, İlhanlı yönetiminin Kırşehir Valisi Cacabey'in banisi olduğu kapalı avlulu dört eyvanlı plan şemasına sahip bir yapıdır. Yapının ön cephesine bakıldığında beden duvarlarına katılarak giriş cephesi kompozisyonuna dâhil edilen türbe, cephe üzerinde taç kapının sağa kaymasına ayrıca yapı içerisinde avlu etrafındaki mekânların düzenli ve simetrik dağılımına engel olmuştur. 13.yüzyıl ilk yarısına ait Kayseri Avgunu Medresesi'nde taç kapı cephesi sağ kanadı üzerinde yapının kümbeti beden duvarları içerisinde yer almaktadır. Avgunu Medresesi kümbeti iç mekân planında bir düzensizliğe yol açmazken, Cacabey Medresesinde gerçekleşen plan düzensizliğine rağmen kümbetin cepheyle uyumlu bir birleşiminin gerçekleşmiş olduğu görülür. Avlu zemininden iki basamak çıkılarak ulaşılan ana eyvanı ile Erken Dönem Osmanlı Mimarisi yapı gruplarından biri olan zaviyeli camilere prototip olduğu düşünülür.

Avlu etrafında oluşan mekân düzenlemesinde ana eyvan avlu zemininden yüksekte yer alırken, batı kanadı üzerinde bir eyvan ve yanında bir öğrenci hücre, doğu kanadında ise derin kemerli bir alan ve bu alan ardında öğrenci hücreleri yer alır. Sivri tonozlu bir geçiş alanı veya eyvan gibi bir mekân oluşturularak yapının planı dört eyvana tamamlanır. Türbeye geçiş ise doğu eyvanın kuzeydoğu duvarı üzerinden gerçekleşir. İç mekânda mermerden yapılan sade durumdaki mihrabın bezemesinin yarım kaldığı anlaşılmaktadır. Ancak sağ alt köşedeki geometrik yıldız sistemlerinden oluşan alçak kabartma tezyin Selçuklu bezeme üslubunun devam ettiğini göstermektedir. Mihrabı iki sıra çevreleyen kaval silmeler ise İlhanlı döneminde sıkça kullanılır.

Medresenin giriş açıklığı kemeri üzerinden yukarı doğru taç kapı çerçevesinde ve aydınlık fenerli kubbe iç yüzeyinde Selçuklu mimarisinde de görülen ve Zengi mimarisini hatırlatan iki renkli taş kullanımı göze çarpar. Portalin iki yanındaki uzun sütunceler İlhanlı portallerinin özellikleri arasındadır. Yapının cephe köşelerinde görülen köşe kuleleri Amasya Gök Medrese ve Camide de karşımıza çıkar. Cacabey Medresesi ile yakın zamanda Sivas'ta inşa edilen Buruciye Medresesinde köşe destekleri birbirine yakın kompozisyonlardadır. Sivas Gök Medrese ile Sivas Çifte Minareli Medresedeki köşe destekleri ise hem boyutları hem de bezemeleri ile daha gelişmiş örneklerdir. İlk olarak Konya'da Alaeddin Cami ve ardından Karatay Medresesi portallerinde düğümlü iki renkli taş düzenlemesi Cacabey Medresesi portalinde düz hatlar halindedir ve medrese kubbesi iç yüzeyinde de benzer şekilde iki renkli taşın kullanıldığı görülür.

Sivas Çifte Minareli Medrese, günümüze yalnızca giriş cephesiyle ulaşabilmiştir. 1960'lı yıllarda yapılan kazılarla temel taşları ortaya çıkarılan yapının açık avlulu, dört eyvanlı ve iki katlı dikdörtgen bir plan şemasına sahip olduğu ortaya çıkarılır. Dikdörtgen bir avlu etrafında oluşan mekânların birbirine simetrik ve düzenli bir dağılım gösterdiği anlaşılmaktadır. Erzurum Çifte Minareli Medrese 'de olduğu gibi açık avlulu dört eyvanlı iki katlı yapının, ikinci kat boyunca uzanan büyük ölçülerde anıtsal bir ana eyvan varlığı kabul edilir. Yapının aynı anıtsallıktaki taç kapısı günümüze ulaşabilmiştir. Ön cephe köşelerindeki destek kuleleri İlhanlı yapılarında sıkça karşılaşılan bir özelliktir. Amasya Gök Medrese Cami ile başlayan uygulama, Sivas Çifte Minareli Medrese, Gök Medrese gibi dönemin büyük programlı yapılarında kullanıldığı görülür ve bir dönem üslubu olduğu düşünülebilir. Yalnız burada köşe destekleri üzerindeki ince silmeler, kaval silmelere dönüşür ve rölyef bezemeler bu kaval silmelere eşlik eder. Cephe üzerinde taç kapı iki yanında görülen büyük pencere açıklıkları Amasya Gök Medrese Cami de karşımıza çıkar ve Sivas'ta inşa edilen büyük programlı medrese yapılarında da uygulandığı görülür. Sivas Gök Medrese de ve Erzurum Çifte Minareli Medrese de olduğu gibi taç kapının ince bordürleri ardından gelerek bezeme kompozisyonuna katılırlar. Ancak Sivas Cüveyni Medresesinde çifte minareler taç kapı ardında kalır. Yapının iç

mekândaki bezeme kompozisyonuna dair çok bilgimiz yok; ancak giriş cephesi üzerindeki bezeme kompozisyonundan bezemenin yarıda kesilerek başka bir bezemeye geçilmesi ile oluşan taç kapı süslemesi nadir örneklerdendir.

Amasya Bimarhane, İlhanlılar döneminde inşa edilmiş olan tek Darüşşifa yapısıdır. Açık avlulu ve iki eyvanlı planıyla darüşşifa yapıları arasında safi ve yalın bir örnektir. Selçuklu dönemi dört eyvanlı darüşşifa yapılarına karşılık bu yapıda Tımarhane işlevi gördüğünden avlu etrafındaki mekânlar farklı değerlendirilmiş, hücreler yerine uzun tonozlu mekânlar yaratılmıştır. 1267-1268 tarihli Kayseri Sahibiye Medresesi dört eyvanlı şemaya bağlı açık avlulu bir yapıdır. Yapıda uzun tonoz örtülü uzunlamasına dikdörtgen ve L biçimli mekânlar karşılıklı simetrik olarak yer alırlar ve Anadolu'da medrese avlusu etrafındaki revaklar ardında birbirine simetrik farklı mekân düzenlemelerinin görüldüğü ilk yapılardan olduğu söylenebilir. 1278 tarihli Afyon Çay Medresesi kapalı avlulu bir medresedir; ancak avlunun yan kanatları üzerinde enine tonoz örtülü dikdörtgen mekânlar yer alır. Amasya Bimarhane yıllar sonra farklı düzen ve simetri de inşa edilen bir darüşşifadır ve işlevi açısından iki eyvanlı plan şemasına sahip olup avlu etrafındaki revaklar ardında hastalar için düzenlenen yatay ekseninde dikdörtgen mekânlar yer alır. Yan eyvanların olmadığı yapıda, dikdörtgen mekânlar yanında dar, uzun ve derin mekânlar yer almaktadır. Yatay ve dikey hatların büyük ölçülerdeki ana eyvan ve avlu ile dengelendiği yapıda, ana eyvanın anıtsallığı, avlu çevresindeki sütunların geri çekilerek revak kemerinin eyvan kemeri yanından başlamış olması ile çarpıcı bir şekilde ortaya çıkar. Böylece ana eyvan daha uzun ve dar bir görünüm kazanır. Amasya Bimarhane'de tüm bu mekân organizasyonu dikdörtgen bir plan içerisinde bir araya gelir ve Bursa Yıldırım Medresesi, Amasya Bimarhane simetrisi ve dikdörtgen planını hatırlatmaktadır. Ayrıca Beylikler Döneminde inşa edilen medreselerde eyvan sayıları değişse de genellikle açık avlulu planda olmak üzere pek çok medresede simetrik düzen, Karamanoğulları mimarisi yanında Hamitoğulları, Mentешеoğulları ve Dulkadiroğulları'na ait medrese yapılarında da karşımıza çıkmaktadır. Karamanoğulları mimarisinde ise simetrik düzen yanında 1381-1382 tarihli Karaman Hatuniye Medresesi ve 1409 tarihli Niğde Ak Medrese de taç

kapılar, beden duvarlarını aşan ve dışa taşkın uzun ve daralan birer taç kapıya sahiptir.

Bimarhane'nin ön cephe düzenlemedeki taş süsleme'de yan duvarlar üzerindeki mukarnaslı pencere açıklığı çerçeveleri, pencereyi dolaşan profilli bir silme boyunca dizilen kanatlı ve gözlü rumi ve palmet motiflerinin ayrı ayrı yerleştirilmesinden oluşan bir örnektir. Portalin ana bordüründe düğümlerle birbirine bağlanan rölyef kanatlı ve gözlü rumi ve palmet grupları hayat ağacı motifini hatırlatır. Diğer ikinci bordür ise düğümler içerisindeki Rumi kompozisyonu tepede palmet ile sonlanır. Giriş açıklığının portale bağlanan yan yüzeylerinde sadece mihrabiyeler görülür. Uzun ve dar mihrabiyeler medrese mekânlarının karakteri ile uyumludur. İlhanlı yapılarındaki portallerde olduğu gibi burada da sütunceler kullanılmış olup giriş açıklığı kemeri köşelerinde yüksek kabartma nebati motifler ve diğer örnekler yapının tezyininde rumi ve palmetlerin karakteristik özellikleri belirgin bir şekilde ifade edilmiş ve kimi zaman tek tek ele alınmıştır.

Yakutiye Medresesi kapalı avlulu şema içerisinde dört eyvanlı dikdörtgen planlı bir yapıdır. Yapının çekirdeğinde bulunan baldaken ayakların taşıdığı kemerler üzerindeki tonoz örtü, Erzurum Ulu Cami mihrap önü kubbesinde ve Erzurum Kale Cami kubbesinde olduğu gibi mukarnas dolguludur ve medreseler içerisinde bu yönüyle tek örnektir. Dört eyvanlı kapalı avlulu medresenin tonoz örtüsünü taşıyan strüktür yapının merkezini oluşturur. Bu strüktürü oluşturan dört paye ayaktan dört yöne atılan derin kemerler ile medrese iç mekânı yanlara doğru enine ve boyuna genişleterek büyük hacimler elde edilmiştir. Tonoz ile örtülü bu revakların derinliği 2.00 m'yi aşmaktadır. İlk olarak 14.yüzyıl üçüncü çeyreğinden itibaren kubbe altındaki mekânın derin kemerler ile yanlara doğru genişletildiği cami örnekleri karşımıza çıkar. Böylece İlhanlılarda da kapalı avlulu medreselerde mekânı büyütme amaçlı çabalar olduğunu söyleyebiliriz. Doğu yönünde bulunan ana eyvan bir pencere açıklığı ile yapının türbesine bağlanırken, mihrap yapının avlunun güney kanadı üzerindeki yan eyvanda yer alır. Eyvanın duvarlarını çevreleyen vakfiye kitabesi, medreseler içerisinde yapının iç mekânında eyvan duvarı üzerinde bulunan tek vakfiye örneğidir. Mescit olarak kullanılan yan eyvanın güney duvarı boyunca uzanan mihrap, uzun ve dikdörtgen plandadır. Taç kapıda mukarnas ve palmet

motifinin iki ana bordürü oluşturduğu ve taç kapı yanlarındaki panolar içerisinde görülen bitkisel ve figürlü kabartma kompozisyon ile yapı portalinde üç ayrı ana tezyine sahiptir. Mukarnas kavsaralı portal nişinin yan mihrap nişleri dar ve uzun olup sütunlarla portal çerçevesine bağlanırlar. Portal ön ve yan yüzlerinde olmak üzere iki taraflıdır. Portalin Selçuklu Kervansaraylarında görüldüğü gibi beden duvarlarından dışa taşkın ve yüksek oluşunu hatırlatan Yakutiye Medresesi taç kapısı çerçevesi üzerindeki yatay mukarnaslı bordürü ana kompozisyonu oluştururken taç kapının yan yüzeyindeki panolar içerisindeki figürlü ve bitkisel süslemelerde, bezemeye katılmıştır. Sivas Gök Medrese ile başlayan pano içerisindeki figürlü bezeme, Erzurum'da Hatuniye Medresesinde ve ardından Yakutiye de karşımıza çıkmaktadır. Yapıdaki taş bezemede dikkati çeken rumi ve palmet merkezli kompozisyonların farklı birlikteliklerden oluşması ve tüm yapıya hâkim olmasıdır. Ayrıca yıldız motifinin farklı şekillerde yer alırken, yıldız sistemlerini çağrıştıran geometrik bezemeler bitki motifleri ile de kullanılır. Yapı içerisindeki mihrap ve portal nişindeki mihrabiyeler uzun ve dar öğelerdir. Yakutiye Medresesinde, kümbet ana eyvana bitişik konumdadır ve bir pencere ile eyvana açılır. Selçuklu Dönemi medrese mimarisinde türbe birlikteliği sağlanan yapılarda türbeler yapının farklı noktalarında yer alabiliyordu. 13.yüzyıl başlarında inşa edilen Battal Gazi Türbesi giriş eksenini üzerinde ana eyvan yerinde bir türbe yer alırken, 1224 tarihli Mübarizeddin Ertokuş Medresesinde türbe ana eyvan ardında yer almaktadır. Genellikle medresenin cephesine bitişik ya da medrese içerisinde avlunun yan kanadı üzerinde, yan eyvanda veya ana eyvanın yanında yer alan odalar türbe olarak değerlendirilirken, Erzurum'da kümbet giriş eksenini üzerinde yer alan ana eyvan ardına yerleştirilmiştir. Beylikler Döneminde ise Peçin'deki Ahmet Gazi Medresesi'nde (1375-76) kubbeli ana eyvan türbe olarak düzenlenmiştir.

Ahmediye Medresesi günümüze ulaşmayan mescit yapısı ile külliye özelliği gösterir. Küçük fakat kolay okunabilir bir plana sahip yapıda avlunun doğu ve batı yönde iki sıra sivri kemerler ile revaklar oluşturulmuş ve sütun kullanılmadan tonoz taşınabilmiştir. Böylece avlunun üzerini örten kubbe tüm yapıya hâkim durumdadır. Erzurum Kale Camide de benzer şekilde geniş orta sahndan yanlara doğru kemerlerle geçilir ve bu kısımlar orta sahna göre daha dardır. Ahmediye Medresesi giriş cephesi

üzerinde yer alan mihrap nişi bordür bezemesi yarım kalmıştır. İç mekânda yalnızca eyvan köşelerindeki sütun başlıklarında görülen süsleme dışında yapı oldukça sadedir.

İlhanlılar döneminde inşa edilen medrese yapılarında köşe kuleleri ve cepheden taşkın yüksek taç kapıları ile 13.yüzyıl ikinci yarısında görülen kervansaray mimarisinden etkilenilmiş olduğu düşünülebilir. Anadolu'da İlhanlıları ifade eden yapılar medreseler olsa da İran'da İlhanlılar döneminde çok sayıda kervansaray yapıldığı bilinir. İlhanlı dönemi ile medrese yapıları, Selçuklu Dönemi medreselerinde olduğu gibi kapalı ve açık avlulu olarak iki ayrı planda devam eder; ancak dört eyvanlı simetrik ve düzenli bir yerleşime sahip mekânlardan oluşan dikdörtgen plan yapıların özelliği haline dönüşür. Yakutiye Medresesinde üst örtüyü taşıyan ayaklardan atılan kemerler ile oluşturulan revaklar, geniş mekânlara doğru giden hacimlerdir. Cacabey Medresesinde olduğu gibi derin kemerler ile yeni mekânların oluşturulduğu görülür. Kubbenin mekâna hâkim olduğu, merkezi kubbe anlayışına öncü olan medrese örnekleri gibi, Beylikler Döneminde görülen 1392 tarihli Bilecik Orhan Cami'de dört yönde derin kemerler ile mekânın büyütülmesi, 1387 tarihli İznik Yeşil Cami'de giriş yönünde kemerler ile mekân genişletme çabalarının aynı yüzyılda medrese yapılarında erken bir örneği olarak Yakutiye Medresesi'nin tonoz örtülü ve boyutlarını aşan revakları olduğu söylenebilir.

MEZAR YAPILARI:

Sekizgen planlı Selçuklu Fatma Hatun Kümbetinde, kaide kısmında pahlanmış ve pahlı kısmın yüksek tutularak gövde üzerine uzandığı farklı bir örnektir. Anadolu'da çok az sayıda benzer örneği olan yapının sekizgen planlı oluşu ile Selçuklu Dönemi türbelerini hatırlatır. Külah örtülü olan kümbetin dış cephe üzerindeki pencere açıklıkları ise dışarıdan köşelerden pahlanmış kaideye çok yakın, iç kısımda ise zeminden yüksekte yer alan basit ve küçük pencerelerdir. İç mekânda sekizgen planlı olan yapıda pandantiflerle kubbeye geçilir. Gövdeyi saçak altında dolaşan zikzaklı bir silme yapının tek bezeme ögesidir. Sade halde bulunan yapının malzemesi kesme taştandır, iç mekânı örten kubbesi ise tuğladandır.

Hüdavend Hatun Türbesi, Selçuklu Dönemi türbe mimarisinde kullanılan sekizgen planda bir yapıdır. Sungur Bey Cami giriş cephesi üzerinde yer alan kümbet ile yapısal benzerlikler taşımaktadır. Her iki türbede de sekizgen gövdenin mukarnas bingilerle kasnak kısmında sekizgene dönüşür. Mukarnaslı sekizgen kaide üzerindeki türbenin taç kapısı saçak altına kadar uzanmaktadır ve İlhanlı dönemi mukarnas, kırık hatlardan oluşan geometrik bezeme ve rumi palmet kompozisyonları burada da görülür. Gövde üzerindeki pencere kemeri alınlıklarında ve gövdenin üst bölümündeki kemer alınlıklarında bitkisel kompozisyonlar içerisinde siren, çift başlı kartal, aslan ve insan başı figürleri işlenmiştir. Bazen hayvan ve insan başı figürlerinin kıvrımlarının bitkisel motiflerle uyum sağladığı görülür. Niğde Sungur Bey Camiden önce taç kapı bezemesinde olduğu gibi Orta Asya etkileri burada karşımıza çıkmaktadır. Türbenin taç kapısı İlhanlı Dönemindeki taç kapılar gibi çerçeve en dışta iki kat sütunludur. Mukarnas ve geometrik bordürler ardından daha dar bordürler gelir. Bordürleri taç kapının yan nişlerine bağlayan sütunceler yer alır. Kemer alınlığında ise İlhanlı taç kapılarındaki gibi yüksek kabartma bitkisel bezeme yer alır.

Kübik planda olan Nureddin ibn Sentimur Türbesi yıldız kesitli bir külah ile örtülüdür. Üç yönde basit pencere açıklıkları bulunan yapıda dua penceresi bulunduğu doğu cepheye hareketlilik katmıştır. Dua penceresi sivri kemerli bir niş içerisinde ve niş kazayağı ya da yarım yıldızların üç yönde çevrelediği dikdörtgen bir çerçeve içerisinde. Yapı iç mekânda kare planlı olup üst örtüde Türk üçgenleriyle geçişi sağlanan bir kubbe ile örtülüdür. Üst örtüde dış cephede olduğu gibi kubbe kasnağı dört yönünde birer sağır niş yer alır. Bu yapıda yıldız kesitli külah ile yüksek kasnağın bir arada uygulandığı ve geçişlerin üst örtüye yansıdığı yani üst örtüde kökleri önceki türbe örneklerine dayanan farklı uygulamaların bir araya getirildiği görülür. Güney cephesi üzerindeki iki renkli taştan kemerli giriş açıklığı yer alır.

Acepşir Türbesi özgün halinde günümüze ulaşmamıştır. Bir tekkeye ait olması muhtemel türbe kare planlıdır. 13.yüzyıl sonu ve 14. yüzyıl başında Tokat yöresinde inşa edilmiş olan tekke ve zaviye yapıları bünyesinde yer alan türbeler gibi

moloz taş örgülü olmalıdır. Ancak üst örtüye dair izleri bulunmadığından özgün durumundaki üst örtüsü hakkında bir sonuca varmak zordur. Bağdadi duvar örgüsüyle yenilenen mezar yapısı bugün de aynı inşa malzemesi ile yenilenmiş durumdadır. Nureddin ibn Sentimur türbesi ve 13.yüzyıl sonunda Tokat'ta görülen zaviyelerde kare planlı ve kubbe ile örtülü türbeler olarak yapıların bünyesinde yer almaktadır.

Burğaç Hatun Türbesi, Sungur Bey Cami gibi dışarıdan yapının strüktürünün kolayca okunabildiği bir yapıdır. Düzgün kesme taş ile inşa edilen yapı altıgen plandadır ve gövde üzerinde üst örtü ile beden duvarlarını birbirinden ayıran iki sıra tuğla hatılın gövdeyi çevrelemesi almaşık duvar örgüsüne doğru gidildiğini göstermektedir. Gövde üzerinde her köşede yuvarlak kemerler içerisinde dar ve uzun mazgal pencere açıklıkları yer alır. Kemerler etrafında yer alan kromoplastik süsleme öğeleri ise Paleologoslar döneminde Bizans kiliselerinde karşımıza çıkar. Selçuklu döneminde çokgen gövdeli türbeler arasında ongen, onikigen, sekizgen planda türbeler yer alırken altıgen planlı türbe karşımıza çıkmaz. Aydınoğulları Beyliğinde inşa edilmiş olan Sultan Şah Türbesi, Burğaç Hatun planından farklıdır ancak altıgen planlıdır. Türbeye tonoz örtülü dışa taşkın bir eyvanın kuzey duvarındaki giriş açıklığından geçilerek ulaşılır. Burada da türbenin orta kısmı diğer cephelerden geniş tutulmuştur. Erken Dönem Osmanlı mimarisinde sayıca az da olsa inşa edilen altıgen planda türbeler görülür. 1449 tarihli Bursa Hatuniye Türbesi ve Nevşehir Ürgüp de bulunan Altı Kapılı Kümbet altıgen planlıdır. İnşa malzemesinde taş ve tuğlanın bir arada kullanımı nedeniyle Burğaç Hatun Türbesi 13.yüzyıl sonu 14.yüzyıl başlarına tarihlendirilebilir. Cenaze katı olmayan türbe'nin bezeme öğeleri ve mihrap nişi günümüze ulaşmamıştır.

TARİKAT YAPILARI:

Abdullah bin Muhyi zaviyesi kubbeli bir sofa ve ona bağlı bir eyvandan oluşmaktadır. Bulunduğu bölgede inşa edilen küçük programlı tekkeler ile plan açısından benzetmektedir. 14.yüzyılda uygulanan bu plan, inşa edildiği yöre de yaygın olarak uygulanan bir plandır ve Anadolu'daki tek eyvanlı az sayıdaki yapılarıdır. Günümüze ulaşan bezeme programı özgün değildir. Ancak sofayı ve

türbeyi örten kubbe eteğindeki sivri kemerli sağır nişler Nureddin ibn Sentimur Türbesinin kasnağı üzerindeki nişleri hatırlatır.

Çöreği Büyük Tekkesi ise özgün planında bir sofa ve üç eyvandan oluşmaktadır. Medrese plan şemasına daha yakın olan bu yapı günümüze ulaşmamış yalnızca portali günümüze gelebilmiştir. Portal nişinin iki sıra mukarnaslı kavsarası üçgen formda olup derinliği azdır. Kavsara içerisinde kitabelik ve kitabelik üzerinde ayaklarını gövdesi altına alan ve başı geriye doğru çevrili vaziyette bir rölyef geyik figürü yer almaktadır. İlhanlı taç kapılarında olduğu gibi giriş açıklığı kemeri köşeliklerinde motifler yer alır. Davut yıldızı ve altı yapraklı gül kompozisyonu kemer köşeliğinde yer alan ve nadir görülen bir tezyindir. Taç kapının çerçevesi üç dar bordürden oluşmaktadır. En içteki bordürde yüksek kabartma çiçek motifi, taç kapı kemeri alınlığında iç bükey iki büyük disk yer alır. Taç kapı Selçuklu tarzında olup bezemesi ile nadir görülen bir kompozisyona sahiptir.

3.4.İRAN VE ANADOLU COĞRAFYASINDAKİ İLHANLI DÖNEMİ MİMARİ ESERLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI:

CAMİ:

İlhanlı mimarisinde İran'da Büyük Selçuklu İmparatorluğu'ndan, Anadolu'da ise Selçuklu Devletinden kalan yerel mirasın devam ettirildiği bilinmektedir. İran'da mihrap önü kubbesi ve önündeki eyvanın avluya açılması ile avlu etrafında oluşan mekânlardan meydana gelen 4 eyvanlı planın uygulandığı görülür. 12. yüzyıl başında Anadolu'da Malatya Ulu Camii planı ile 4 eyvanlı plana atıf yapılmış ancak 13. yüzyıldan itibaren mimaride farklı plan tipleri uygulanmaya başlanmıştır. İlhanlılar döneminde inşa edilen camilerden günümüze pek azı ulaşmış olup Niğde Sungur Bey Cami dışında küçük programlı yapılardır. Pek çok kez yenileme ve tamir gördüğü için eldeki verilere göre varılan sonuçlarda, 14.yüzyılda inşa edilen bu yapılardan Niğde Sungur Bey, Tokat Halil Bey ve Samsun Kale Camilerinde ortak özellik enine veya uzunlamasına dikdörtgen planlı çok ayaklı mekânların olmasıdır. Bu yapılarda üst örtü 'de tonoz veya tonoz kubbe ikilisinin kullanıldığını görüyoruz. Anadolu'da ibadet edenlerin mihrabı rahatça görebileceği toplu mekâna sahip yapılar inşa edilmeye çalışılırken, İran'da mihrap, yapı bütününe ardında kalır. Bu açıdan ve planı ile değerlendirdiğimizde, İran'daki İlhanlı camileri merkezi plana uygun yapılar değildir. Nayin Baba Abdullah Cami (1300)¹³⁶, dört eyvanlı plan şemasında olup avlu etrafındaki iki katlı revaklar eyvanlar ile aynı yüksekliğe sahiptir. Kubbeli ana mekânın önünde kemerlerle kubbeli mekâna bağlanan ve avluya açılan bir eyvan yer alır. Yapı içerisinde avlu etrafında oluşan iki katlı sivri kemerli mekânların eyvan yüksekliklerine yakın tutularak yüksekliği vurgulanır. Natanz Mescid-i Cami(1304-1325)¹³⁷, 4 eyvanlı ve mihrap önü kubbeli bir plan şemasına sahip olup, kubbeli mekân sekizgen planlıdır(Resim76). Yapıda revakların eyvanlar ardında kaldığı(Resim77) ve eyvanların avlu ile bütünleştiği görülür.(Resim 78) Oshtorjan Mescidi Cuma(1315-

¹³⁶ Donald N. WILBER, *The Architecture of Islamic Iran, The Ilkhanid Period*, New Jersey,1995, 128.

¹³⁷ A.g.k.,133.

1316)¹³⁸, mihrap önü kubbeli yapıda, mihrap ardında yer alan ana eyvan, avluya açılmaktadır(Resim 79). İki basamakla çıkılarak ulaşılan eyvan, Anadolu'da bu plan uygulamalarında medreselerin ana eyvanlarını hatırlatır(Resim 80).

Tebriz'de kale mescidi olarak inşa edilen Ali Şah Mescidi (1311-1324)¹³⁹, büyük bir eyvandan oluşmaktadır. 30 m çapında bir tonoz ile örtülü olan eyvanın kible duvarı boyunca uzanan mihrabı, dış cepheden beden duvarı boyunca yarı silindirik bir destekle vurgulanır. Bu yapı da Anadolu'da görülen cami plan şemasından farklıdır ancak Anadolu'da medrese yapılarında karşımıza çıkan eyvan ölçülerini etkilemiş olduğu düşünülebilir(Resim 81). Yapının sağlam ve büyük ölçülerde inşa edilmiş olması, başkent Tebriz'de ve Vezir Ali Şah tarafından yaptırılmış olması nedeniyledir. İmparatorluğun gücünü gösteren bu tür yapıların ölçüleri büyüyerek karakteristik İlhanlı mimari özelliği haline dönüşür ve sonrasında Timur döneminde örnek alınır. Anadolu'daki camiler ise mahalle arasında kurulan küçük programlı yapılardır. İran'daki yapılarda eyvan ardındaki mihrap önü kubbeli mekân, çoğunlukla sekizgen bazı örneklerde kare planlıdır.

İsfahan'ın taşra bölgelerinden olan Eziran, Dahti, Kaj'da bulunan cami örnekleri¹⁴⁰ büyük ölçüde yıkılmış ancak günümüze bu yapılardan kubbe ile örtülü ana mekânlar ulaşabilmiştir. 1325 tarihli camiler benzer plan ve süsleme özelliklerine sahiptir. Eziran Cuma Cami, sekizgen planlı ana mekânın üzeri sekizgen bir kasnak üzerinde sivri kubbe ile örtülüdür. Kubbeye geçişlerin tromplu olduğu yapının iç mekânda beden duvarlarında sekizgeni oluşturan her cephe duvar boyunca uzanan sivri kemerli uzun sağır nişlerle hareketlendirilmiştir. Yapının mihrabı ise tonozlu geçişler arasında bulunan mukarnas dolgulu bir tromp ile vurgulanmış olup zaten kısa olan taşıyıcı beden duvarları üzerindeki mihrabın bu detay ile daha belirgin ve uzun algılanmasını sağlamıştır. Duvarlar dışarıdan payandalarla desteklenerek, duvar güçlendirilmiş ve payanda aralarında beden duvarı boyunca uzanan derin kemerli açıklıklar açılabilmiştir(Resim 82). Kaj Mescidi Cami'de, dikdörtgen planlı

¹³⁸ A.g.k.,138.

¹³⁹ Bernard O'KANE, **Studies in Persian Art and Architecture**, Cairo,1995, 125-126.

¹⁴⁰ Bkz., (136), WILBER, 162,164,165.

yapı tromplarla geçilen sivri bir kubbe ile örtülüdür. Mekân doğu ve batı cepheler üzerinden yanlarda iki kısa ve ortada bir uzun sivri kemerli açıklıklar ile günümüze ulaşmayan yan mekânlara bağlandığı anlaşılmaktadır ve benzer kompozisyon iç beden duvarları üzerinde sağır nişler halinde tekrarlanmaktadır. Mihrap ise uzun ve derin bir niş içerisinde yer almakta olup bu derin niş kubbeye geçiş elamanlarına kadar uzanmaktadır(Resim 83). Dashti Mescid-i Cami’de, kare planlı ana mekân üzeri tromplarla geçilen sivri kubbe ile örtülüdür. Üç cephe üzerinde geniş kemerli açıklıkları iki katlıdır ve dış cephe üzerinde köşelerde pahlanarak cephe duvarları geri çekilmiş ve yapının saçak altı sekizgene dönüştürülmüştür. Tuğladan inşa edilmiş olan bu yapılar kubbe içerisinde ve beden duvarlarında tuğlanın farklı dizilimi ile oluşan geometrik bezemelere sahiptir (Resim 84). İlhanlılar zamanında bu üç yapıda benzer özellikler tekrar edilerek, kalıcı bir plan kurgusu oluşturulduğu, bezemede çok sade olan bu yapılarda bitkisel değil geometrik motifler kullanıldığı görülür. İlhanlıların kare veya sekizgen plan üzerine oturan kubbeye örtülü mekân kurgusu, tek başına ele alındığında Anadolu Selçukluları zamanında uygulanan kare veya kareye yakın planlı ana mekânın kubbe ile örtülü olduğu mescit yapılarını hatırlatır. Ancak Anadolu’da ilk olarak 13. yüzyılda uygulanmış olan bu plan, yarım yüzyıl sonra Beylikler döneminde ilk olarak 14. yüzyılda Osmanlı Beyliğinde de uygulanır. Yapıları karşılaştırdığımızda, ilk önce plan farklılıkları göze çarpar. İran’da Büyük Selçuklu mimari geleneği devam ederken, Anadolu’da mimari uygulamalar Selçuklu Devletinin bir devamı niteliğindedir. Bölgesel özellik olarak yapı malzemesinde de gelenekten kopulmamış, Anadolu’da taş, İran’da tuğla malzeme kullanılmıştır.

Boyutların büyüdüğü İlhanlı Devleti yapılarının İran’da büyük programlı oldukları görülür. Hülagü döneminden itibaren inşa edilen yapılar, büyük ölçekte yapılarıdır; ancak Anadolu’daki mimari faaliyetler daha mütevazı ölçülerdedir. İran’da İlhanlı Döneminde plan kurgusu ile kolay okunabilen, ibadet yapıları karşımıza çıkmaktadır. Anadolu’da, önceki uygulamalar devam ederken Niğde Sungur Bey Cami’deki bölgesel özellikler yanında Ortaçağ’ın Gotik sanatı ve Orta Asya hayvan figürlerini bir arada yansıtan evrensel uygulamalar da görülebilmektedir. Büyük Selçuklu Döneminden miras kalan mihrap önü kubbe

Anadolu'da devam ederken, çok az örnek dışında avlu yerini temsili olarak aydınlık fenerli kubbeye bırakmıştır. Mihrap önü kubbe ardında eyvanlı plan, Anadolu'da tonoz örtülü tek eyvanın merkezi kubbeye bağlantılı olduğu tarikat yapılarında karşımıza çıkar. İlhanlı döneminde Tokat ilinde bulunan tek eyvanlı yapılar bu şemaya daha yakındır.

MEDRESE:

İlhanlı Dönemi Anadolu medreselerinde, iki ve dört eyvanlı, kapalı veya açık avlulu, tek ya da iki katlı örnekleri karşımıza çıkmaktadır. Erzurum Yakutiye Medresesi aydınlık fenerli tonoz örtüsü ve Ahmediye Medresesinin kapalı avlusunu örten aynalı tonozu yanında Cacabey Medresesinde avlu üzerini örten aydınlık fenerli kubbe, medrese mimarisinde örtü sisteminde tonozun hâkimiyetini gösterir.

İlhanlı Dönemi İran medreselerinden günümüze ulaşan tek örnek İsfahan'da 1325 tarihli İmam Medresesi açık avlulu iki eyvanlı ve iki katlı bir plan şemasına sahiptir (Resim 85). Giriş eyvanı çerçevesi, yapının taç kapısı boyutlarında olup, ana eyvan çerçevesinin ise daha geniş tutulduğunu ve böylece Anadolu'da açık avlulu İlhanlı medreselerinde olduğu gibi ana eyvanın yapının merkezi olarak vurgulandığı anlaşılmaktadır (Resim 86). Tuğladan inşa edilen iki katlı yapının birinci kat sivri kemerli mukarnas kavsaralı hücre girişlerine karşılık üst kat hücre girişleri tonoz örtülü sivri kemerli derin eyvan biçimindedir. Anadolu İlhanlı medreselerinde ise muntazam kesme taş ile inşa edilmiş, avlu etrafında sütunlu revaklar ardında kemerli açıklıklar ile ulaşılan mekânlar oluşturulmuştur. İmami medresesinde mukarnas dolgulu bir tonoz ile örtülü olan derin ana eyvanın giriş açıklığından girilerek ulaşılan eyvan ardındaki mekân kubbe ile örtülüdür. Bu açıdan mescit ve camilerde gördüğümüz 4 eyvan plan şemasının medreselerde de uygulandığı görülür. Ana eyvan içerisinde mukarnaslı bir mihrap yanında hücre girişleri benzeri mukarnas kavsaralı duvar nişleri ile süsleme programı oluşturulmuştur. Anadolu'da ise ana eyvan, kapalı veya açık avlulu medreselerde orta avluya doğrudan ya da revaklarla avluya bağlanan tonoz örtülü mihraplı ya da mihrapsız derin mekânlardır. Ancak İran'daki bu örnekte görüldüğü gibi eyvanın portal anıtsallığına yaklaşan bir

çerçevesi yoktur. İran'da avlunun etrafındaki mekânlarla kaynaşmış olduğu görülür. 1271 yılında inşa edilen Sivas Cüveyni Medrese avlusunun çevresine göre yüksek kodda oluşu, avlu kimliğinin Anadolu'da daha belirginleştirilerek karakterize olduğu söylenebilir. Anadolu'da olduğu gibi İran'da da türbenin mihrap ardında olduğu örnekler görülebilir; ancak Anadolu'da Selçuklu Döneminden başlayarak medrese yapılarına bitişik olarak inşa edilen ya da bir külliye bütünlüğü içerisinde medrese ile bağlantıyı sağlayan türbenin, İlhanlı Döneminde İran'da da uygulandığı görülür. İran'da 1309 yılında Sultan Olcayto, Bastam Cami mihrabı ardına oğlu için bir türbe ekletir.

Anadolu'da medrese yapılarında bezemenin taç kapı üzerinde ve iç mekânda belirli noktalar üzerinde yoğunlaştığı ancak İran'da süslemenin tüm yüzeylere uygulandığı özellikle mozaik çininin geniş bir uygulama alanı olduğu ve mukarnas bezemenin yapı içerisinde çok sık kullanıldığı görülür. İran'daki İlhanlı medreselerinde giriş cephesini oluşturan taç kapı cephesi en fazla iki sıra halinde kemerli sağır nişler ya da panolardan oluşmaktadır. Anadolu'da ise Sivas ve Erzurum'da bu tür uygulamaların daha farklı şekilde taç kapılarda yer aldığını, geniş tutulan panolar içindeki figürlü bezemenin taç kapının kompozisyonunu tamamladığını ve farklı bir süsleme anlayışı uygulanmaya çalışılır. Taç kapı üzerinde panoların yer aldığı alanların ikinci bir ana bordür görevi gördüğü ve İlhanlı döneminin yoğun bitkisel süsleme anlayışı ile birlikte bezeme de birden fazla ana kompozisyon arayışının olduğu söylenebilir.

MEZAR YAPILARI:

İlhanlıların, Moğollardan bağımsızlaşması sonucunda müstakil bir devlet haline gelmesi ve devlet dininin İslamiyet olması ile hükümdarlar için büyük türbeler inşa edilir. Gazan Han türbesinin, o güne kadar yapılan en büyük türbe olduğu bilinmekteydi. Ancak günümüze ulaşmayan türbenin bir benzeri olduğu belirtilen Sultaniye şehrindeki Olcayto Türbesi¹⁴¹, İlhanlı döneminin ilk büyük türbe ve kubbe uygulamalarındandır(Resim 87). Pers mimarisinin anıtsallığından ve ölçülerinden de

¹⁴¹ Arthur Upham POPE, **Persian Architecture**, London,1969, 63.

etkilenildiği bilinen İlhanlılarda, Olcayto türbesinde karşımıza çıkan kubbe, Merv şehrinde bulunan Sultan Sencer Türbesi kubbe ve kubbe kasnağı üzerindeki sivri kemerli açıklıkları ile Yazd şehrinde bulunan 11. yüzyılda inşa edilen kare planlı, kubbeli On iki İmam Türbesinin sivri kemerli sağır niş kasnağı ve 12. yüzyıl sonlarına tarihlendirilen kubbe ile örtülü sekizgen plana sahip Jabalieh Kümbeti, cepheleri üzerinde yer alan büyük sivri kemerli niş düzenlemeleri, Sultan Olcayto Türbesi cephe düzenlemesini hatırlatırken, bu tür cephe tasarımlarının varlığını ortaya koymaktadır.

Sultan Olcayto Türbesi mekânı örten kubbesi ile büyük programlı anıtsal bir yapıdır. İçte ve dışta sekizgen planlı olan türbede, her köşede duvara bağımlı durumdaki taşıyıcı ayaklar üst örtüye kubbe etrafında ağırlık kuleleri olarak beden duvarlarının köşelerinde minare biçiminde yükselirler. İnce ve uzun ağırlık kuleleri ile kubbenin vurgulandığı ve dış cepheye estetik bir görünüm kazandırdığı söylenebilir. Türbe’de bezeme ve mimari uyumunun yapının geometrik planı ile kaynaştığı görülür. Türbenin üst katında sivri kemerlerle dışarı açılan sekizgen holün üzeri yüzeylerinin ve geçiş elemanlarının üzerinin tuğla ve stüko süslemenin uyumlu ve zarif kompozisyonu ile bezelidir. Merkezinde birbirinden farklı geometrik ve bitkisel motifli tonozlar ile örtülü olup duvarlar üzerinde tuğla süsleme yer alır (Resim 88). Yoğun bir bezeme programı olan yapıda, mozaik çini, stüko, tuğla süsleme, yazı, mukarnas gibi süsleme elemanları bir arada görülmektedir. İç mekân duvarlarında ve dış cephe yüzeylerinde mozaik çininin hâkimiyeti göze çarpar. Saçak altındaki kalan parçalardan sekizgen gövdeyi mozaik çinili mukarnaslı geniş bir bordürün çevrelediği anlaşılmaktadır(Resim 89). Ağırlık kulelerinin gövdelerinin bir kısmı yıkılmış olup gövde üzerinde kalan kısımlardan mozaik çinili olduğu anlaşılır. Türbe’de, Anadolu’da görmeye alıştığımız tarzda bir portal düzenlemesi olmayıp, türbenin iki cephesi üzerinde kemerli sağır nişler, hareketliliği sağlayarak cephelere birer portal görünümü kazandırmıştır. Türbenin 25 m çapındaki kubbesi ise İlhanlı döneminden günümüze kalan en büyük kubbe olup turkuaz çinilidir. Anadolu’da 1336 tarihli sekiz destekli Manisa Ulu Cami’nin 24.10 m çapındaki kubbesi ile Sultan Olcayto Türbesi kubbe ölçülerine yaklaşılmış ancak Osmanlı İmparatorluğu Klasik Döneminde Mimar Sinan’ın inşa ettiği önce dört destekli Süleymaniye Cami ardından sekiz destekli Selimiye Cami’nin kubbeleri ile bu ölçüler aşılabılmış ve

merkezi plana ulaşılmıştır. Anadolu’da Sultan Olcayto Türbesi’nin sahip olduğu boyutlarda ve ihtişamda türbe inşa edilmemiş olup, var olan yapılar mütevazı ölçülere ve özelliklere sahiptir. İlhanlılarda çokgen planlı bir grup türbe yapısı karşımıza çıkar.

Tebriz Sultaniye ’de 1330 yılında inşa edilen sivri kubbe ile örtülü Çelebi oğlu türbesi ile konik külah örtülü Qum şehrinde Sabz ve Imamzade Cafer Kümbetleri¹⁴² 14.yüzyıl ilk yarısına tarihlendirilen İsfahan’da bulunan Imamzade Cafer Türbesi¹⁴³ içte ve dışta sekizgen planlı türbelere aittir ve sivri kemerli sağır nişlerin bu türbe örneklerinde tüm cepheleri hareketlendirdiği görülür (Resim 88). Sekizgen planlı benzer uygulamalar Aksaray ilinde karşımıza çıkmaktadır. Bekâr Sultan Türbesi’nin konik külah örtülü sekizgen gövdesi üzerinde saçağa doğru uzanan sağır nişler yer alır. Mukarnaslı bir bordür ve altındaki yazı kuşağının saçak altını çevrelediği yapıda, inşa malzemesi olarak tuğla ve taş bir arada kullanılmıştır.

Anadolu’da silindirik gövde üzerindeki sivri kemerli niş düzenlemesi ile sekizgene dönüşen ya da sekizgen gövde boyunca uzanan sivri kemerli sağır nişlerin uygulandığı türbeler konik külahla örtülü olup 13.yüzyıl sonuna doğru çoğunlukla 14. yüzyıl Kayseri Döner Kümbet, Erzurum ve 14.yüzyılda Ahlat’ta silindirik gövde üzerinde kaval silmelerle sekizgene dönüşen örneklerle karşımıza çıkar. Niğde Hüdavend Hatun Türbesi sekizgen planlı şemanın yalın bir örneği iken İlhanlı mimarisinde geometrik formların önemi ile silindirik gövdenin sekizgene dönüştürüldüğü türbelerin de tercih edildiği ortaya çıkmaktadır. Gazan Han ve Olcayto Han’ın 13. yüzyıl sonu ve 14. yüzyıl başında inşa edilen büyük programlı sekizgen planlı türbelerine karşılık Timurlu devri ile çağdaş olan Osmanlı Devletinde, Timur’un Anadolu’ya gelişi ardından Bursa ve Edirne de kubbe ile örtülü yüksek kasnaklı sekizgen planlı mütevazı türbeler karşımıza çıkar.

Kare planlı İmamzade Yahya Türbesi’nin¹⁴⁴ geniş sivri kemerli derin eyvanından geçilerek ulaşılan yapının merkezi sivri kubbe ile örtülüdür ve yan

¹⁴² Bkz., (138), WILBER,

¹⁴³ A.g.k.,161.

¹⁴⁴ A.g.k.,132.

mekânların basık kubbeli olduğu görülür. Yola bakan giriş eyvanı ardında yükselen kubbe geleneksel mimaride görülen eyvan ve kubbe ikilisine atıfta olarak değerlendirilebilir (Resim 90). Türbeye dönüştürülen Pir-i Bakran¹⁴⁵ ise büyük ölçekte bir yapıdır. Portalden geçilerek ulaşılan uzun sivri tonozlu bir hol ardında bir eyvanla sonlanmaktadır. Anadolu'da eyvan tipi türbeler 13.yüzyıl başından itibaren görülmeye başlanır. Ancak Pir-i Bakran türbesi Anadolu'da yüksek sivri kemerli portalden geçilerek ulaşılan ve tonoz örtülü derin eyvan tipi türbelerden farklıdır(Resim 91). Mukarnas dolgulu yarım kubbe ile örtülü portal nişinin alçak kemerli açıklığından geçilerek ulaşılan sivri tonoz örtülü bir hol ardında derin olmayan bir eyvan türbeyi oluşturmaktadır(Resim 92). Eyvanın tam karşısında yani giriş portalini arka cephesinde mihrap yer alır. Dışarıdan bir bütün olarak dikdörtgen planlı olan yapının portalini, Anadolu'daki eyvan tipinde türbelerin portalleri gibi beden duvarlarından yüksek ve çerçevesi yanlara doğru taşan bir portale sahiptir.

1315 tarihli Amu Abdullah Kümbeti¹⁴⁶, girişi sağlayan portal üzerinde kısa gövdeli çifte minare yer almaktadır (Resim 93). Minareleri dışında Anadolu'daki eyvan tipi türbelerle planı açısından yakınlık göstermektedir (Resim 94). Türbe üzeri tonozla örtülü derin bir eyvandan oluşmaktadır. Eyvanı örten tonoz iki sivri kemer ile desteklenirken, sanduka derin eyvanın dip duvarı üzerindeki iki katlı Bursa kemerli bir niş içerisinde yer alır. Eyvan tipi türbelerde İran ve Anadolu'da görülen örnekler arasındaki fark, İran'da sandukanın bir niş ya da eyvan içerisinde oluşu, Anadolu'da ise türbe içerisinde merkezde ya da eyvanın duvarı dibinde serbest olarak konumlandırılışıdır. Bu farklı şemalar dışında, Azerbaycan'da 1323 tarihli Berde türbesi 14 metre uzunluğundaki silindirik gövdesiyle 14. yüzyılda çok az sayıdaki Anadolu türbelerini etkilediği görülür. Togay Hatun ve Kayseri Sırçalı Türbe, Hasankeyf Zeynel Abidin Türbelerinde silindirik gövdeler karşımıza çıkar. Berde Türbesinde olduğu gibi gövde silindirik uzun ancak sadedir; taç kapılar dar ve uzundur. Yalnızca Togay Hatun Kümbetinde derin nişlerden oluşan haç planlı cenazelik katı bulunmaktadır. Taç kapı çerçeveleri iki dar bordürden oluşmaktadır. Ancak Anadolu örneklerinde kemerli taç kapısı oldukça sadedir. Sırçalı kümbetin her

¹⁴⁵ A.g.k.,121.

¹⁴⁶ A.g.k.,152-154.

cephesinde bir dua penceresi bulunmaktadır. Türbelerin gövdeleri oldukça sade haldedir. Ancak Zeynel Abidin türbesi silindirik gövde ve üzerindeki geometrik kufi dizilimi ile benzerlik gösterirken, tambur üzerinde sivri kubbe ile örtülüdür.

Kare planlı Nureddin İbn Sentimur türbesi yüksek kasnağı üzerindeki yuvarlak kemerli sağır nişler kasnak üzerinde türbenin dört yönünü vurgularken, İran'da türbe yapılarından ziyade ibadet yapılarında mihrap önü kubbe kasnağı üzerinde iki ya da dört yönde görülen kemerli açıklıkları ve kemerli sağır nişleri akla getirmektedir. 12.yüzyıl başlarına tarihlendirilen Balacı Hatun yıldız kesitli külahın ilk örneklerindedir. Anadolu'da Sivas Divriği Ulu Camii kubbesinde, Suriye'de 1248 tarihli İmam Avnuddin Kümbetinde ve 1266-67 tarihli Amasya Gök Medrese Türbesinde karşımıza çıkan bu yıldız kesitli külah önceki örneklerdir. Tarihi kesin olarak bilinmeyen ancak Moğolların Anadolu'ya gelişi ile terk edilen Kars Ani bölgesindeki Aziz Sarkis Kilisesi yıldız kesitli kubbesi de Anadolu'daki bu örnekler üzerinde etkili olabilir. Yıldız kesitli külahın gövde saçağının aşağıya doğru akması kırık hatlardan oluşan silindirik gövdeli türbelerinde 13.yüzyılda İran'da uygulandığını görüyoruz. Büyük Selçuklu geleneğini sürdüren Veraminde bulunan 1289 tarihli Ala ad-din Türbesi¹⁴⁷ ve Bistam Kule Türbe silindirik gövdesi üzerinde düşey kırık yivli hatlardan oluşmaktadır (Resim 93). Gövde üzerinde saçak altında türbeyi çevreleyen yazı kuşağı yer alır. Rey'de bulunan Tuğrul Bey Türbesinde ise düşey yivli hatlar daha seyrek ve saçak altındaki mukarnas gövdeyi çevrelemektedir. İlhanlı dönemi bu iki türbede ise mukarnas bezemenin yerini yazı kuşağı alır. İç mekânda kubbe, dış cephede konik külah ile örtülü olan bu anıtsal türbe planı, Anadolu'da birebir uygulanmamış olsa da Nureddin İbn Sentimur Türbesi yıldız kesitli külahın kullanımında etkili olmuş olmalıdır. Ayrıca 14.yüzyıl erken dönemine tarihlendirilen Ardabil Cuma Caminin sekizgen mekânını örten kubbe kasnağının kırık yivli olduğunu görüyoruz. Türbenin dua penceresinde görülen lento taşı yüzeyine işlenmiş dekoratif kemerli dikdörtgen açıklık içe doğru çekilmiş ve iki yanda sütuncelere oturan büyük bir sivri kemerle kavranmıştır. Bu düzen İran'da İlhanlılar döneminde inşa edilen yapıların mihraplarında görülen bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Tokat'ta bulunan bu türbenin dua penceresi

¹⁴⁷ Robert HİLLEBRAND, *Islamic Architecture*, Edinburgh, 1999, 280-287.

açıklığı üzerinde terakota dolgu malzeme ile yapılan bezeme İran'daki stüko süslemeyi hatırlatır.

Büyük Selçuklular zamanında edebi dil Farsça olmasına rağmen mimari yapılarda genellikle kitabelerde Arapça kullanılmıştır. Ancak Selçuklular sonrasında İran'da güçlenen hanedanlar döneminde ve özellikle Moğolların İran'a gelişi ile Fars şiirinin sıkça yapılarda ki bezemeye katıldığı, 13.yüzyıl son çeyreğinden başlayarak yoğun olarak kullanıldığı ortaya çıkmaktadır. 1272 tarihinde Abaka Han döneminde eklemeler yapılan Taht-ı Süleyman Sarayında görülen çinilerdeki beyitler ile birçok örnek yanında 14.yüzyılda hankah, cami ve kervansaray yapılarında edebi dörtlükleri bezeme kompozisyonu içerisinde görmek mümkündür. İran'da Gazaniyye, Rab-i Reşidi ve Sultaniye gibi kentlerde kültürel çalışmalar yapılmış, Fars şair ve edebiyatçıların eserlerinin yanında Şehnamenin de minyatürlü el yazmaları hazırlanmış ve Firdevsi'ye olan ilgi de artmıştır. Nureddin İbn Sentimur Türbesi dua penceresi kemeri ve Çöreği Büyük Tekkesi taç kapısı üzerindeki Firdevsi beyitleri tüm bu durumun Anadolu'ya yansması olarak değerlendirilebilir.

İran'da türbe yapılarında beden duvarlarının tuğla ile inşa edildiği ve çini mozaik süsleme ile yapıya estetik bir görünüm kazandırıldığı görülürken, Anadolu'da inşa malzemesi çoğunlukla taştır. 12.yüzyıl sonu itibariyle başta Konya olmak üzere Tokat, Sivas, Erzincan gibi Orta Anadolu şehirlerinde tuğla ile inşa edilen türbeler karşımıza çıkar. Kemah Mengücek Gazi, Niksar Kırkkızlar Türbesi, Tokat Ali Tusi, Pınarbaşı Melik Gazi, Konya II. Kılıç Arslan türbelerinin inşasında tamamen tuğla kullanılır. 13.yüzyıl ortasından itibaren Moğolların Anadolu'ya gelişiyle türbelerde tuğlanın üst örtüde kullanıldığı mezar yapıları da görülür. Orta Anadolu'da İlhanlılar etkisiyle taş malzeme ile inşa edilmiş türbe gövdesi üzerine tuğlanın üst örtü'de kullanılmaya başlamasının ardından Batı Anadolu'da Osmanlı Beyliği yapılarında gördüğümüz Bizans mimarisi etkili tuğla ve taşın bir arada kullanıldığı almaşık duvar örgüsü karşımıza çıkar.

TARİKAT YAPILARI:

13.yüzyıl sonunda başlayan yeni şehir kuruluşları için yapılan büyük inşaa faaliyetleri sırasında tekke ve zaviyeler de önemli yer tutmaktaydı. Tebriz’de vezir Taceddin Ali Şah’ın yaptırdığı Ali Şah Mescidi bir külliye olarak tasarlanmış olup zaviyesi ve medrese ile birlikte bir yapılar topluluğu oluşturmaktaydı. Ancak mescit yapısının bir kısmı dışında diğer yapılar günümüze ulaşmamıştır. İlhanlı yönetimindeki Anadolu’da, tekke ve zaviye yapı grubunda, yapının ana çekirdeğini oluşturan sofanın kubbeli sofaya bağlanan mekânların ve türbenin ise tonoz veya kubbe ile örtülü olduğunu anlıyoruz.

Tokat’ta İlhanlı döneminde inşa edilen Abdullah bin Muhyi zaviyesi, özgün durumunda anıtsal portalden girildiğinde kubbe ile örtülü sofaya geçilir. Daha yüksek bir zemin kotuna sahip bir eyvanın bağlı olduğu sofa, farklı planlardaki yan mekânlara açılmaktadır. Dağınık dikdörtgen planlı zaviyenin en batısında yer alan kare planlı türbe kubbe ile örtülüdür. Tokat şehrinde 13.yüzyıl ortasından itibaren inşa edilmiş olan zaviyeler benzer plan kurgularına bağlıdır; ancak düzen ve simetriden bahsetmek çok mümkün değildir.

İsfahan yakınındaki Linjan bölgesinde tekke olarak inşa edilen fakat henüz tamamlanmadan şeyhinin ölümü üzerine türbeye dönüştürülen Pir-i Bakran türbesinde eyvan şeklindeki portalin ardındaki dikdörtgen hol uzun tonoz ile örtülüdür ve bu holün ardında bir eyvan içerisinde şeyhin sandukası bulunmaktadır. İran’da Natanz şehrinde külliye bütünlüğü içerisinde inşa edilen Şeyh Abdüssamed İsfahani¹⁴⁸ türbesi çevresinde şekillenen hankah’a külliyenin ana cephesi üzerinde güneybatı köşede bulunan taç kapıdan geçilerek ulaşılır. Hankâh, iki yanında birer birim bulunan giriş mekânı ile türbeyi kuzeydoğu ve kuzeybatı yönlerden saran kubbeli odalardan oluşmuş L şeklinde bir plana sahiptir. Anadolu tekke yapılarında olduğu gibi bir sofa veya eyvanı yani toplu ibadet mekânı olmadığından, ibadet için Cuma caminin kuzey eyvanı kullanılırdı.

¹⁴⁸ Sheila S. BLAIR, *The Ilkhanid Shrine Complex at Natanz, Iran*, 24-27

Gazan Han döneminde başlayan inşa faaliyetleri arasında Vezir Reşidüddin'in kurduğu Rab-i Rashid-i şehri de bulunuyordu.¹⁴⁹ Günümüze ulaşmayan Rab-i Rashid-i kentinde inşa edilen yapılar arasında yer alan hankah büyük ölçüde yıkılmış durumda olup, yapının çekirdeği konumundaki avlu ve etrafındaki mekânlardan oluşmaktadır(Şekil 17). Yapı, batı yönündeki sol eksen üzerindeki portalden ve ardındaki dehlizden geçilerek mekânların ulaşıldığı, avlu etrafında dört eyvanlı plan şemasına sahiptir. Güney kanadı üzerinde bulunan ana eyvan, ölçüleri itibariyle diğer eyvanlardan daha büyüktür. Anadolu'daki avlu ve eyvan birlikteliğinden oluşan medrese planı ile benzerlikler gösteren hankâh'ın avlu etrafında oluşan diğer mekânları içerden geçişlerle birbirlerine bağlanmışlardır. Portalden geçilerek ulaşılan dehlizden yan mekânlara ve eyvanlara ulaşılır. Aynı zamanda yapı içerisinde eyvanlar da mekânlar arası geçişi sağlamaktadır. Fakat merkezdeki açık avlu ile bağlantı dört yöndeki eyvanlar ve giriş dehlizi ile sağlanır. Hankah güneyinde ve kuzeyinde diğer işlevleri karşılayan mekânlar ile çevrilidir ve hankah yapısının batı yönünde sütunlarla desteklenmiş birimlerin kubbe ile örtülü olduğu revak gibi bir galeri bulunmaktadır. Anadolu'da medrese yapılarında avlu etrafında şekillenen revak birimleri burada yapının batı cephesi üzerinde portal iki yanında yer alır. Anadolu'daki örneklerinden farklı olarak türbesi bulunmayan yapı, 4 eyvanlı plan şemasındadır. Kare planlı yapı açık avluludur ve kible yönündeki asıl eyvan derin ve büyük boyutludur. 1279 tarihli Konya Sahip Ata Hankahı dışındaki tekke ve zaviyelerin genellikle muntazam dört eyvanlı plana sahip olmayan, kapalı avlulu ve daha küçük ölçekli yapılar oldukları görülür. Dönemin tekke ve zaviyelerinde dört eyvan şemasında veya tek eyvanlı örneklerinde eyvan boyutlarının avlu ölçülerine yakın olduğu görülür. Burada ise dört eyvan plan şeması olsa dahi yan eyvanların küçük tutulmuş, avlu ve avluya açılan ana eyvan birlikteliği yapının merkezini oluşturmuştur. Güney yöndeki mekânların daha geniş olduğu yapıda mekânların fonksiyonuna göre planlandığı düşünülebilir. İlhanlı döneminin İran'daki hankahları devlet adamları tarafından yaptırılırdı. Abdullah bin Muhyi Tekkesi ve Çöreği Büyük Tekkesi İran'daki örneklerin aksine dört eyvan şemasında

¹⁴⁹ A. ARYAN, L.M. REZA, P.M.REZA, K.NASİM, Z.EHSAN, "Investigating The Architectural Heritage of Ilkhanid Reign (with particular reference to be Rabe Rashidi)", **International Journal of Academic Research**, Vol.2, 271.

olmayan yapılardır. Şehrin sınırında inşa edilen bu yapılar, tek ve üç eyvanlı plan şemasında küçük ölçekte biri dağınık diğeri düzenli bir kuruluşa sahiptir ve tekkenin banisi olan şeyh ölünce yapının bünyesinde bulunan türbeye gömülür. Anadolu'da tarikat yapılarının banileri, tekkenin şeyhi olurken, İran'da bu tür yapıların banisi yönetici kesimdir. İlhanlı yöneticilerin sufilerle kurdukları dostlukların siyasi zeminde de etkili oluşu yanında Sufizmin İran'ın dini hayatında gelenekselleşme süreci, tarikat yapılarının Anadolu ve İran'daki yayılma sürecini etkilemiştir.

ÜST ÖRTÜ VE GEÇİŞ ÖGELERİ:

Anadolu'daki İlhanı dönemi yapılarında üst örtüye geçiş ögesi olarak pandantifin, 14. yüzyıl da ise Nureddin İbn Sentimur ve Abdullah Bin Muhyi zaviyesi örneklerinde görüldüğü üzere Türk üçgeninin kullanıldığı anlaşılmaktadır. İran'daki İlhanlı yapılarında ise üst örtüyü oluşturan ögelerin tonoz ve hafif sivri kubbe şeklinde biçimlendiği ve özellikle kubbeye geçişlerde Büyük Selçuklu döneminde kullanılan unsurların devam ettirildiği görülür. Sultan Olcayto Türbesi'nde Türk üçgeni ve pandantif kullanıldığı görülürken, İran'da yapılarda kullanılan sivri kemerin merkezi noktalarının genişlik ve yükseklik açısından birlikte kullanıldığı mimari birim ya da elemana dikey form kazandırdığı söylenebilir. Ancak Anadolu'daki yapılarda kemer formlarının geniş ve masif yapısının uygulanmaya devam ettiğini, Selçuklu örneklerine nazaran Amasya Bimarhanesi veya Erzurum Hatuniye Medresesi gibi bilinen İlhanlı dönemi yapılarının tasarımında dikey hatların önem kazandığı görülür. Medreselerde tonoz, camilerde tonoz veya kubbe, türbelerde konik külah ve kubbe, tekke ve zaviyelerde kubbe kullanıldığı görülür. Ardabil Cuma cami kubbesi yıkık olmakla birlikte tromplu geçişlere sahip olduğu görülebilir. Eziren, Natanz, Yazd ve Oshtorjan Cuma Camilerinde sekizgen planlı ana mekân hafif sivri kubbe ile örtülüyken kubbe geçişlerinde tromp kullanılmıştır.

Anadolu'da türbe örneklerinde farklı örtü sistemleri kullanılmış; İlhanlılara ait yapılara bitişik veya tek başına yer alan türbelerde örtü elemanı konik külah ve kubbe; İran'da ise türbe yapı grubunda Pir-i Bakran Türbesinde sandukanın bulunduğu eyvan üzeri beşik tonoz, Alaeddin Türbesinde konik külah, Olcayto

Türbesi kubbe ile örtülü olması farklı örtü sistemlerinin kullanıldığını gösterir. Günümüze ulaşmayan Gazan Han Türbesinin o zamana kadar yapılmış büyük ölçekli bir yapı olduğu ve kubbe ile örtülü olduğu bilinmektedir. Tarihsel olarak 1295 yılından itibaren Moğollardan ayrılarak bağımsız bir devlete dönüşümde kubbenin bir simge olarak önem kazandığı anlaşılmaktadır. Anadolu'da tekke türbeleri genellikle kare planlı ve kubbe ile örtülü olarak, İran'da ise çokgen gövde üzeri konik külah ile örtülü olduğunu görüyoruz.

İlhanlılarda kubbe Anadolu'ya göre daha çok kullanılmış olsa da, yapıların her mekân birimi üzeri kubbe ile kapatılmamıştır. Ancak Sultan Olcayto Han Türbesi ve camilerde ana eyvan ardındaki mekânın örtülü olması, özel mekânların kubbe ile vurgulandığını söyleyebiliriz. Benzer şekilde Beylikler ve Osmanlı döneminde sultan türbelerinde ve medreselerin ana eyvan örtüsünün kubbe olduğunu görmekteyiz. Tek mekânlı yapılarda ise kubbenin önemi artar.

SÜSLEME:

Mukarnas İran'da olduğu gibi Anadolu'da da kullanılan önemli bir bezeme ögesidir. Anadolu'da İlhanlı döneminde bilinen ve günümüze ulaşan tek örnek Yakutiye Medresesi avlusunu örten mukarnas dolgulu tonoz örtüdür. Genellikle taç kapı ve mihrap kavsaralarında yer alan mukarnas, Anadolu örneklerinde sarkıtlı yani prizmatik, İran'da ise üçgen formunda karşımıza çıkar. Sultan Olcayto Türbesinde mukarnas dolgulu kubbeler, mukarnaslı mihrabiyeler ve türbenin saçak altını dolaşan mukarnaslı bordür, Natanz Şeyh Abdüssamed İsfahani türbesi mukarnaslı kubbesi, Veramin Mescid-i Cami'nin mukarnas kavsaralı ana eyvanı ve ana mekânı örten kubbenin tromplu geçişlerinde, Oshtorjan Mescidi Cami tromplu geçişlerinde, İmam Medresesi üst örtü ve örtü geçişlerinde olmak üzere 13.- 14.yy 'da yoğun olarak kullanıldığını, Anadolu'daki örnekler günümüze pek fazla ulaşmasa da, mukarnas dolgu, İran'da kubbe veya tonoz iç ve dış yüzeyinde, mimari elemanlara yardımcı öge olarak genellikle üst örtü ve geçişlerde uygulama alanı daha fazladır. Cacabey Medresesinde ön cephe kompozisyonuna katılan türbenin dua penceresinin mukarnaslı bordürü ile Sivas Cüveyni Medresesi ve Erzurum Yakutiye Medresesi giriş düzenlemesinin mukarnaslı ana bordürü portalin ağırlık merkezini

oluşturmaktadır. Portal gibi bezemenin yoğunlaştığı alanlarda görülen mukarnas, Osmanlı Döneminde 14. yüzyıldan itibaren iç mekânda İran'daki yapı örneklerinde olduğu gibi daha çok üst örtü geçiş elamanlarında bir bezeme unsuru olarak yer aldığını söyleyebiliriz.

Anadolu'da bezemede çoğunlukla taş ve mozaik çini uygulanırken, İran'da ise stüko, alçı, çini ve tuğla malzeme süsleme kompozisyonlarına katılmıştır. Anadolu'daki İlhanlı yapıları iç mekânında taş bezeme belirli noktalarda, ön cephe ve yapının portalı üzerinde toplanırken, İran'da çini, mihrap üzeri kubbeli ana mekânda, taç kapı ile avlu etrafındaki eyvanlarda ve avlu revakları yüzeyinde toplanmaktadır. Kubbeli ana mekânın üst örtü, mihrap ve duvar yüzeyleri farklı bezeme kompozisyonlarına sahiptir. Anadolu'da mozaik çini ya da sırlı tuğla az sayıdaki İlhanlı yapılarında genellikle minarelerde görülür. İran'da çini, Anadolu'da taş süslemenin hâkim olduğu bezeme programlarında büyük bir çeşitlilik ve zenginlik hâkimdir. İran'daki Eziran, Kaj ve Dashti yapıları dışında, İlhanlı yapılarında yüzeyler üzerinde ise hiç boş yer bırakılmadığı ve yüzeylere bitkisel bezemenin hâkim olduğu, bezemenin mimari ile uyum içerisinde olduğu ancak plandan öne çıktığı görülür. Kubbeli ana mekânlarda, tüm bu yoğunluğa rağmen süslemenin gözü yormadığı, dikkati mihrap ve kubbeye çektiği anlaşılmaktadır. Bezeme beden duvarı alt sınırından başlayarak üst örtüye doğru aynı sıklıkta devam ederken beden duvarlarını üst örtüden ayıran geçiş elemanlarında bezemenin hareketlendiği ve üst örtüde ana kompozisyona ulaştığı görülür. Özellikle tuğlanın farklı dizilimi ile oluşan geometrik bezeme, doğal bir yüzey süslemesi gibi yapıyla uyum sağlar. Anadolu'da ise medrese iç mekân duvar yüzeyleri sade bırakılarak uygulanan taş süsleme ile dikkat hücrelere, hücrelerden eyvanlara, eyvanlardan taşıyıcı unsurlara ve üst örtüye aktarılmıştır. Dış cephede ise çoğunlukla ön cephe sade bırakılarak bezeme yoğunlukla taç kapı üzerine uygulanmıştır. Böylece taç kapıyı gören kişiyi iç mekâna çeker. Anadolu'da ibadet yapıları iç mekânında bitkisel bezeme hâkim durumdadır. İran'da yapılarda mihrabın beden duvarı üst seviyesine kadar uzandığı görülür. Beden duvarları ile üst örtüyü birbirinden ayıran, kubbeye geçiş kısmı trompludur ve taşıyıcı duvarların kısa olması nedeniyle mihrap, üst örtü geçiş kısmına uzanan tromplarla vurgulanır. Camilerin planı nedeniyle

yapının her yerinden algılanamayan görülemeyen mihrap, böylece daha uzun olarak ana mekân içerisinde vurgulanmış olur. İran'da cami yapılarında mihrap önü kubbeli ana mekânın her duvar yüzeyi, beden duvarı bitiş yerine kadar boydan boya uzanan uzun sivri kemerli sağır nişlerle hareketlendirilir. Kasnak geçişine kadar uzanan bu sağır nişler duvarların daha uzun görünmesini sağlar.

Çini mozaik süsleme de ise beyaz lacivert turkuaz rengin kullanımı yoğundur. Kullanım alanı çok geniş olan ve yapıya estetik görünüm katan çini mozaik, İran'da mimari kadar önemli yer tutar. Yapıların iç mekân ve dış cephe yüzeylerinde çini mozaik süslemeyi yoğun bir şekilde görmek mümkündür. İlhanlı yönetimindeki Anadolu'da ise mozaik çini geniş kullanım alanı bulur. İlhanlı yapılarına baktığımızda çok geniş bir kullanım alanı olmasa da bezeme de önemli yeri vardır. Yakutiye Medresesi ayakta kalan minare gövdesi üzerinde firuze, mor, lacivert renklerde mozaik çini karşımıza çıkar. Geometrik motiflerin İran'da olduğu gibi mozaik çini ile uygulandığı görülen minare gövdelerinde karşımıza çıkan bu uygulamada mozaik çini tuğla ile beraber kullanılır. İran'da ise minare gövdelerinde ve taç kapı üzerinde mozaik çini hâkimiyeti tek başına göze çarpar. Sivas Cüveyni ve dönemin İlhanlı özelliklerini yansıtan Erzurum Hatuniye Medresesinde, dönemin bir Selçuklu yapısı olan Sivas Gök Medrese de olduğu gibi çiniyi az oranda fakat taç kapı kompozisyonuna uyumlu şekilde kullanılmıştır.

Anadolu'daki İlhanlı yapılarında Selçuklu da olduğu gibi, medreseler moloz taş örgü ile inşa edilip ön cephe' de muntazam kesme taş kaplama kullanılır. Dönemin tekke ve zaviyelerinde yine moloz taş örgü görülmektedir. İbadet yapıları olan camilerde, kullanılan inşa malzemesinin yöresel olarak değişiklik gösterdiği anlaşılmaktadır. İran'da ise yapılar tuğla malzeme ile inşa edilir. Samsun Kale Cami'nin geçirdiği restorasyonlar sonucu kesin olarak duvar örgüsü bilinmese de inşa malzemesinin moloz taş olması muhtemeldir. Tokat Halil Bey Cami ise kesme taş ile inşa edilmiştir. Sungur Bey Camii ise dört cephede ve iç mekânda muntazam kesme taş ile yapıldığı görülmektedir. Türbelere baktığımızda yine yöresel taş malzemenin muntazam kesme taş olarak kullanıldığı örnekler yanında, taş ve tuğla malzemenin bir arada olduğu türbeler de görülür. İran'daki yapılar ise tüm

cephelerde ve iç mekânda tuğla malzeme ile inşa edilmiş olduğu görülür. İran'da çok az görebildiğimiz medrese yapılarında tonoz ve kubbe kullanılırken türbelerde kubbe ve külah, ibadet yapıları mihrap önü kubbe ile örtülü olup eyvanlar ve yan mekânlar tonoz örtülüdür.

1304 tarihli Natanz Mescidi Cami ve 1305 tarihli Sultan Olcayto Türbesi'nin mozaik çinili stüko mihrapları, 1310 tarihli İsfahan Cuma Camii Olcayto mihrabı, 1302-1312 yılları arasında inşası süren Linjan Pir-i Bakran Türbesinin yarım kalan yüksek kabartma stüko mihrabı, 1315-1316 tarihli Oshtorjan Mescidi Cami ve 1322 tarihli Veramin Mescid-i Cuma'da görülen mihrap, yüksek kabartma olarak kompozisyonda yer alan bitkisel motiflerin hâkimiyeti neredeyse boş alan bırakmayacak şekilde mihrap yüzeyinin işlenmiş olması ve teknik açıdan geliştirildiğini göstermektedir. Anadolu'da ise 14.yüzyıldan itibaren alçı mihrapların zengin örnekleri, Selçuklu üslubunu sürdüren ancak yoğun bir bezeme programının alçak kabartma örnekleridir. Anadolu'nun mütevazı mihrapları karşısında, İran'daki İlhanlı mihrapları birer taç kapı anıtsallığı taşımaktadır. İran'daki stüko mihrapların etkileyiciliği benzer şekilde Sivas ve Erzurum şehirlerindeki büyük programlı medrese yapılarının taç kapılarında ve Erzurum Yakutiye Medresesi taç kapısındaki taş tezyini zenginliği *barok* karakterli olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca İran İlhanlı mescit ve camilerinde mihrap önü kubbe ile örtülü ana mekanda mihrabın beden duvarları boyunca uzanır ve kasmağa geçiş sathında mukarnas dolgulu, stüko bezemeli sivri kemerli bir trompla vurgulanır.

İsfahan'ın 18 km güneybatısında bulunan Linjan'daki Pi-i Bakran Türbesi taç kapısı sağ ve sol kanadı üzerinde taç kapı üst sınırına yakın, Bursa kemeri formunda bölümlü kemerli açıklıklar göze çarpmaktadır. Türbeye dönüştürülen eyvan duvarlarındaki nişler ise benzer kemer formunda olduğu görülür. Aynı kemer formu sekizgen planlı Sultan Olcayto Türbesi kemerli cepheleri üzerinde üçlü sağır nişlerin bulunduğu kompozisyonda iki sivri kemerli sağır niş arasında daha geniş olarak, diğer cephe üzerinde alt kısımda tek örnek olarak yer almaktadır. Benzer bir kemerli açıklık Tebriz Ali Şah mescidi eyvan yan duvarı üzerinde ve Amu Abdullah Kümbetinin derin eyvanı dip duvarında görülmektedir. İran'da Selçuklulardan daha

çok İlhanlılar Döneminde kullanılan bu tip kemer, Anadolu İlhanlı yapılarında karşımıza çıkmaz. Ancak Anadolu'da 14. yüzyıl yapısı Konya Şeyh Osman-i Rumi türbesi kuzey cephesi üzerindeki mermer giriş açıklığında benzer bir kemer ile karşılaşılır. Aynı yüzyılın sonundan itibaren ise Osmanlı Beyliği döneminde Bursa yapılarında görülen Bursa Kemerli olarak adlandırılan bağlantılarla benzerlik göstermektedir. Ancak İran'da İlhanlı yapılarında genellikle cephe üzerinde dekoratif amaçlı kullanıldığı görülür.

Yapılara baktığımızda taç kapılar üzerindeki bezeme yoğunluğu iç mekânda avlu etrafında da görmek mümkündür. Plan açısından kubbeli mekânın ana eyvan ardında kalması ile dikkati böylece avlu etrafına çektiği söylenebilir. Anadolu'da ise bezeme yapının taç kapı üzerinde yoğunlaşmış, iç mekânda sade olan yapılarda kubbe, sütun başlıkları, giriş açıklığı kemeri, mihrap gibi özel noktalarda toplanmıştır. Harim kısmında yapılar taşıyıcılarla çok bölünmüş olmasından kaynaklı mihrap, kubbe geçişleri ve kubbe üzerindeki bezeme yoğunluğunun dikkati merkeze toplamak amaçlı olduğu söylenebilir.

TAÇ KAPI VE MİNARE:

Sungur Bey Camii, taç kapı çerçevesi ardından gelen minarelerin taş kaideleri İran'daki yapılarda ön cephe üzerinde görülen taç kapıların yan yüzeylerini hatırlatmaktadır. Bu yüzeylerin cephe duvarı üzerinde sağır nişler ya da panolar yer almaktadır. Erzurum Yakutiye Medresesi ve Hatuniye Medresesinde de kompozisyonlu panoların taç kapı bezemesinde bordür uygulamasından öne çıktığı anlaşılmaktadır. Anadolu'da bulunan taç kapılar, giriş açıklığı üzerindeki mukarnaslı kavsara ve kavsara kemeri ile bu kompozisyonu çevreleyen dar ve geniş bordürler ile girişin iki yanında mihrap nişlerinden oluşan Selçuklu portal şemasına sahiptir. İran'da ise Anadolu'daki niş düzenlemesine karşılık eyvan tipinde bir portal düzenlemesi karşımıza çıkmaktadır. Selçuklu şemasındaki taç kapıların bordürleri yerine İran'da portal kanatları üzerinde sivri kemerli dar ve uzun sağır nişler yer aldığı görülür.

Anadolu'daki örneklerine göre az sayıda bordürü olan İran'daki İlhanlı yapılarına girişi sağlayan portaller, Natanz Abdüssamed İsfahani Külliyesinin merkezini oluşturan Cuma Cami'ye girişi sağlayan taç kapı, külliye çevreleyen duvarlar ile aynı yükseklikte olan eyvan tipinde mütevazı bir giriştir. Mukarnaslı tonoz kavsarası iki yanında yer alan birer dar bordürde dar ve uzun niş düzenlemeleri yer alır. Anadolu'da İlhanlı dönemi taç kapılarında, taç kapı üç yönde çevreleyen üç veya dört bordür arasında mutlaka bir geniş bordür yer alır ve tüm bordürler taç kapıyı üç yönde çevreler. Veramin Mescid-i Cuma'da yapıyı çevreleyen duvarlardan dışa taşmayan portalin sivri kemerli niş düzenlemesi etrafı benzer şekilde iki yanda düşey birer dar bordürde yer alan sivri kemerli sağır nişlerle üst kısımda ise yatay bir kitabelikle hareketlendirilmiştir. Oshtorjan Mescid-i Cuma'da, yapının giriş cephesinden dışa taşkın portal üzerinde çifte minare yükselmektedir. Sivri kemerli ve mukarnas kavsaralı taç kapı nişi diğer örneklerde olduğu gibi dar bir bordür üzerinde yukarıdan aşağıya doğru sivri kemerli dar sağır nişlerle bezelidir. Dış dar bordür ise çini bezemelidir. Burada giriş açıklığı üzerindeki yazı kuşağı taç kapı nişini çevreler. Yazı kuşağı üzerinde ise sivri kemerli mukarnaslı kavsara tonozu yer alır. Yazd Mescid-i Cuma'da, benzer şekilde portal iki yanında uzun ve sağır nişlerden oluşan birer dar bordür ve portal üzerinde yükselen çifte minare düzenlemesi vardır. Natanz ve Veramin de mütevazı ölçülerdeki portaller Veramin, Yazd ve İsfahan Darüzziyafe örneklerinde, genişliği daralan ve düşeyliği artan portal örnekleri karşımıza çıkar.

Anadolu'da ise, İlhanlı dönemi medreseleri, taç kapıları İran örneklerindeki yarım kubbeli derin eyvan tipinden farklı olarak bir niş halindedir. Dolayısıyla kavsara tonozu çok derin değildir. Ancak mukarnas kullanımı çoğu taç kapı 'da yer alır. Boyutları açısından genişlik olarak İran'daki örneklerine göre sahip olduğu bordür sayısı ile geniş tutulan taç kapılar yükseklik olarak İran'daki örneklere göre daha mütevazıdır. Cephe düzenlemesi açısından ise yapıların pek çoğunun ön cephesinin orijinal olarak günümüze ulaşmadığı görülür. Ancak var olan örneklerden taç kapı yan cephelerinin kemerli sağır nişlerle hareketlendirildiğini görüyoruz.

İlhanlı işgali sonrasında Anadolu yapılarında ilk olarak Konya Sahip Ata Cami de görülen, ardından İlhanlı yönetiminin ağırlığının hissedildiği 13.yüzyıl

ikinci çeyreğinden itibaren çifte minareli yapılar büyük programlı olarak inşa edilmeye başlanılır. 1271 tarihli Sivas Cüveyni Medresesi ve 13.yy son çeyreğine İlhanlı dönemine tarihlendirilen Erzurum Hatuniye Medresesi çifte minareleri Anadolu'daki en yüksek minarelerdir. 1335 tarihli Sungur Bey Cami de ise bu yapılara göre çifte minare gövdelerinin incelendiğini ve Selçuklu formundan uzaklaştığını görmekteyiz. İran'daki yapılarda minare ölçüleri uzar ve gövde daralır. Bunun önemli örnekleri arasında 1315-1316 tarihli Oshtorjan Mescidi Cami ve 1324 tarihli Yazd Cuma Mescidi taç kapı çifte minareleridir. Taç kapı üzerinde yükselen çifte minareli Yazd ve Oshtorjan Camilerinde ve İsfahan Darüzziyafe 'de taç kapı ve çifte minarelerin form olarak uyumu birbiriyle orantılı olduğunu, taç kapının boyutlarının genişliğinin daralarak yüksekliğinin arttığını ve çifte minarelerin de buna paralel olarak uzadığını ve gövdelerinin incelendiğini bu sayede mimari elemanlarda dikeyliğin vurgulandığını görmekteyiz.

Anadolu İlhanlı yapılarında minareler, Sungur Bey Cami minareleri dışında tuğla malzemeden inşa edilir ve gövde üzeri geometrik tuğla dizilimli ve çini mozaik süslemelidir. Aşağıdan yukarı doğru aynı genişlik ölçülerine sahip bu minarelerden Cacabey Medresesi minaresi gövde üzerinde şerefe altında bölümlere ayrıldığı görülür. Yakutiye Medresesinde tuğla kabartma geometrik desenli minare gövdesi ve taş malzeme ile inşa edilen kalın kısa gövdeli minare örnekleri ile diğer minarelerden ayrılır. Erzurum Hatuniye Medresesi yivli gövdesi Anadolu Selçuklu yapılarında kullanılan bir gövde örneğidir. Tuğladan inşa edilen bu minarelere karşın İran'da, İlhanlı yapılarında minarelerin boyutlarının uzadığı ve Büyük Selçuklu geleneğinde olduğu gibi gövde üzerinde şerefeye doğru incelendiği görülür. Ancak Anadolu'da minare gövdesinin üzerinde tuğla bezemeye katılan çini mozaik süsleme, İran'da ise minare gövdeleri üzerindeki kompozisyonda yalnızca çininin hâkimiyeti göze çarpar.

Anadolu'daki örneklerine karşılık daralıp uzayan formdaki Yazd ve Oshtorjan minarelerinin süsleme kompozisyonundaki farklılıklar, gövde üzerinde bölünmelere yol açarken Anadolu minarelerinde kompozisyon birliği görülür. Sivas Cüveyni Medresesi çifte minareleri ve Erzurum Yakutiye Medresesi minaresi gövdesi üzerinde kompozisyonun kesilmeden devam ettiğini görebiliriz. Natanz

Mescid-i Cuma'nın minare gövdesi tuğla ve çini mozaik bezeme kompozisyonu ile Anadolu'daki minare örneklerine daha yakındır. Fakat her iki bölge de İlhanlı yapılarına ait minarelerde geometrik kompozisyonların mozaik çini ile kullanıldığı ancak bu kullanımın İran'da Anadolu'ya göre daha fazla olduğu görülür.

İlhanlılar döneminde mimari tasarımda bir değişiklik olmadığı ancak mimari elemanların boyutlarında farklılıklar oluştuğunu söyleyebiliriz. Anadolu'da devam eden Selçuklu geleneği ile eyvan ve taç kapı boyutlarının geniş ve masif olduğunu İran'da ise İlhanlılar ile bu mimari elemanların dar ve yüksek bir biçim alarak masif etkisini kaybettiğini; içinde bulunduğu coğrafyayı da etkisi altına alan Gotik mimari etkilerinin yanında siyasi gücünün yansımalarının sonucunda büyük ölçülerin mimari elemanlarda dikeyliği oluşturduğu, Anadolu'daki yapılarda ise dikey ve yatay formlar arasında ustalıkla dengenin sağlandığı ancak İran'da mimari formlardaki dikeyliğin tek başına göze çarptığı söylenebilir. 1310-1320 tarihleri arasında inşa edilen ve vezir Taceddin Ali Şah'ın banisi olduğu Tebriz Mescid-i Şah Mescidinin günümüze ulaşabilen bölümü göze çarpar. Yaklaşık olarak 31 m genişlikte, 65 m derinliğindeki mescidin mihrap duvarının yüksekliği 25 m'dir. Farklı yapılar olsa da, Sivas ya da Erzurum'daki büyük programlı medreselerden daha muazzam ölçülere sahip olduğu görülür. Ölçüler büyüdükçe, mihrap boyutlarının da paralel olarak büyüdüğü yapıda mihrap nişinin, mihrap duvarı boyunca uzadığı ve bir tepeliğin ardından sivri kemerle eyvan duvarı bitiş yerine kadar uzadığı görülmektedir.

1256 yılından itibaren 13.yüzyıl sonlarına kadar cami, türbe, hankah gibi yapıların İran'da tek başına inşa edildiği görülür. Natanz da bulunan Şeyh İsfahani ve Beyazıd-ı Bestami, Ali Şah Mescidi ve ona bağlı yapıları gibi külliye oluşumları dışında 1295 yılından itibaren Sultan Gazan Han döneminde Senb-i Gazan ya da Gazaniyye, Rab-i Raşhid-i, Sultan Olcayto döneminde Sultaniye gibi günümüze ulaşmayan yeni başkentlerde ve şehirlerde, Osmanlı İmparatorluğunda olduğu gibi büyük programlı külliyeler devleti karakterize eden yapılar olarak inşa edilmiştir.

Anadolu ve İran'ı karşılaştırdığımızda, türbe İran'daki külliyelerin merkezini oluştururken, Anadolu'da ise merkez yapı cami'dir. İlhanlılar döneminde İran'da

yönetimin merkezi olması nedeniyle saray, cami-mescit, hamam, hankah, türbe, medrese, kervansaray, köprü gibi işlevleri farklı yapılar, merkezden yönetilen Anadolu'da ise daha çok halkın sosyo-kültürel ihtiyacına yönelik olarak, medrese, zaviye, türbe ve mescit gibi yapıları inşa edilmiştir.

Anadolu Selçuklu Devletinde, yapı faaliyeti, yönetici sınıfın tekelindeyken, İran'da olduğu gibi Anadolu'da da İlhanlılar döneminde, egemen sınıfın ve halkın, şehirlerde ve şehir merkezi dışında gerçekleştirdiği inşa faaliyetleri olmuştur. Anadolu'yu emir ve vezirlerle yöneten İlhanlıların amacı yalnızca vergi toplamaktı. Yakın doğunun istilası ile şehirler yakılıp yıkılmış büyük zararlar verilmiştir. Azerbaycan ve İran'ın alınması ile İlhan Han'ı Hülagü, Urmiye gölü kıyısındaki otlakları geniş, önemli yollar üzerinde bulunan Meraga şehrine yerleşir ve burada başlattığı Budist tapınağı ve kilise inşa faaliyetleri Argun Han ve sonraki yöneticiler ile de devam eder. Argun Han'ın yaptırdığı tapınak hem siyaset hem de dini bir merkez haline gelmiştir. Meraga hem dini hem de yönetim başkenti olmuştur. Ancak Müslümanlık inancını kabul eden ve Moğol İmparatorluğundan koparak Moğol vassallığını devlete dönüştüren Gazan Han dönemi ile tahrip edilen yerlerin onarılmasına ve yeni inşa faaliyetlerine başlanılmıştır. İran'da siyaset, ticaret ve kültür merkezi olacak yeni şehirler ve başkentler inşa edilir. Gazan Hanın, bu mimari politikası kardeşi Sultan Olcayto ve ardından gelen Ebu Said Bahadır Han ile devam etmiştir. Bu nedenle Anadolu'da inşa edilen asıl İlhanlı yapıları 13.yy sonu ve 14.yy ilk yarısı arasında yer alır. Gazaniyye, Rab-i Rashidi ve Sultaniye gibi yeni şehirler inşa etmek yerine, var olan şehirleri geliştirmeye ve insanların sosyo-kültürel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik imar faaliyetleri karşımıza çıkar. Anadolu'da siyasi iradenin İlhanlılarla paylaşılmasından itibaren yapı faaliyetleri içerisinde ayakta kalabilen yapılarda özgün ve yeni bir üsluptan söz etmek mümkün değildir ancak dönemin mimari üslubunun olgunlaşmasını sağlayan ve aynı zamanda yeni denemelere imkân veren anıtsal yapılardır.

4.SONUÇ

Kösedağ Savaşı'nın ardından devlet otoritesinin zayıflamasıyla Anadolu'nun yönetimi vezirler tarafından yürütülür. Kesintiye uğrayan Selçuklu mimarlığı, İlhanlı eserlerinde de gördüğümüz Selçuklu plan şemaları ile devam eder. Anadolu'da yeni bir üslup oluşturmak yerine Selçuklu Devleti'nden kalan ve klasikleşme yolunda önemli örneklerin verildiği mimariden beslenen bir süreci devam ettirme çabalarının vezir yapıları ile gerçekleştiği görülür.

İlhanlı mimari eserleri arasında yer alan ve günümüze özgün planından uzaklaşarak gelen Halil Bey Cami dışında, Samsun Kale Kapısı Mescidi ve Niğde Sungur Bey Cami çok destekli uzunlamasına gelişen Selçuklu plan şemasına göre inşa edilmiş yapılardır. Uzunlamasına tonoz örtülü Samsun Kale Kapısı Mescidi, mihrap önü kubbeli ve mihrap duvarına dik gelişen plandaki kale camilerini hatırlatır. Özgün halinde bazilikal planlı Niğde Sungur Bey Cami ise mihrap önünde üç kubbe ile örtülü olup yanlarda çapraz tonoz örtülüdür. Divriği Ulu Cami ve Erzurum Ulu Cami gibi erken örneklerde de görüldüğü üzere, mihrap duvarına dik gelişen ve mihrap önünde üç kubbe ile örtülü Niğde Alâeddin Cami (1223), Amasya Burmalı Minare Camii'nden (1237) etkiler taşıyan yapı, Selçuklu dönemi ile erken dönem Osmanlı mimarlığı arasında plan ve üst örtü açısından bir tekrar olmuştur. Söz konusu plan şemasının etkileri erken dönem Osmanlı mimarisinde görülen bazilikal planlı yapılara kadar uzanmaktadır. 14.yüzyılın ilk yarısında inşa edilen yapının, Gotik ve İslam bezeme unsurları yanında kökeni Orta Asya'ya dayanan hayvan figürlerinin de bitkisel bezeme içerisinde bir arada kullanıldığı taç kapı düzenlemesi, Selçuklu portal şemasını hatırlatmakla birlikte derin bir eyvana dönüşmüştür. Osmanlı Mimarisinde ise bu tür taç kapı uygulamaları devam etmez ancak medrese yapılarının bir kısmında eyvanlı girişleri görmek mümkündür.

Selçuklu Devleti bir yandan Anadolu'da hâkimiyeti sağlamaya çalışırken, diğer yandan halkın refah ve huzurunu arttırmak için ekonomi politikaları uygulamış, Anadolu'da egemen olan güvenli ortam ve coğrafi avantajların sağladığı transit ticaretten faydalanabilmek için Kervansaray inşasına önem verilmiştir. Başta

Selçuklu sultanları olmak üzere devlet adamları da ihtiyaç duyulan bölgelerde Kervansaraylar inşa ettirmişlerdir. Selçuklu topraklarını Tebriz'den yöneten İlhanlı Devleti için ekonomi politikası, Anadolu'nun zenginleşmesinden ziyade vergi toplamaktır. Bu nedenle banisi ile İlhanlılara bağlanan kervansaray yapısı yalnızca bir tanedir. İran'da ise önemli ticaret ve hac yolları üzerinde kervansaraylar inşa edilmiştir. Ancak bu dönemde Anadolu'da inşa edilmiş olan medreseler oldukça fazladır ve simetrik bir plan kurgusu içerisinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Anadolu'da eyvan sayısı, revak ve avlu gibi mekânlarla zenginleşen medrese mimarisinde, mescit ve türbe gibi birimlerin de yapı bütünlüğüne dâhil edildiği medreseler karşımıza çıkar. İlhanlı eserlerinde ise teknik açıdan ve bezeme yönüyle zengin eserler verildiği söylenebilir. Planı ile zaviyeli camilere prototip oluşturduğu düşünülen Cacabey Medresesi (1271), ön cephe üzerinde plan şemasına katılan kümbeti ile cephe tasarımında gelişmiş bir örnektir. Plan açısından ise kubbeli medresenin batı yönünde derin kemerler ile eyvan mekânı oluşturularak farklı bir deneme yapıldığı görülür. Aynı tarihli Sivas Çifte Minareli Medrese, Sivas'ta inşa edilen büyük programlı medreseler arasında dört eyvanlı açık avlulu simetrik planı ve çifte minareli ön cephe kurgusu ile en olgun şeklini alır. Amasya da 1308 tarihli Bimarhane (Darüşşifa), İlhanlı medreseleri arasında simetrik kurgunun uygulandığı açık avlulu ve iki eyvanlı planı ile en mükemmel halini almıştır. Erzurum Yakutiye Medresesi (1310) dışa taşkın ve yeni bezeme alanları oluşturulmuş taç kapıda figürlü bezemenin öne çıktığı bir örnektir. Kapalı avlulu ve dört eyvanlı plan şemasında simetrik bir kurguya sahip olan yapının çekirdeğini baldaken strüktür oluşturmaktadır. Baldaken strüktürün yapının genişlemesine imkân vermesi ile teknik açıdan bir yeniliğin denendiği söylenebilir. Erzurum Ahmediye Medresesi (1314), mescidi günümüze ulaşmayan, küçük programlı bir yapı kompleksidir. Yapı plan kurgusu ve bezemesi ile sade, mütevazı ve kolay okunabilmektedir.

İlhanlı eserleri arasında mezar yapıları plan kuruluşları açısından zenginlik gösteren bir diğer yapı grubudur. İlhanlı türbelerinde Selçuklu dönemi sekizgen plan şeması farklı uygulamalarla karşımıza çıkmaktadır. Sekizgen planlı Fatma Hatun Kümbetinde (1287-1288), yapının kaidesinin pahlı kısmı gövde üzerine kadar uzanmaktadır. Niğde Hüdavend Hatun Kümbetinde (1312) ise kare bir kaide

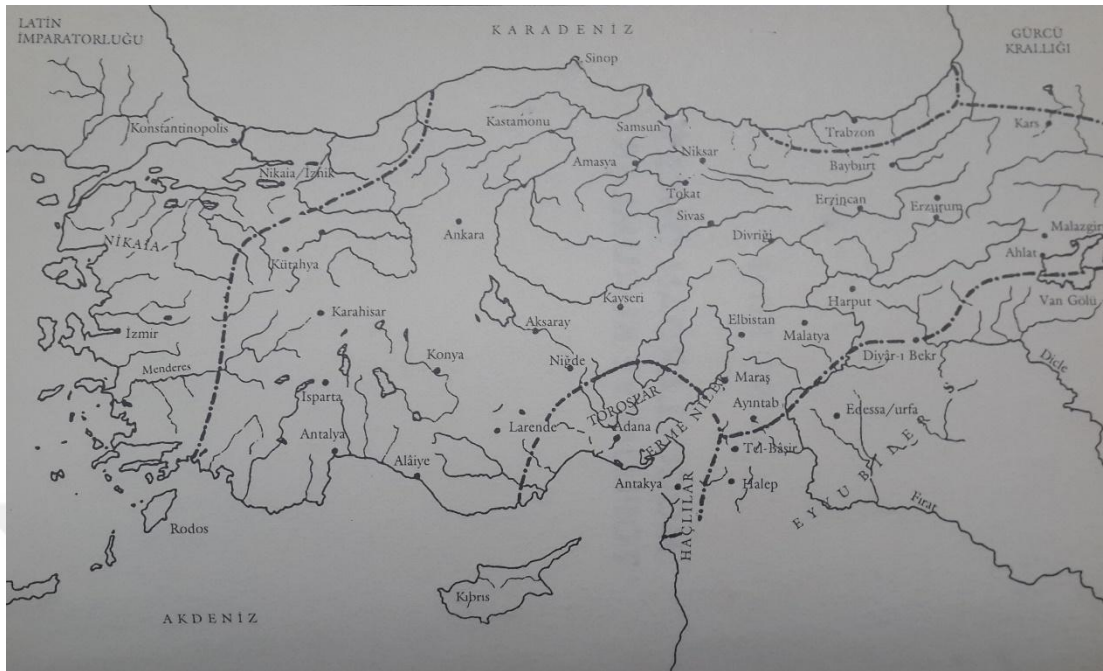
üzerindeki sekizgen gövdeli yapı saçak altında on altıgene dönüşür. Kare planlı olan Acepşir Türbesi (1317), günümüze özgün haliyle gelmemiştir. Burgaç Hatun Türbesi ise altıgen planlı bir yapıdır. Az sayıda görülen bir plana sahip olan yapıda üst örtüde tuğla kullanıldığı ve strüktürün dış cephelere yansıdığı görülmektedir. Burada ayrıca Bizans mimarisinin örneklerinde tezyin amaçlı kullanılan kromoplastik süslemenin yer aldığı da görülür. Nureddin İbn Sentimur Türbesi (1313-1314), Anadolu'da nadir uygulanan yıldız kesitli bir külah ile örtülüdür ve üst örtüde tuğla malzeme kullanılmıştır.

İlhanlı eserleri içerisinde tarikat yapılarından günümüze kadar gelebilmiş olan iki örnek vardır ve ikisi de Tokat'ta bulunmaktadır. Çöreği Büyük Tekkesinin yalnızca taç kapısı günümüze ulaşabilmiş ve yıkılan tekkenin yerine bir cami inşa edilmiştir. Taç kapı düzenlemesi Selçuklu portallerinden farklılaşarak mukarnaslı kavsaranın geometrik bir formda değerlendirildiği ve bezemesi ile nadir görülen bir kurguya sahiptir. Özgün planında üç eyvanlı ve düzenli bir mekân organizasyonuna sahip olan Abdullah bin Muhyi Zaviyesinde, Tokat'ta inşa edilen diğer tarikat yapıları gibi avlu ana eyvan ikilisi yapıda belirgin bir şekilde öne çıkmaktadır.

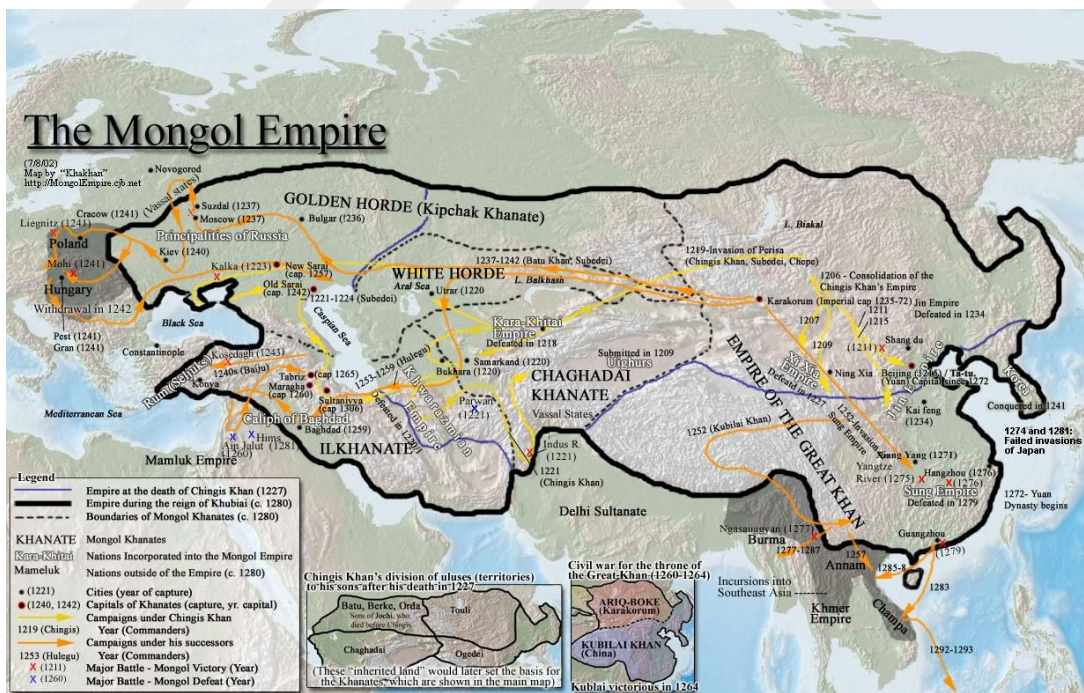
Anadolu'da olduğu gibi İran'daki yapılar da zaman içerisinde yenileme sebebi ile çok fazla değişikliğe uğramış ve çok sayıda eser harap olmuş ya da günümüze ulaşamamıştır. Büyük Selçuklu İmparatorluğu mimarisinden miras kalan plan ve süsleme geleneğinin devam ettirildiği İlhanlılarda cami ve medrese yapılarında dört eyvanlı plan şeması uygulanmış ve İslamiyet'in kabulü ile önemli eserler verilmiştir. Anadolu'da olduğu gibi İran'da da yerel mimariyi öne çıkaran İlhanlı mimarisinde Natanz Mescid-i Cami ve Oshtorjan Mescid-i Cuma'sı özgün yapılardan ziyade belli bir şemanın düzenli ve büyük ölçülerde uygulamaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Anadolu'da Erken Beylikler Dönemi Mimarisinden başlayarak merkezi mekân anlayışında inşa edilmeye çalışılan camiler karşımıza çıkarken, İran'daki yapılarda plan nedeniyle mekânda bölünme yaşanmaktadır. Ancak merkezi mekân vurgusunun ana eyvan ardındaki kubbeli mekân ile yapıldığı, 1325 tarihli Eziran, Dashti, Kaj camilerinin ayakta kalan ana eyvan ardındaki kubbeli mekânlarından anlaşılmaktadır. Yalnızca bir örneğin günümüze ulaşabildiği medrese yapıları arasında İmam Medresesi (1325), iki eyvanlı plan şemasında açık avlulu ve iki katlı bir

düzenlemeye sahiptir. Dört eyvanlı plan şemasında inşa edilen yapılarda eyvanlar farklı derinlikler verirken, avlu etrafındaki revaklar iki katlı bir düzenlemeye sahiptir. Ancak eyvanların revak düzenlemesinin önüne geçtiği ve bu şekilde dört eyvan vurgusu yapıldığı düşünülebilir. Anadolu'da 1271'de Sivas'ta inşa edilen büyük programlı yapıların açık avlulu, dört eyvanlı ve iki katlı düzenlemesi, mimari kurgunun olgunlaştığını göstermektedir. Büyük ölçekli avluları ile abidevi yapılar olan medreselerde mekânlar arasında kesintiye uğramadan bir akıcılığın sağlandığı ve fonksiyonel birimler ile eyvanların birbiri ile kaynaştığı aynı zamanda eyvanların ölçüleri ile ön plana çıktığı görülür. Abidevi bir eyvan şeklinde inşa edilen Ali Şah Mescidi (1311-1314), bir kale mescidi olup mimari mekân ve elemanların büyük ölçülerde uygulandığını göstermektedir. İlhanlı mimarisinin karakteristik özelliği haline dönüşen bu tür uygulamalar Anadolu'da da görülmeye başlanır. Anadolu'daki mütevazı ve boyutları küçülen türbelere karşın İlhanlı Devleti yöneticileri için inşa edilen türbeler büyük ölçülere sahiptir. (1304-1316) Sultan Olcayto'nun Sultaniye kentinde kendisi için yaptırdığı türbe, sekizgen planlı gövde üzerinde büyük bir kubbe ile örtülü olup farklı bezeme programlarını bir araya toplamıştır. Anadolu'da özellikle camilerde kubbe çalışmaları yapılırken, Sultan Olcayto Türbesi üst örtüsü ile dönemin büyük kubbelerinden birine sahiptir ve bu etki Erken Dönem Osmanlı Mimarisi ile Batı Anadolu'da büyük türbelerin inşa edilmesini sağlamıştır. Eyvan formunda inşa edilen Pir-i Bakran Türbesi (1303-1312) ve Amu Abdullah Kümbeti (1312), Anadolu'daki benzer plan tipindeki örneklere göre daha büyük ölçülerde ve daha derin eyvan kuruluşlarına sahiptirler. Kare planlı İmamzade Yahya Türbesi (1261-1307), kubbeli örtülü türbe ve kubbeli mekânlardan oluşurken, Sultaniye, Kum ve İsfahan'da bulunan sekizgen planlı örnekler ile Veramin 'deki Alâeddin Türbesi ve Güney Azerbaycan'da inşa edilmiş olan silindirik gövdeli türbeler, Beylikler döneminde olduğu gibi İlhanlı döneminin İran'daki mezar yapılarında da oldukça zengin bir plan çeşitliliği olduğunu gösterir. İlhanlı Devleti'nden günümüze ulaşabilen Şeyh Abdüssamed İsfahani Külliyesi içerisindeki ve Rab-i Rashidi kentindeki hankahlar, külliye içerisinde şekillenen farklı planda yapılardır. 13.yüzyıl sonuna doğru Tokat'ta inşa edilen tekkeler ise farklı düzenlemelere sahip olup, kubbe-eyvan ilişkisinin kuvvetle vurgulandığı tarikat yapılarıdır.

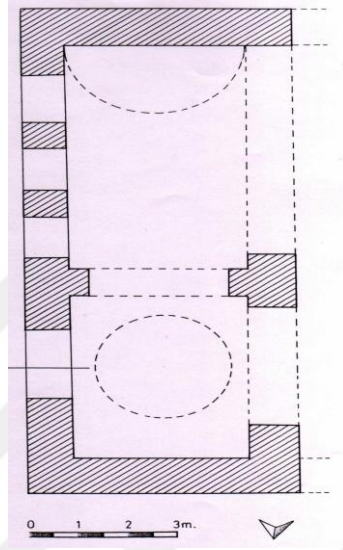
İlhanlılar Anadolu Türk Mimarisine yenilik getirmemiş var olan plan şemalarını kullanmışlardır. Bu dönemde, Anadolu yapılarında strüktürün dış cepheye yansımaya başladığını, bazı yapılar ile yeni mekân kurguları ve derin kemerli alanlar oluşturularak mekânın büyütülmeye, yeni alanlar yaratılmaya çalışıldığı söylenebilir. İlhanlılar, inşa edilen medrese yapıları ile kesintiye uğrayan klasik Selçuklu mimarlığının sürekliliğini sağlamış, ayrıca 13.yüzyıl ikinci yarısından itibaren Anadolu mimarisinde görülen oransal farklılıkların, yapı inşasında farklı malzemelerin bir arada kullanımı konusunda öncü olmuştur. Ayrıca Selçuklu döneminde mimari bezemede karşımıza çıkan ve bir süre uygulama alanı azalan figürlü bezemenin İlhanlı döneminde yapılarda sıkça karşılaşılmıştır. Orta Asya etkileri yanında İran'da İlhanlıların İslamiyet'i kabulü öncesinde inşa edilen figürlü eserlerin, İslamiyet'in devletin resmi dini oluşu ardından da kullanılmasının, yoğun figürlü bezemenin Anadolu'da İlhanlı döneminde yeniden canlanarak devam etmesinin sebeplerinden biri olarak düşünebiliriz. İlhanlılar döneminde Anadolu'da, Selçuklu döneminde bezemede görülen sadelikten uzaklaşarak yoğun bir girift tezyine doğru gidiş gerçekleşmiş ve buna paralel olarak da yapıların taç kapı cepheleri çifte minareler ve tüm yüzeyi yeni bir kurgu ile değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Şekil 1: Anadolu Selçuklu Devleti sınırları (C. Cohen).

Şekil 2: Moğol İmparatorluğu sınırları ve İlhanlı Devleti (Mongols.eu/maps).

Şekil 3: Samsun Kale Kapısı Mescidi Planı (A.Boran).

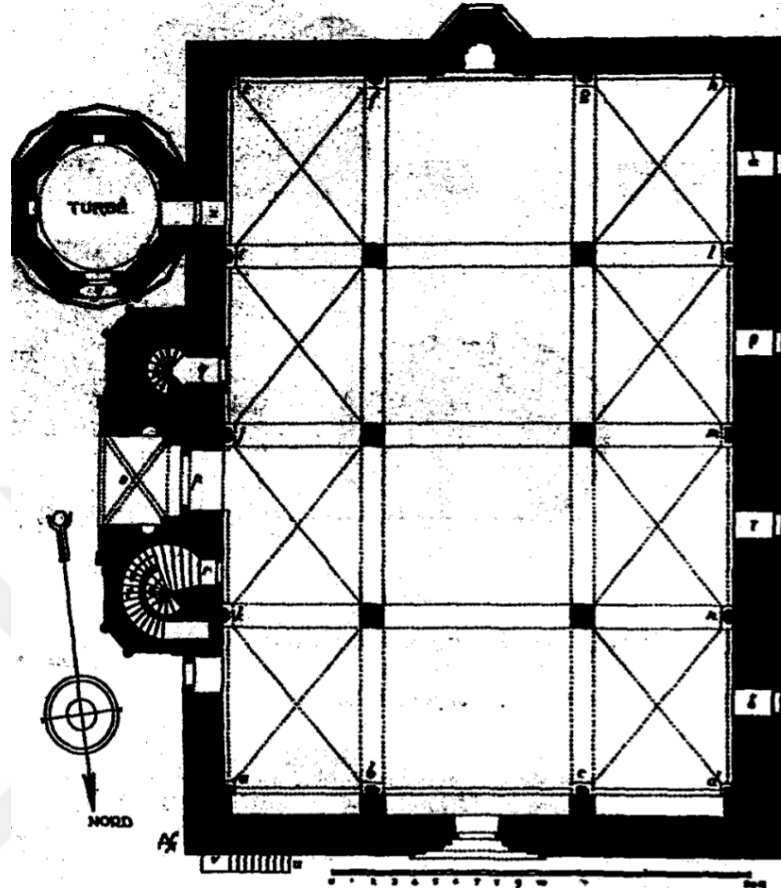
Resim 1: Samsun Kale Kapısı Mescidi giriş cephesi (N. Aytaç).

Resim 2: Samsun Kale Kapısı Mescidi giriş açıklığı (N. Aytaç).

Resim 3: Samsun Kale Kapısı Mescidi özgün beşik tonoz örtüsü (N. Aytaç).

Şekil 4: Niğde Sungur Bey Cami'nin özgün planı (A.Gabriel).

Resim 4: Niğde Sungur Bey Cami giriş cephesi (Panoramio.com).

Resim 5: Niğde Sungur Bey Cami taç kapı nişi (Panoramio.com).

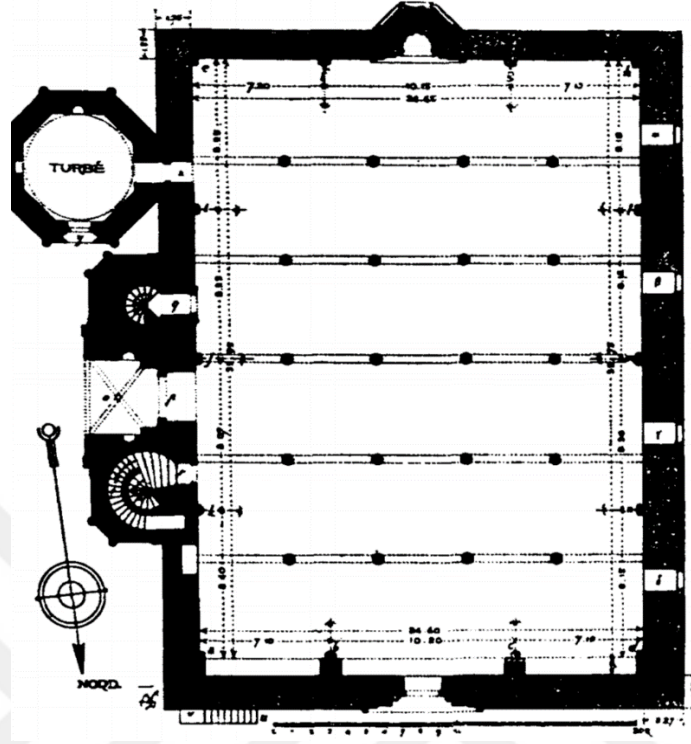
Resim 6: Niğde Sungur Bey Cami kuzey cephesi (Panoramio.com).

Resim 7: Niğde Sungur Bey Cami batı cephesi (Panoramio.com).

Resim 8: Niğde Sungur Bey Cami güney cephesi (Panoramio).

Şekil 5: Niğde Sungur Bey Cami güncel planı (A.Gabriel).

Resim 9: Niğde Sungur Bey Cami harimden görünüm (Panoramio.com).

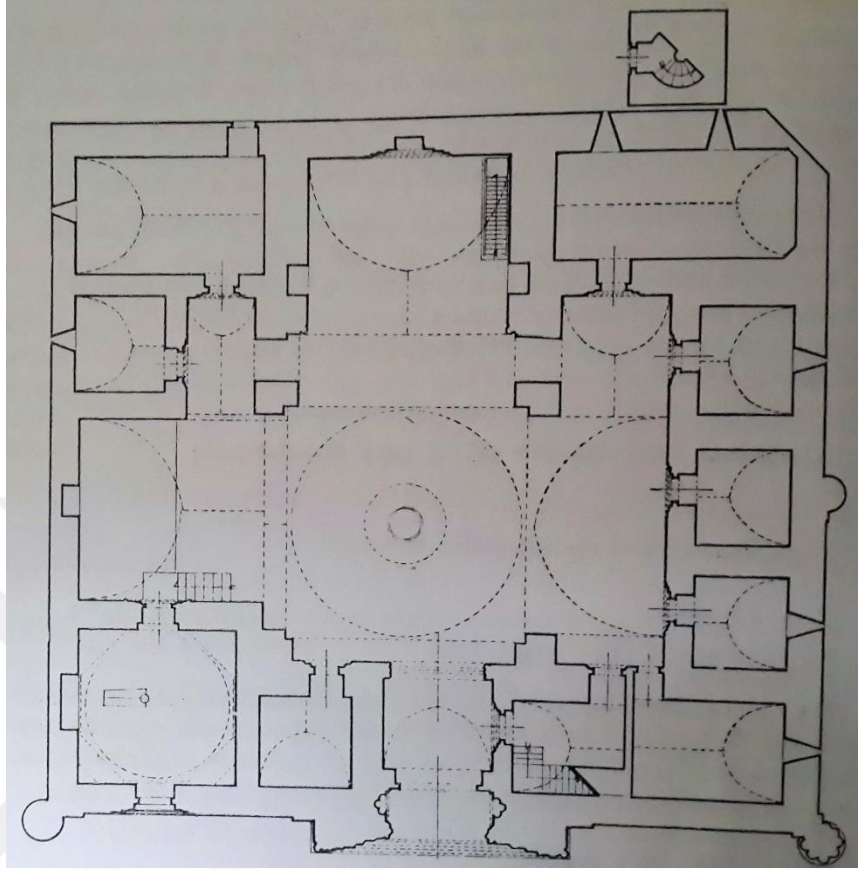
Resim 10: Tokat Halil Bey Cami giriş cephesi (N. Aytaç).

Resim 11: Tokat Halil Bey Cami harim kısmı (N. Aytaç).

Resim 12: Tokat Halil Bey Cami minaresi (N. Aytaç).

Şekil 6: Kırşehir Cacabey Medresesi Planı (M.Sözen).

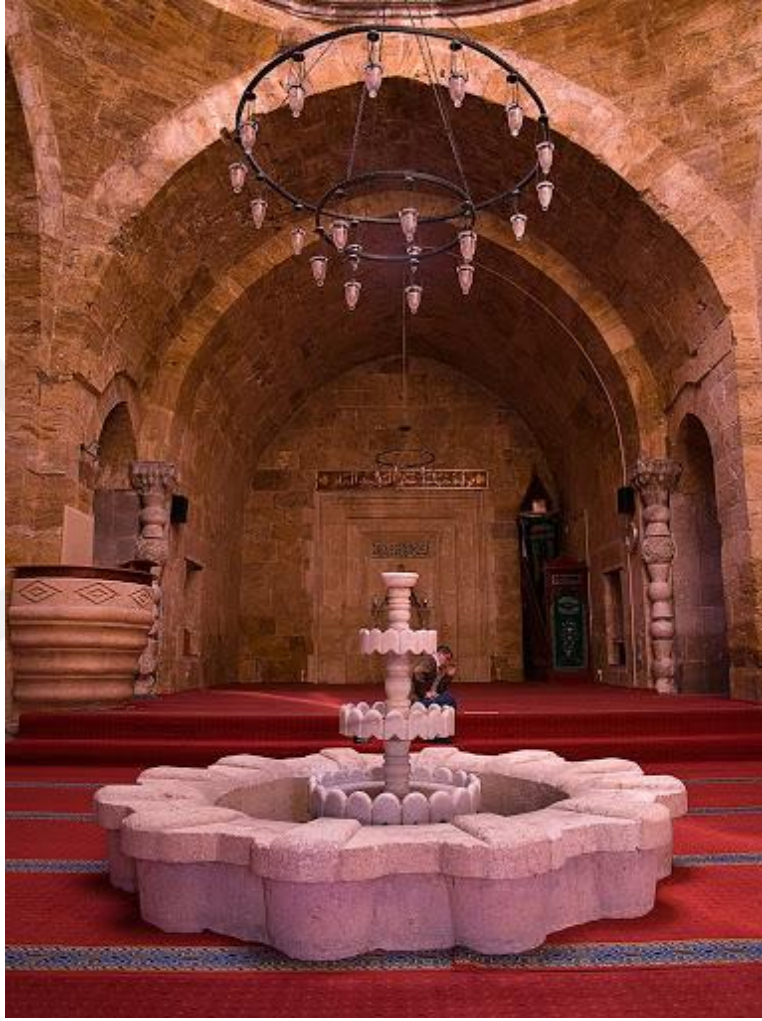
Resim 13: Kırşehir Cacabey Medresesi ön cephesi (Panoramio.com).

Resim 14: Kırşehir Cacabey Medresesi minaresi (Panoramio.com).

Resim 15: Kırşehir Cacabey Medresesi orta avlu ve kubbe (Panoramio.com).

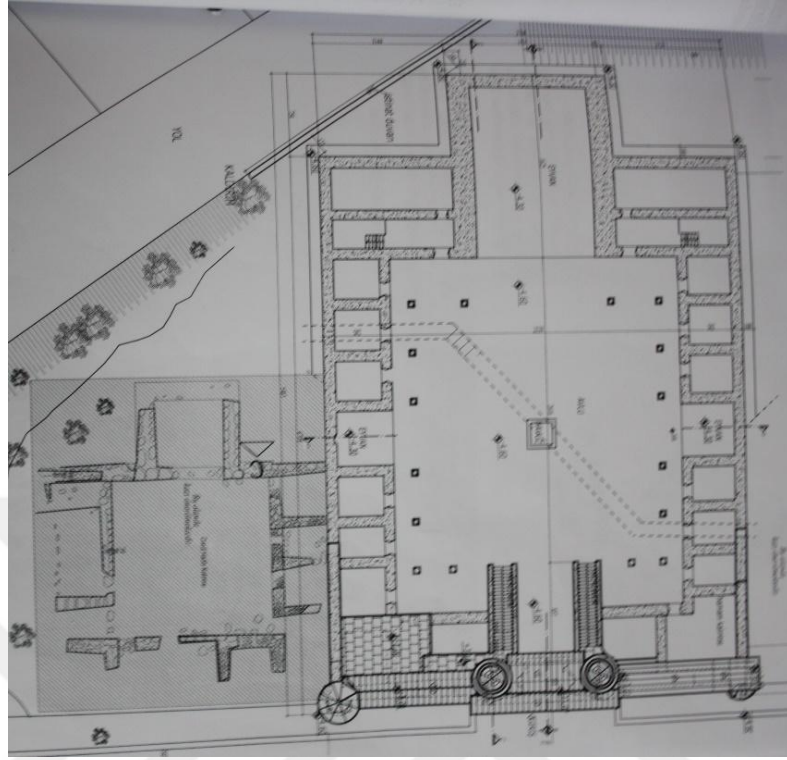
Resim 16: Kırşehir Cacabey Medresesi ana eyvanı (Panoramio.com).

Resim 17: Kırşehir Cacabey Medresesi kuzeydoğu-kuzeybatı ve batı cephesi üzerinde yer alan destek kuleleri (Panoramio.com).

Resim 18: Sivas Çifte Minareli Medrese ön cephesi (N. Aytaç).

Şekil 7: Sivas Çifte Minareli Medrese planı ve yapının güneyindeki kalıntılar (S.K.V.K.K)

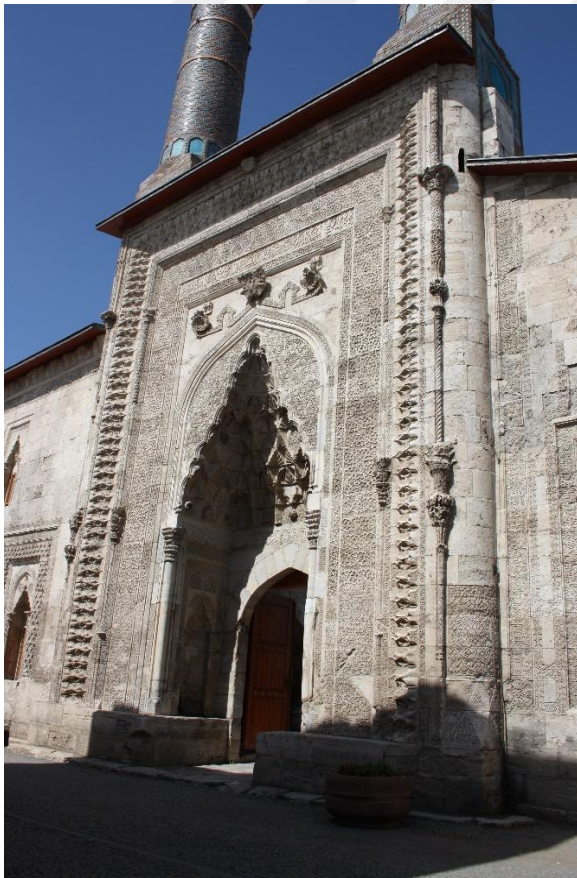
Resim 19: Sivas Çifte Minareli Medrese (sivas.vgm.gov.tr)

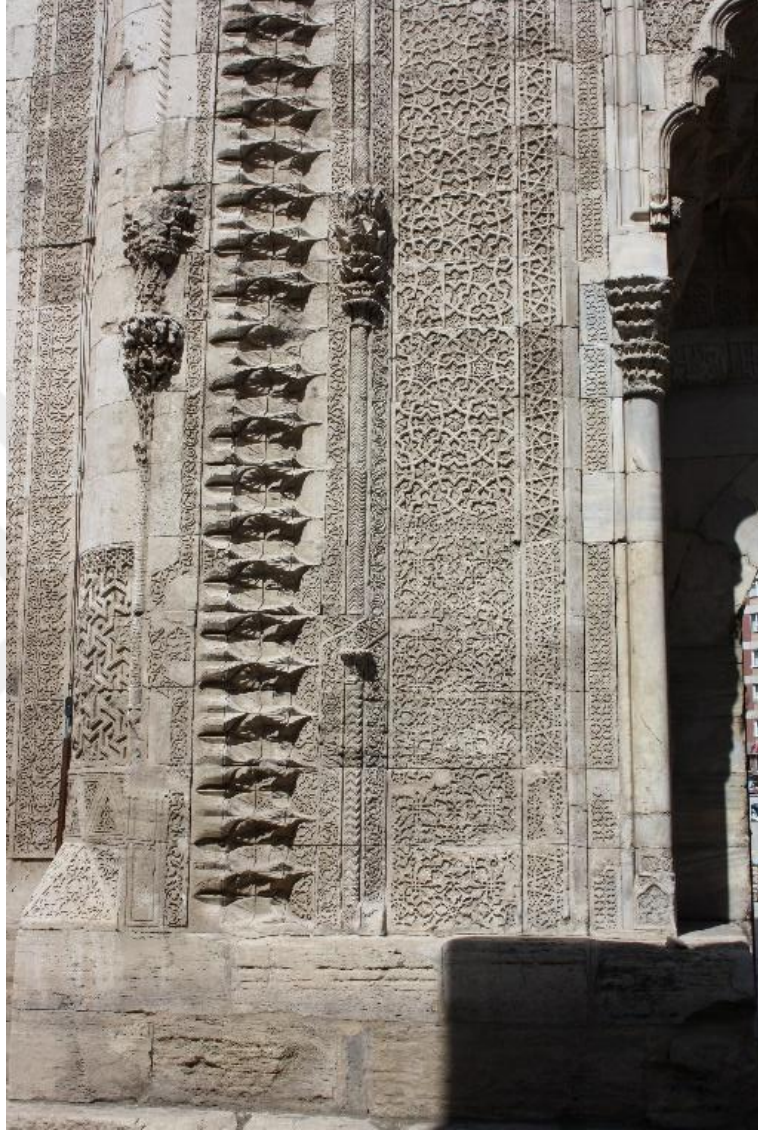
Resim 20: Sivas Çifte Minareli Medrese giriş eyvanı (N. Aytaç).

Resim 21: Sivas Çifte Minareli Medrese ön cephe arka yüzü (N. Aytaç).

Resim 22: Sivas Çifte Minareli Medrese taç kapısı (N. Aytaç).

Resim 23: Sivas Çifte Minareli Medrese taç kapıdan detay (N. Aytaç).

Resim 24: Sivas Çifte Minareli Medrese taç kapı detayı (N. Aytaç).

Resim 25: Sivas Çifte Minareli Medrese taç kapı detayı (N. Aytaç).

Resim 26: Sivas Çifte Minareli Medrese taç kapı detayı (N. Aytaç).

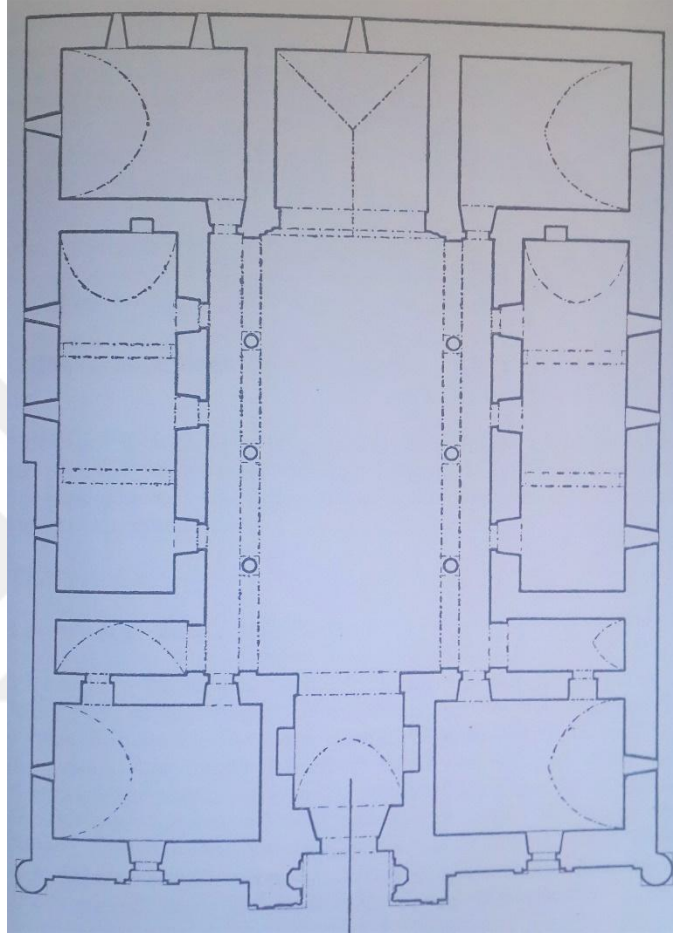
Resim 27: Sivas Çifte Minareli Medrese çifte minaresi (N. Aytaç).

Resim 28: Sivas Çifte Minareli Medrese taç kapı cephesi köşe destekleri (N. Aytaç).

Resim 29: Sivas Çifte Minareli Medrese giriş cephesi detay (N. Aytaç).

Şekil 8: Amasya Darüşşifası –Bimarhane- planı (M. Sözen).

Resim 30: Amasya Darüşşifası giriş eyvanı (N. Aytaç).

Resim 31: Amasya Darüşşifası avlu çevresi ve ana eyvanı (N. Aytaç).

Resim 32: Amasya Darüşşifası giriş eyvanı yönündeki mekânlar (N. Aytaç).

Resim 33: Amasya Darüşşifası taç kapısı (N. Aytaç).

Resim 34: Amasya Darüşşifası taç kapı detayı (N. Aytaç).

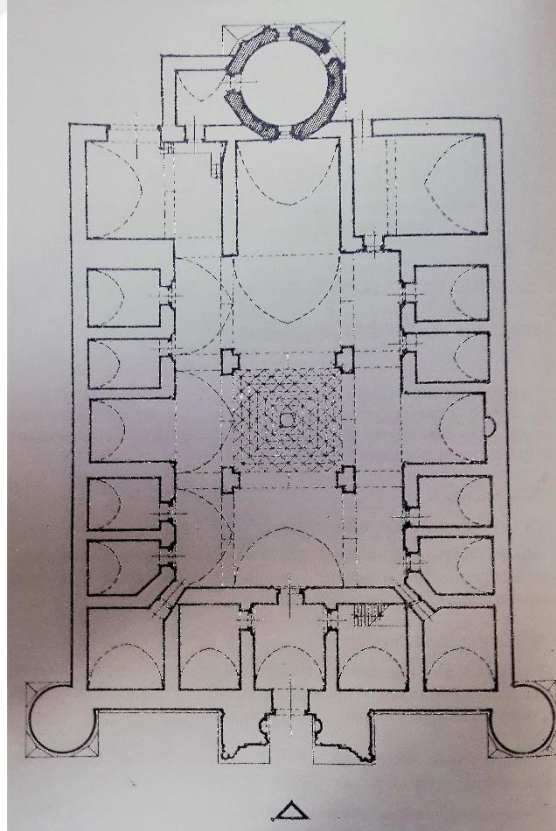
Resim 35: Amasya Darü'sşifası taç kapı detayı (N. Aytaç).

Resim 36: Amasya Darüşşifası giriş cephesi pencere düzeni (N. Aytaç).

Resim 37: Amasya Darüşşifa giriş cephesi köşe destekleri (N. Aytaç).

Şekil 9: Erzurum Yakutiye Medresesi planı (M. Sözen).

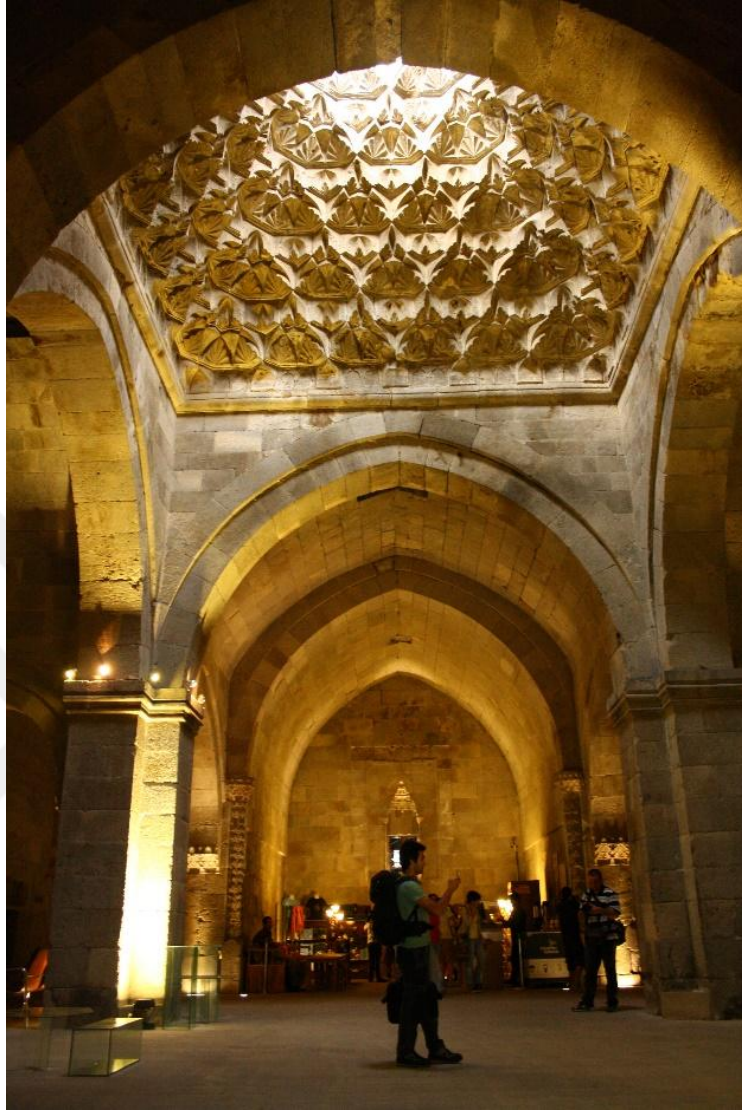
Resim 38: Erzurum Yakutiye Medresesi giriş cephesi (N. Aytaç).

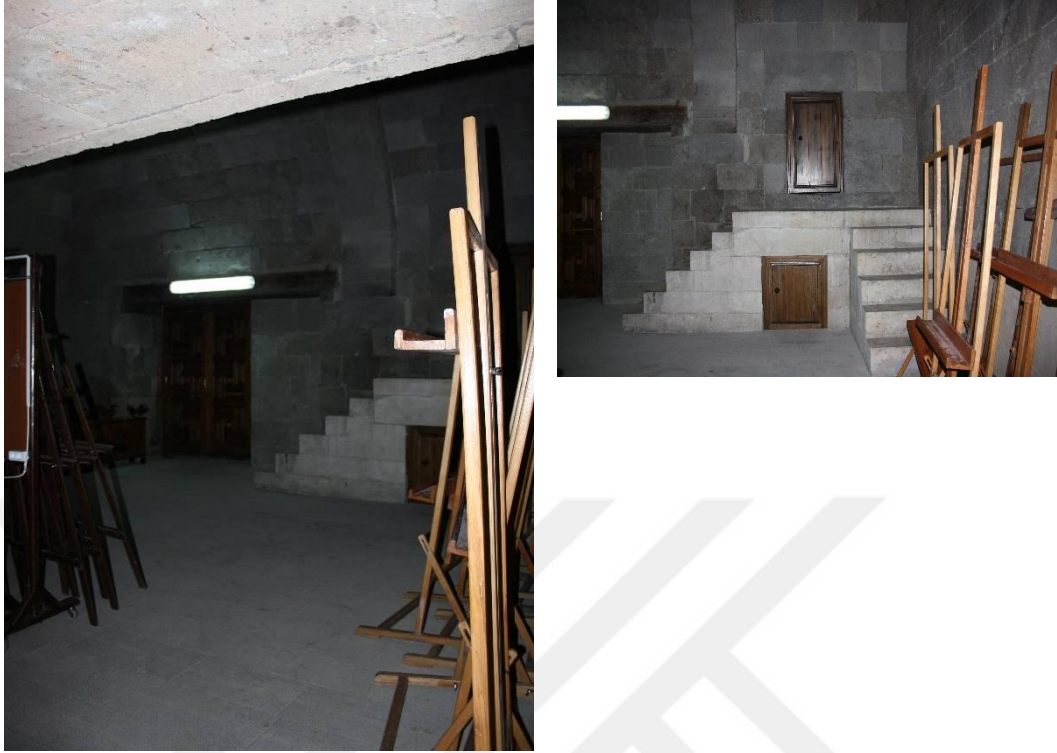
Resim 39: Erzurum Yakutiye Medresesi güney cephesi (N. Aytaç).

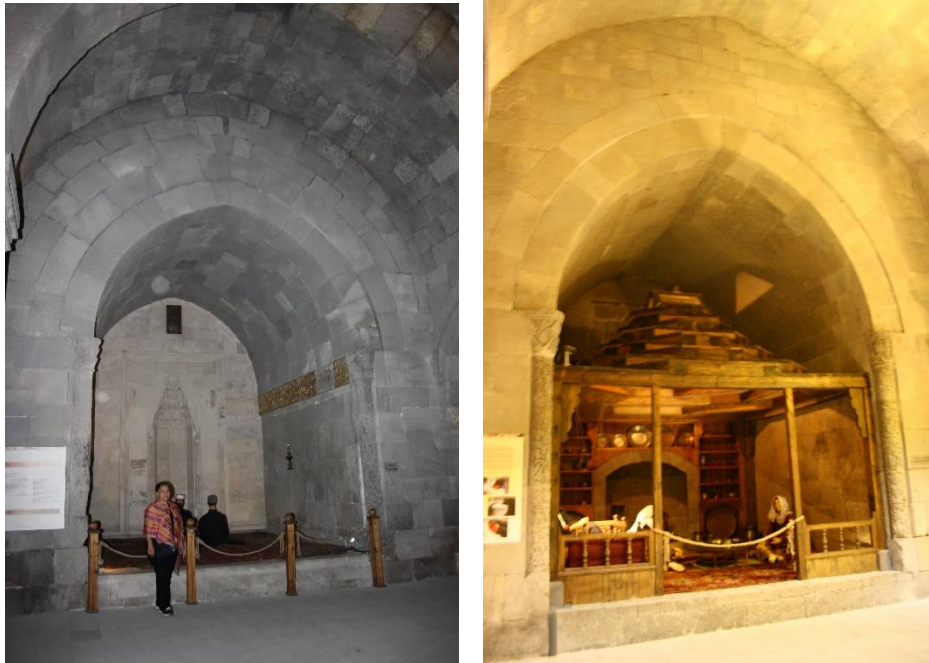
Resim 40: Erzurum Yakutiye Medresesi doğu cephesi ve türbe (N. Aytaç).

Resim 41: Erzurum Yakutiye Medresesi orta avlu ve ana eyvan (N. Aytaç).

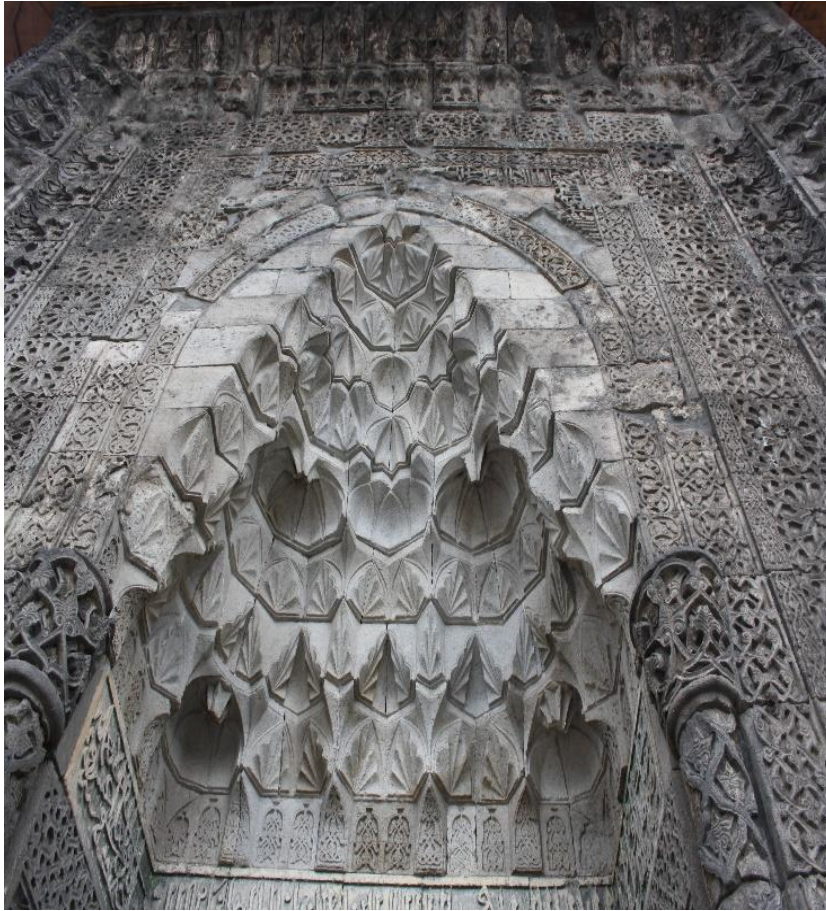
Resim 42: Erzurum Yakutiye Medresesi kuzeydoğu köşedeki oda ve kümbete geçiş (N. Aytaç).

Resim 43: Erzurum Yakutiye Medresesi yan eyvanları (N. Aytaç).

Resim 44: Erzurum Yakutiye Medresesi taç kapı detayı (N. Aytaç).

Resim 45: Erzurum Yakutiye Medresesi taç kapı detayı (N. Aytaç).

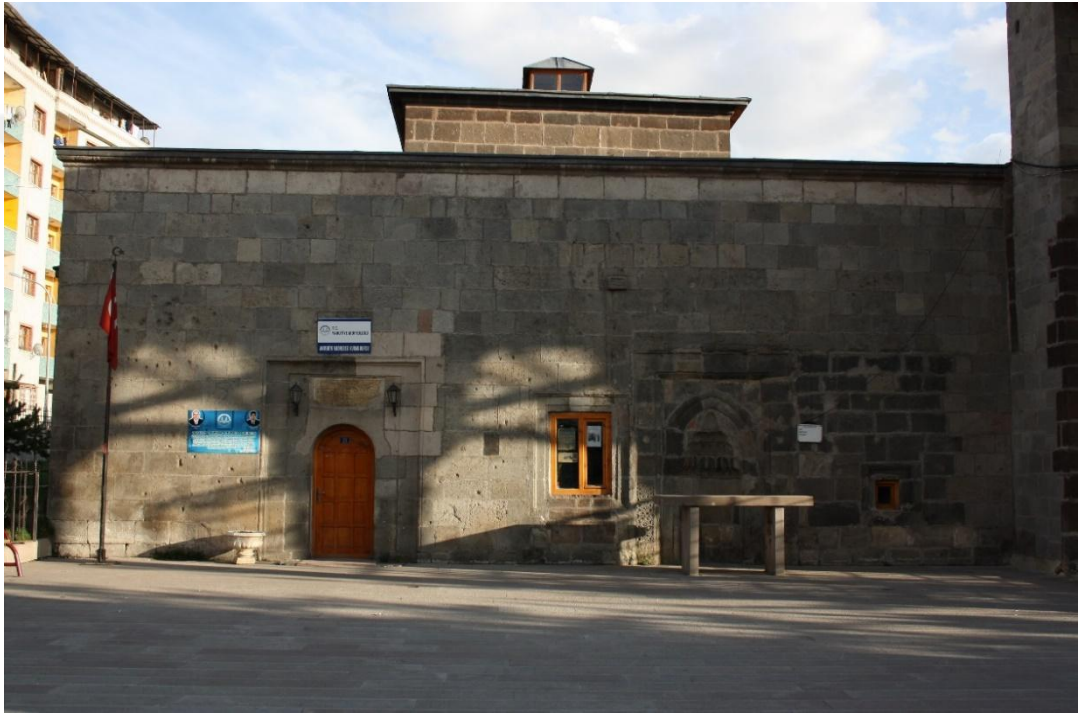
Resim 46: Erzurum Yakutiye Medresesi taç kapı yan yüzeyleri (N. Aytaç).

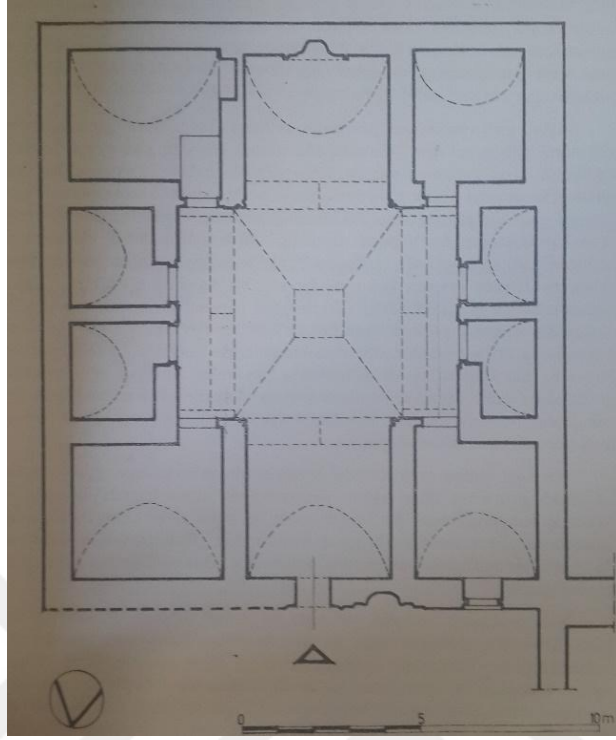
Resim 47: Erzurum Yakutiye Medresesi Minare Detayı (N. Aytaç).

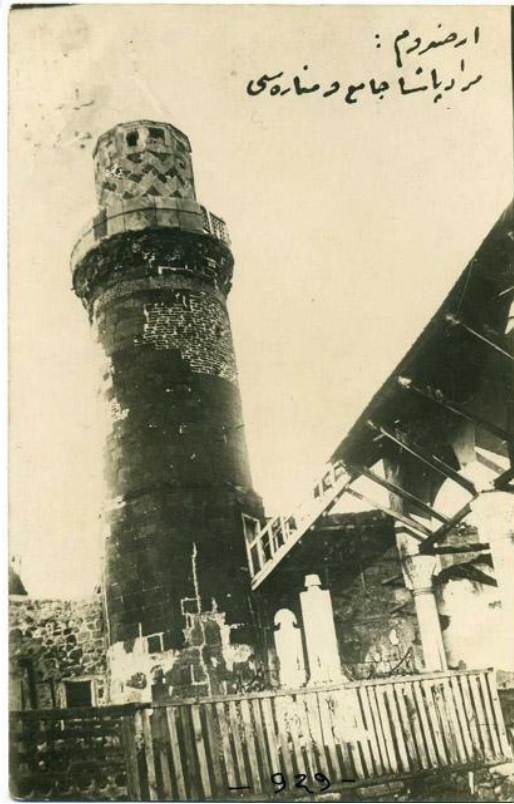
Resim48: Erzurum Yakutiye Medresesi mukarnas dolgulu tonoz örtüsü (N. Aytaç).

Resim 49: Erzurum Ahmediye Medresesi giriş cephesi (N. Aytaç).

Şekil 10: Erzurum Ahmediye Medresesi planı (M. Sözen).

Resim 50: Erzurum Ahmediye Medresesi yıkılan minaresi (İ. H. Konyalı)

Resim 51: Erzurum Yakutiye Medresesi kapalı avlusu (N. Aytaç).

Resim 52: Erzurum Ahmediye Medresesi kuzey eyvanı (N. Aytaç).

Resim 53: Erzurum Ahmediye Medresesi ana eyvanı (N. Aytaç).

Resim 54: Erzurum Ahmediye Medresesi üst örtüsü (N. Aytaç).

Resim 56: Erzurum Ahmediye Medresesi dış cephe üzerindeki mihrap (N. Aytaç).

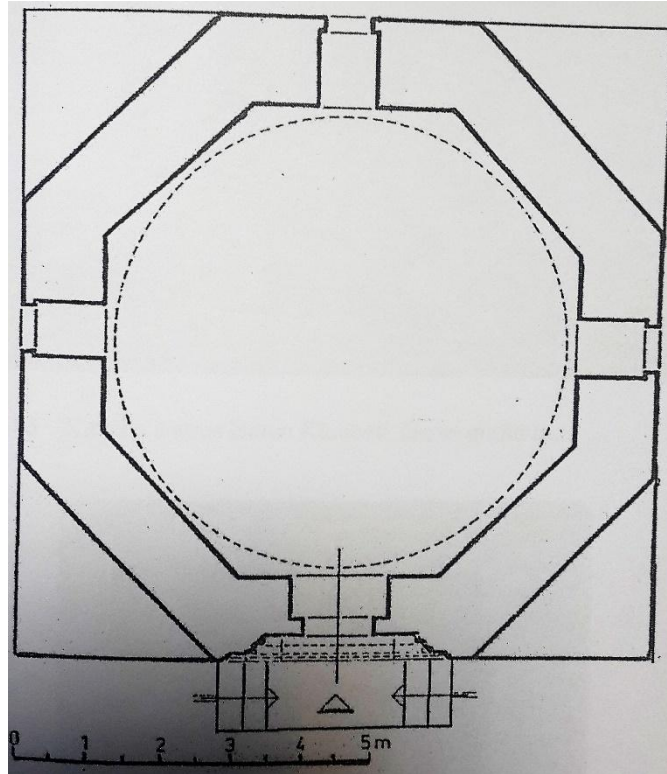

Resim 55: Erzurum Yakutiye Medresesi

eyvan köşe sütunçesi (N. Aytaç).

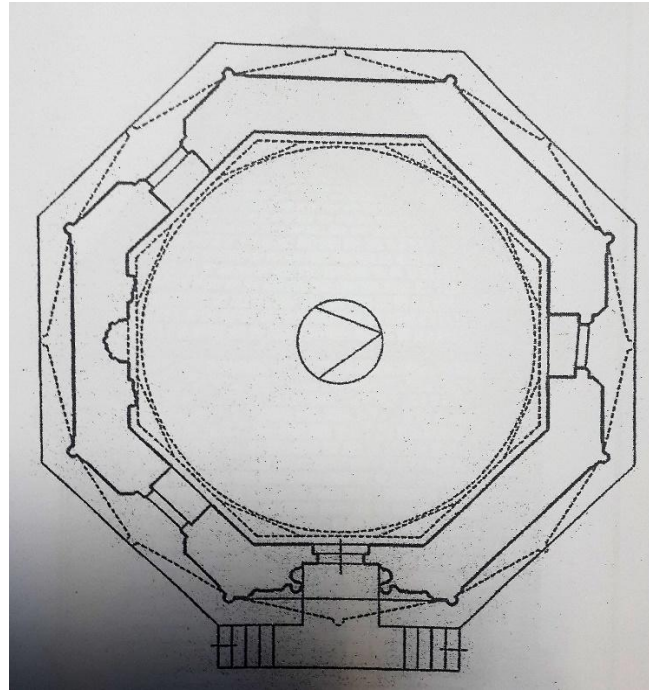
Resim 57: Kırşehir Fatma Hatun Kümbeti (Pinterest).

Şekil 11: Kırşehir Fatma Hatun Kümbeti planı (O.C. Tuncer).

Resim 58: Niğde Hüdevend Hatun Kümbeti (Pinterest).

Şekil 12: Niğde Hüdevend Hatun Kümbeti planı (A. Gabriel).

Resim 60: Tokat Nureddin ibn Sentimur Türbesi giriş açıklığı (N. Aytaç).

Resim 61: Tokat Nureddin ibn Sentimur Türbesi dua penceresi ve yıldız kesitli külâhı (N. Aytaç).

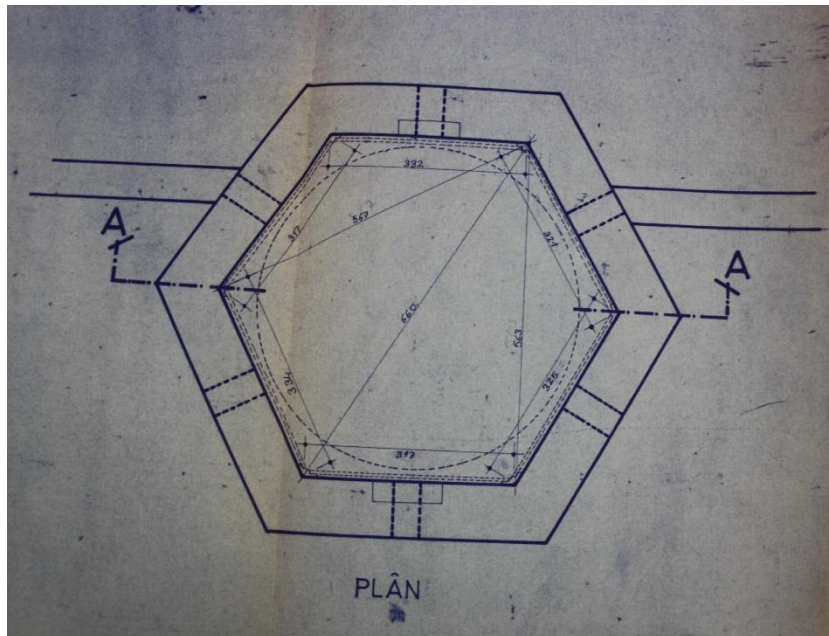
Resim 62: Tokat Nureddin ibn Sentimur Türbesi kubbe geçişleri (S.K.V.K.K)

Resim 63: Tokat Nureddin ibn Sentimur Türbesi dua penceresi (N.Aytaç).

Resim 64: Tokat Acepşir Türbesi eski durumu (S.K.V.K.K).

Şekil 14: Tokat Burgaç Hatun Türbesi planı (E.K.V.K.K)

Resim 65: Tokat Burgaç Hatun Türbesi (N. Aytaç).

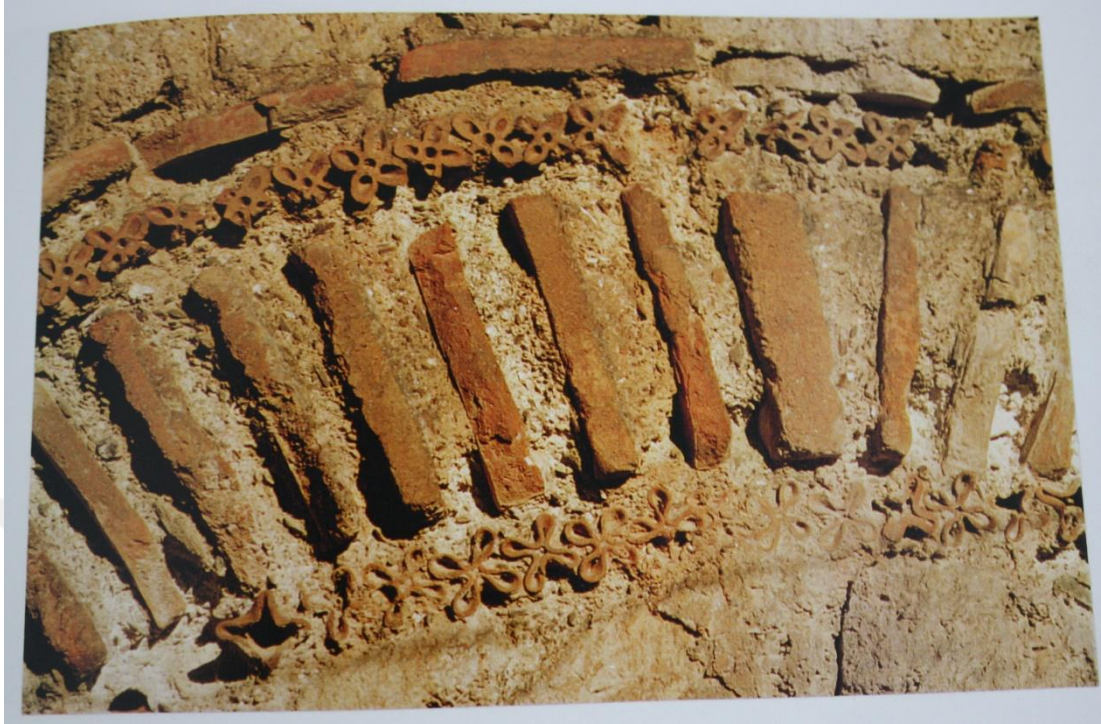
Resim 66: Tokat Burgaç Hatun Türbesi (S.K.V.K.K.).

Resim 67: Tokat Burgaç Hatun Türbesi mazgal pencereler (S.K.V.K.K).

Resim 68: Tokat Burgaç Hatun Türbesi kubbe içi (S.K.V.K.K).

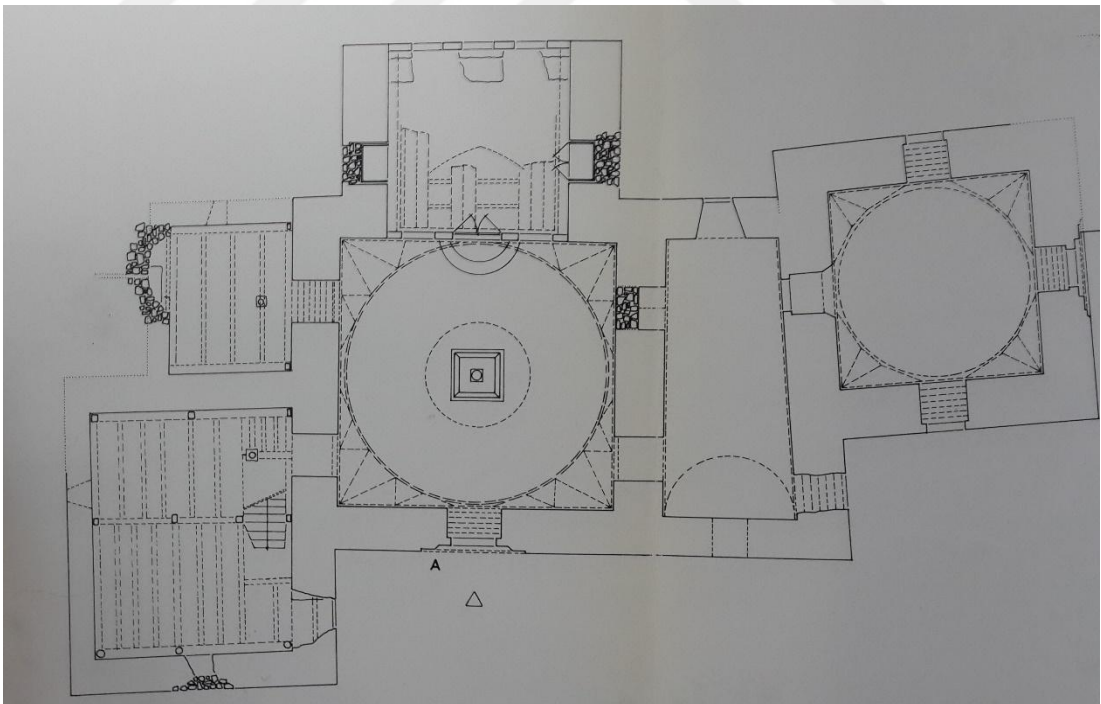
Resim 69: Tokat Burgaç Hatun Türbesi bezeme detayı (S.K.V.K.K).

Resim 70: Tokat Abdullah bin Muhyi zaviye ve türbesinin giriş cephesi (N. Aytaç).

Resim 71: Tokat Abdullah bin Muhyi Zaviyesi ve Türbesi (N. Aytaç).

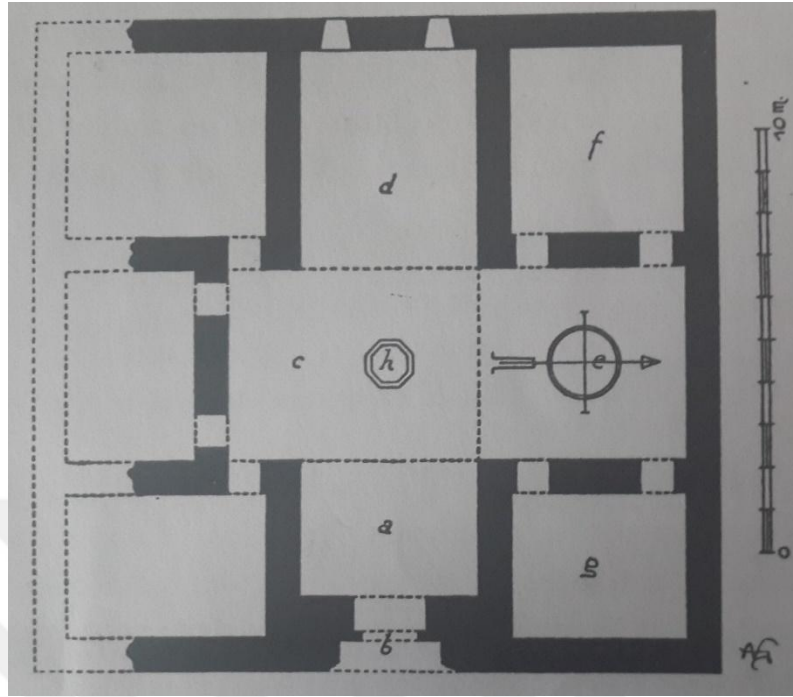
Şekil 15: Tokat Abdullah bin Zaviyesi ve Türbesi planı (S.Emir).

Resim 72: Tokat Abdullah bin Muhyi Zaviyesinde türbe ve ana eyvanı (N. Aytaç).

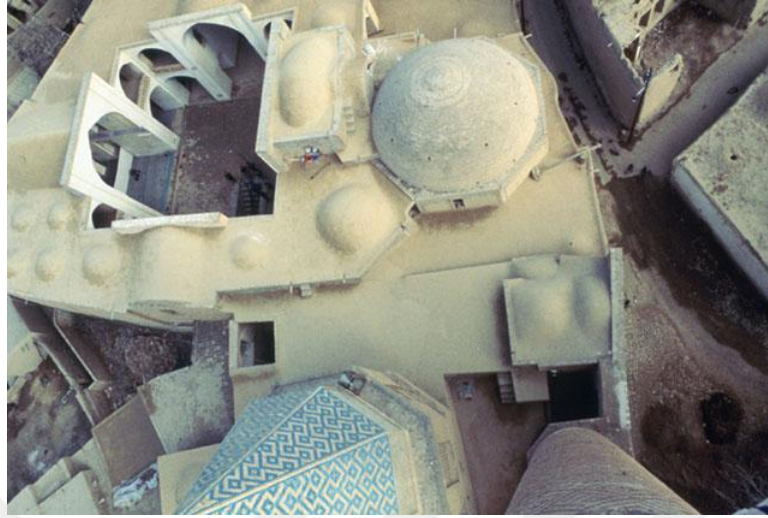
Resim 73: Tokat Abdullah bin Muhyi Zaviye ve Türbesinin dua penceresi (N.Aytaç).

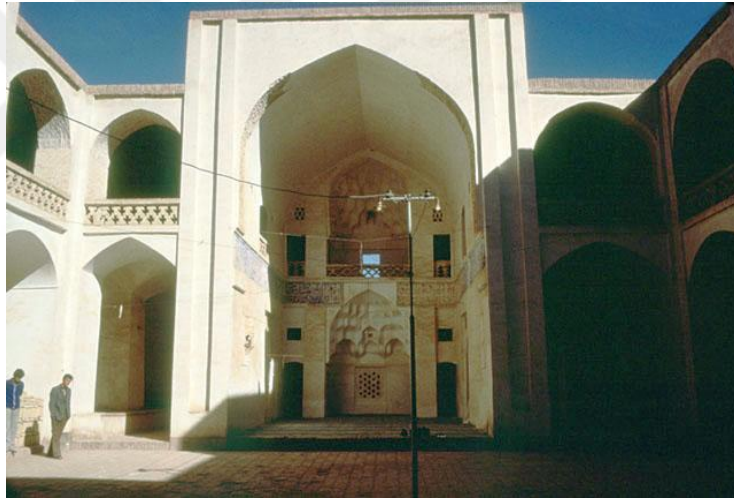
Şekil 16: Çöreği Büyük Tekkesi planı (A. Gabriel).

Resim 74: Tokat Çöreği Büyük Cami -Çöreği Büyük Tekkesi taç kapısı-(Pinterest).

Resim 75: Natanz Şeyh Abdüssamed İsfahani Mescidi (Archnet.com).

Resim 76: Natanz Şeyh Abdüssamed İsfahani ana eyvanı (Archnet.com).

Resim 77: Natanz Şeyh Abdüssamed İsfahani Külliyesi eyvanlar ve revaklar (N. Aytaç).

Resim 78: Oshtorjan Mescidi Cuma taç kapısı (Archnet.com).

Resim 79: Oshtorjan Mescidi Cuma avlu ve ana eyvanı (Archnet.com).

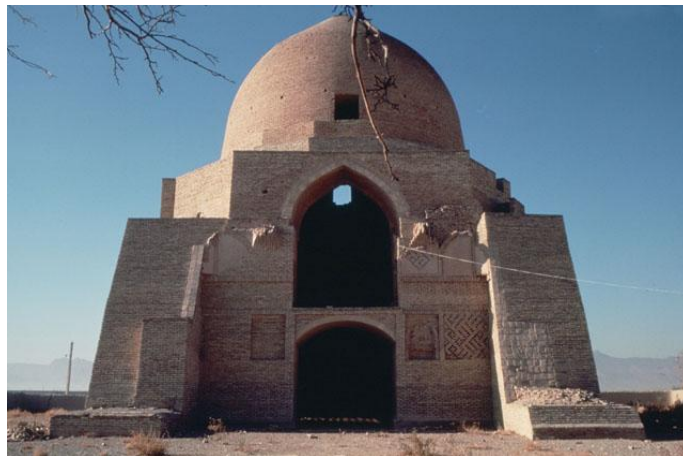
Resim 80: Tebriz Ali Şah Mescidi (H. F. Yılmaz).

Resim 81: Eziran Mescidi Cuma (Archnet.com).

Resim 82: Kaj Mescidi Cuma (Archnet.com).

Resim 83: Dashti Mescidi Cuma (Archnet.com).

Resim 84: Isfahan Imam Medresesi ana eyvanı (Archnet.com).

Resim 85: Isfahan Imam Medresesi giriş eyvanı (Archnet.com).

Resim 86: Sultan Olcayto Türbesi (H.F.Yılmaz).

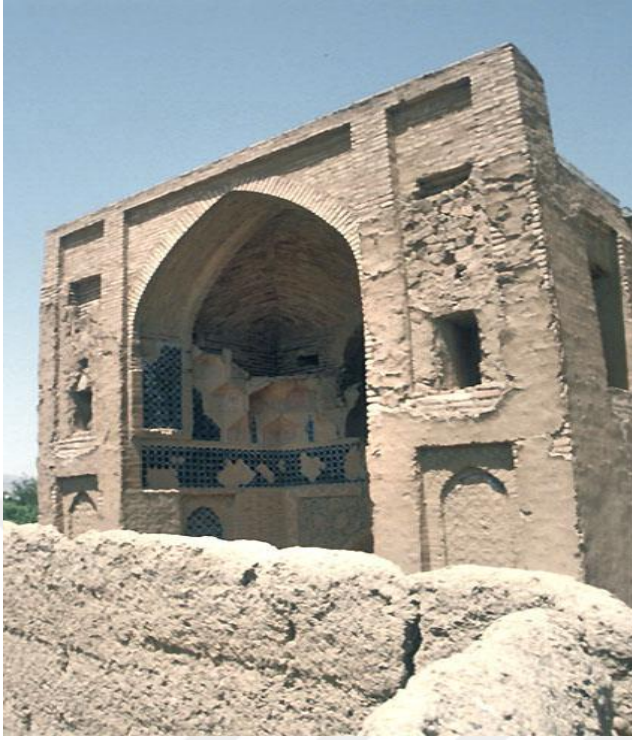
Resim 87: Sultan Olcayto Türbesi tonozları (H.F. Yılmaz).

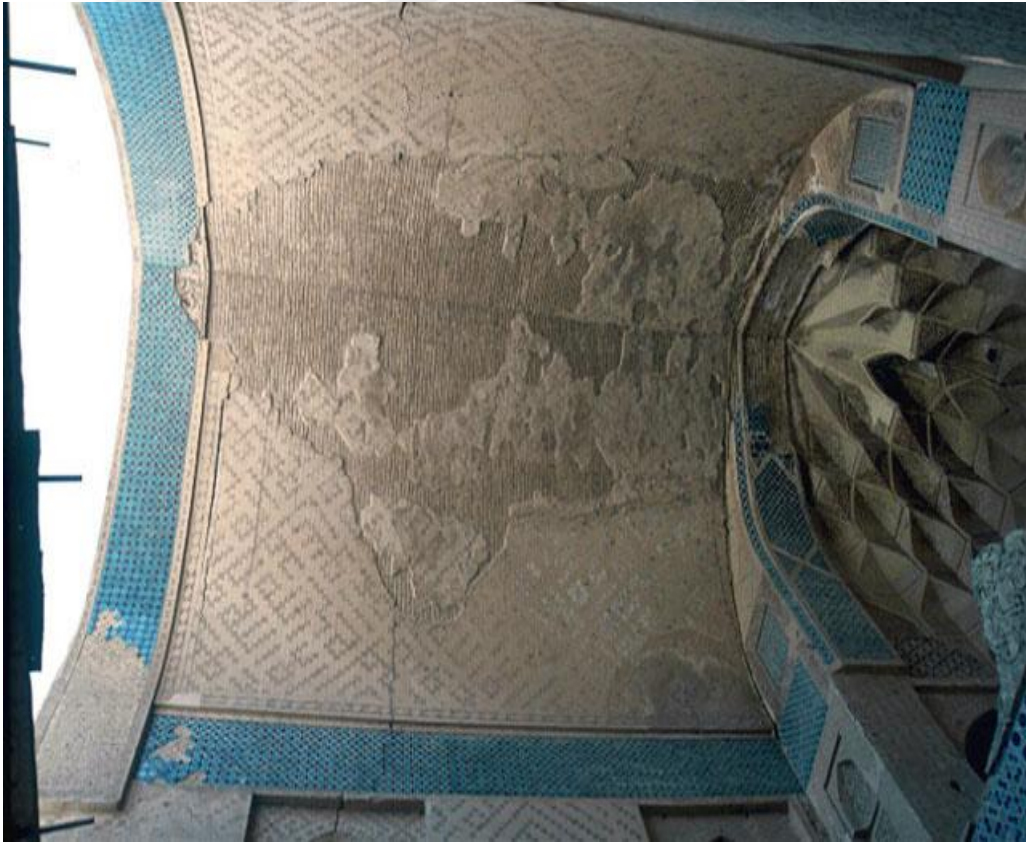
Resim 88: Qum Sabz Kumbeti ve Isfahan Imamzade Cafer Kumbeti (Archnet.com).

Resim 89: Veramin Imamzade Yahya Türbesi (H.F.Yılmaz).

Resim 90: Pir-i Bakran Türbesi giriş eyvanı (Archnet.com).

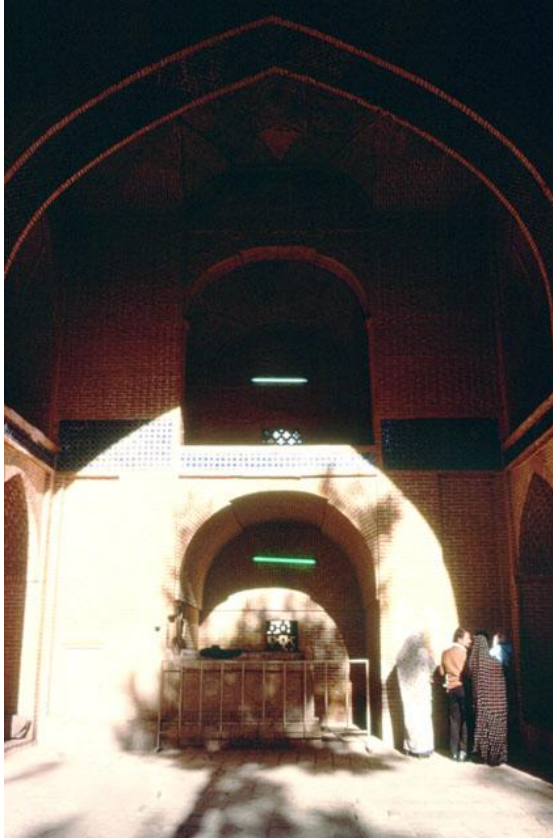
Resim 91: Pir-i Bakran Türbesi giriş eyvanı (Archnet.com).

Resim 92: Pir-i Bakran eyvan tipi türbesi (Archnet.com).

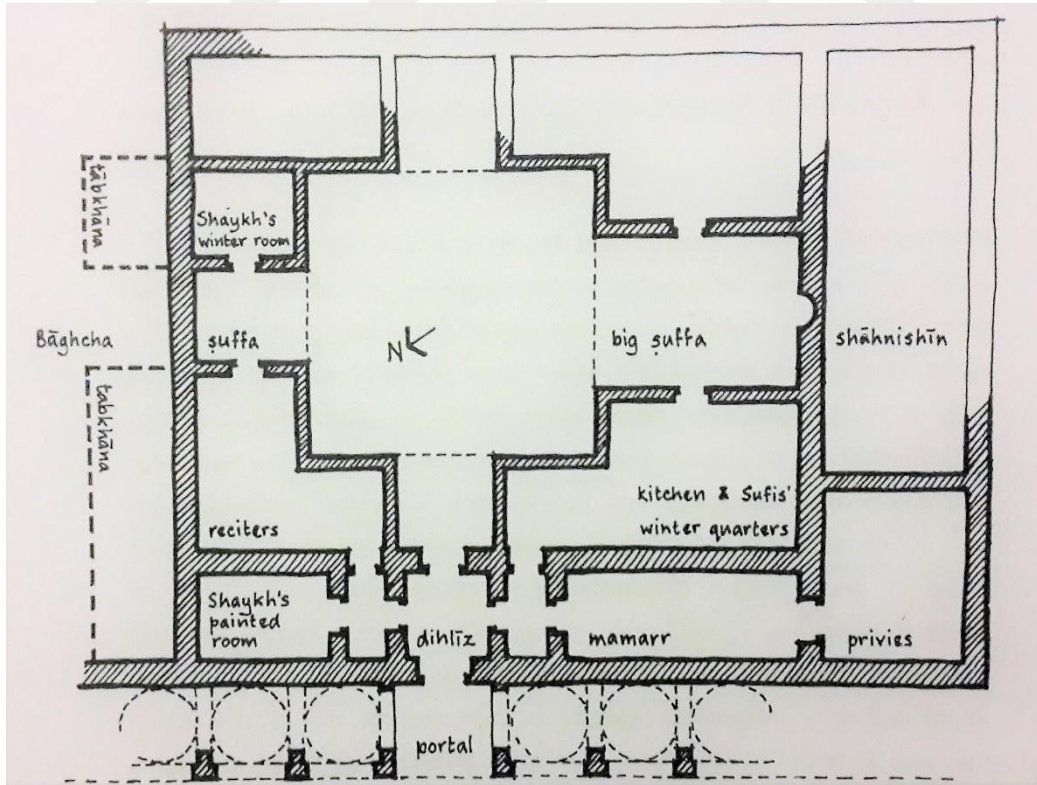
Resim 93: Amu Abdullah Türbesi (Archnet.com).

Resim 94: Amu Abdullah Türbesi (Archnet.com).

Resim 95: Veramin Alaaddin Türbesi ve Bistam Kule Türbesi (Archnet.com).

Şekil 17: Rab-i Raşhidi'de hankah planı (A. ARYAN, L.M.REZA, P.M.REZA, K.NASİM, Z.EHSAN).

5. SÖZLÜKÇE:

Ahi Teşkilatı: Anadolu'da XII. Yüzyılın başından itibaren görülmeye başlanan esnaf birliği olarak ortaya çıkan sosyo-ekonomik müessesedir.

Barok: Avrupa'da XVI. Yüzyıl sonlarından başlayıp XVIII. Yüzyıl ortalarına değin süren güzel sanatlarda kullanılan biçem.

Batını: İslam dininde Kuran ayetlerinin görünür anlamlarının dışında gerçek anlamlarının bulunduğu inancını benimseyen ve ayetleri buna göre yorumlayan kişiye verilen addır.

Girift: Güzel sanatlarda iç içe geçmiş karmaşık olan uygulama.

Gotik: Avrupa'da XII. yüzyıldan itibaren mimarlıkta ve plastik sanatlarda uygulama bulan biçem.

Gülbezek: Gül biçiminde üsluplaştırılmış bezeme ögesi.

Gülpencere: Romanesk ve Gotik Katedrallerin ön cephelerinde giriş üzerinde yer alan daire biçimindeki vitraylı pencere.

İkta: Bir kişinin mülkiyetinde olmayıp devlete ait olan toprakların vergilerinin veya gelirlerinin asker veya sivil erkâna hizmet ve maaşlarına karşılık verilmesi.

Kakma: Bir malzemenin yüzeyinde açılan yuvalara gümüş,altın,sedef, fildişi gibi maddeler kakılıp oturtularak yapılan süsleme işi.

Künk: Betondan ya da topraktan yapılan drenaj borusu.

Kündekari: Eskiden önemli kapıların geometrik bir bezeme meydana getirecek şekilde kesilmiş küçük tahta parçaların geçmeli olarak birleştirilmesiyle yapılması tekniği.

Mültezim: İltizam yöntemine göre kendi nam ve hesabına vergi toplama görev ve yetkisi verilen kişi.

Mütevfi: Anadolu Selçuklu devletinde maliyeden sorumlu devlet adamı.

Miri: Anadolu Selçuklularında devlet hazinesine ait olan.

Naib: İslam devletlerinde hükümdar, vali, kadı gibi devlet ricalinin vekili, temsilcisi veya yardımcısı.

Pervane: Anadolu Selçuklu devleti divanında yer alan ve arazi defterlerine bakan kişi.

Sufi: Tasavvuf inançlarını benimseyerek kendini Tanrıya adayan kimse.

Sünni: İslamiyet dininin iki büyük mezhebinden biri olan Sünniliğe bağlı kişi.

Şamanizm: Kuzey ve Orta Asya topluluklarının tanrılar, ruhlar ve insanlar arasında ilişkiler kurma amaçlı kendisini önceleyen totemist inançlar, ata hayvan ve doğa tapımlarıyla bir bütün oluşturan dinsel-büyüsel inanç ve uygulamalardan oluşan din.

Şehname: İlk kez İran şairleri tarafından kullanılan Şehname deyiimi Firdevsi'nin aynı adlı eserin dolayısıyla önem kazandı. Mesnevi türünden olan Şehname, Sultanların seferlerini ve gezilerinin övücü bir dille şiirleştirilerek anlatılmasıdır.

6. KAYNAKLAR

AÇIKEL, Ali (2001), **XIV-XVI. Yüzyıl Tokat Zaviyeleri, Pax Ottomana Studies in Memoriam**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

AKARPINAR, Bahar (2001), “On üçüncü Yüzyıl Anadolu Sahasında ‘Aydınlanma Kuşağı’ nın Oluşumu”, **Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.II, S.1, Haziran, 5-14.

AKÇAY, İlhan (1965), “Yakutiye Medresesi”, **Vakıflar Dergisi**, C.IV, 146-153.

AKDAĞ, Mustafa (1995), **Türkiye’nin İktisadi ve İctimai Tarihi: 1243-1453**, C.I, Cem Yayınevi, İstanbul.

AKMAYDALI, Hüdavendigar (1987), “Erzurum Merkez Ahmediye Medresesi”, **Rölöve ve Restorasyon Dergisi**, S.6, 15-24.

AKSARAYI, Kerimüddin Mahmud b. Muhammed (1320), **Müsameret’ül Ahbar: Moğollar zamanında Türkiye Selçukluları Tarihi**, çev. Osman Turan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1944, Ankara.

ANONİM (1973), **Tokat İl Yıllığı**, Ankara.

ARIK, M. Oluş (1969), **Erken Devir Anadolu Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

BATTUTA, İBN (2005), **İbn Battuta Seyahatnamesi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

BAYBURTLUOĞLU, Zafer (1993), **Anadolu’da Selçuklu Dönemi Yapı Sanatçıları**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.

BAYRAKTAR, M. Sami (2009), “Samsun’da Anadolu Selçuklu ve İlhanlı Döneminden Kalan Tarihi Yapılar”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2.7.102-104.

BEYGU, Abdurrahman Şerif (1936), **Erzurum: Tarihi, Anıtları, Kitabeleri**, Bozkurt Yayınları, İstanbul.

BİBİ, İbn (1272), **El-evamir’ül-Alaiyye Fi’l –Umuri’l- Alaiyye**, C.II, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996, Ankara.

BLAIR, Sheila (1984), “Ilkhanid Architecture and Society: An Analysis of the Endowment Deed of the Rab-ı Rashidi”, **Journal of British Institute of Persian Studies**, C.22, 67-90.

BLAIR, Sheila (1986), **The Ilkhanid Shrine Kompleks at Natanz, Iran**, Center for Middle Eastern Studies, Harward University, Cambridge.

BORAN, Ali (2001), **Anadolu'daki İç Kale Camii ve Mescidleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

BOZKUŞ, Metin (2001), "Anadolu Selçuklularında Sosyal, Dini ve Mezhebi Yapı", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.V, S.2, 1-7.

CANTAY, Gönül (2014), **Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2.bs, Ankara, 71-74.

ÇETİN, Halil (2012), "İlhanlı Hâkimiyeti Altında Anadolu'da Siyasetin Temel Dinamiği: Göçebe Moğol-Türkmen Çatışması", **Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume7/4, Ankara, 1203-1216.

ÇORUHLU, Yaşar (2000), "Türk Hayvan Takvimi", M. **Uğur Derman Armağanı Altmış Beşinci Yaşı Münasebetiyle Sunulmuş Tebliğler**, Editör: Irvin Cemil Schick, İstanbul Sabancı University, İstanbul, 221-253.

ÇÖTELİ, Methiye Gül- ARSLAN Celil (2015), "Anadolu Türk Şehri Tarihinde Bayburt Kenti ve Anıtsal (Kamusal) Yapı Mirası", **Avrasya Uluslararası Araştırmaları Dergisi**, C.3,S.6, 207-208.

DEMİR, Mustafa (2005), **Türkiye Selçukluları ve Beylikler Devrinde Sivas Şehri**, Sakarya Kitabevi, Sakarya.

DEMİRALP, Yekta (1999), **Erken Dönem Osmanlı Medreseleri 1300-1500**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

DENİZ, Arda (2013), **Moğolların Anadolu Politikası ve İlhanlılar Devleti Tarihi**, Ekim Yayınları, İstanbul.

DENİZLİ, Hikmet (1998), **Sivas Tarihi ve Anıtları**, Özbelsan A.Ş., Sivas.

DİLCİMEN, Kazım (1941), Samsun'da İlhanlılar Devrinden Kalma Bir Yazıt, **19 Mayıs Samsun Halkevi Dergisi**, C.5, S. 55, Samsun.

DOĞAN, Ahmet Işık (1977), **Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları, Tekkeler Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları**, İTÜ Mimarlık Mühendislik Fakültesi, İstanbul.

EMİR, Sedat (1994), **Erken Osmanlı Mimarlığında Çok İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler I Öncül Yapılar: Tokat Zaviyeleri**, Akademi Kitabevi, İzmir.

ERDEM, İlhan (2001 a) , “Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 20, S.31, 35-48.

ERDEM, İlhan (2003 b) , “Türkiye Selçuklu –İlhanlı İktisadi, Ticari İlişkileri ve Sonuçları”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.XXI, S.33, 49-67.

ERDEM, İlhan (2004 c) , İlhanlılar 'da Ahmet Teküdar Dönemi ve Selçuklular, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.XXII, S.35, 103-111.

ESKİCİ, Bekir (2006), “Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemlerinde Alçı Mihraplar”, **Sanat Tarihi Dergisi**, C.15,S.1, 62,İzmir.

GABRIEL, Albert (1934), **Monuments Turcs D'Anatolia: Amasya-Tokat-Sivas**, c.2, 123, Paris.

GABRIEL, Albert (1962), **Niğde Türk Anıtları**, trc. Ahmet Akif Tütenk, Türk Kültür Derneği Niğde Şubesi, Ankara.

HILLEBRAND, Robert,(1999), **Islamic Architecture**, Edinburgh University Press, Edinburgh.

KAFALI, Mustafa (1993), Cengiz Han, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.VII, Ankara, 367-369.

KAFADAR, Cemal, “Gazan Han”, **TDV İslam Ansiklopedisi** C.XXX, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 346.

KAYMAZ, Nejat (1970), **Pervane Muiüddin Süleyman**, Ankara Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.

KESİK, Muharrem (2007) , “Pervane”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.34, İstanbul, 244.

KOCA, Salim (2011), **Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri**, yay. haz. Selcen Koca, İsa Sarı, Berikan Yayınları, Ankara.

KONYALI, İbrahim Hakkı (1960) , **Abideleri ve Kitabeleriyle Erzurum Tarihi**, Erzurum Tarihini Araştırma ve Tanıtma Derneği Yayınları, İstanbul.

KÖKER, A.Hulusi (1992), **Gıyasiye ve Şifahiye Yapısının Mimarisi, Selçuklu Gevher Nesibe Sultan Tıp Fakültesi: 1206**, ed. Ahmet Hulusi Köker, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları: 15, Kayseri.

KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad (1977) ,“Cüveyni. Cuvayni, Şems al-din Muhammed b. Muhammed” **İslam Ansiklopedisi: İslam Âlemi, Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lügatı**, C.III.

KUCUR, Sadi (1992), “Cacaoğlu Nureddin” ,**TDV İslam Ansiklopedisi**, C.VI, İstanbul, 541-542,

KUNTER, Halim Baki (1942), “Kitabelerimiz”, **Vakıflar Dergisi**, S.II, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 432-433.

KURAN, Abdullah (1962) , **Anadolu Medreseleri**, C.I, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara.

MERÇİL, Erdoğan(1991), **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

OCAK, Ahmet Yaşar (1996), **Babailer İsyanı: Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu’da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü**, Dergâh Yayınları, İstanbul.

OCAK, Ahmet Yaşar (1991a), “Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşması”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.III, 110-116.

OCAK, Ahmet Yaşar (2011b) , “13.-16. Yüzyıllar Anadolu Şehirlerinde Dini-Sosyal Hayat” , **Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 249-264.

OCAK, Ahmet Yaşar (2008c), “Social, Culturel and İntellectual Life 1071-1453”, **The Cambridge History of Turkey**, IV, Cambridge University Press, 353-422, Cambridge.

O’KANE, Bernard(2006) , “Persian Poetry On İlkanid Art and Architecture” , **İslamic History and Civilization Studies and Text**, ed. Wadad Kadı and Rotraud Wielandt, V.64, Boston, 346-354.

O’KANE, Bernard (1995), **Studies in Persian Art and Architecture**, The American University of Cairo,125-126,Cairo.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi (2005), “Moğollar”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.XXX, 225-229.

ÖGEL, Semra (1987), **Anadolu Selçukluları’nın Taş Tezyinatı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

ÖNKAL, Hakkı (1996), **Anadolu Selçuklu Türbeleri**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.

ÖZERGİN, M. Kemal (1981), “Türkiye Kitabeleri”, **Sanat Tarihi Yıllığı**, S.11, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul,65.

POPE, Arthur Upham, (1969), **Introduction Persian Architecture**, Oxford University Press, London.

ÖZKARCI, Mehmet (2001), **Niğde’de Türk Mimarisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

SEÇGİN, Nuri (2012a), “Tokat”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.41, İstanbul, 223-226.

SEÇGİN, Nuri (2006b) , “Tokat’ın Tarihi Topografyası” , **Orta Asya’dan Anadolu’ya Türk Sanatı ve Kültürü: Prof. Nejat Diyarbakirli’ye Armağan**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara,411-434.

SEVİM, A.-MERÇİL, E. (1995), **Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

SEVİM, Ali (1988), **Anadolu’nun Fethi Selçuklular Dönemi: Başlangıcından 1086’ya kadar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

SÜMER, Faruk (1970 a), “Anadolu’da Moğollar”, **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, S.I,1147.

SÜMER, Faruk (2009 b), “Anadolu Selçukluları”,**TDV İslam Ansiklopedisi**, C.XXXVI, 380-384.

SÖZEN, Metin (1972) , **Anadolu Medreseleri Selçuklular ve Beylikler Devri**, C.I, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, İstanbul,30.

SÖZEN, Metin (1972) , **Anadolu Medreseleri Selçuklular ve Beylikler Devri**, C.II İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, İstanbul,76.

TARIM, Cevat Hakkı (1948), **Tarihte Kırşehir- Gülşehir ve Ahiler, Babailer, Bektaşiler**, Yeniçağ Matbaası, 3.bs, İstanbul.

TAVKUL, Ufuk (2007), “Kültürel Etkileşim Açısından On İki Hayvanlı Türk Takviminin Yayılışı”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, c.4, S.1, 25-45.

TUNCER, Orhan Cezmi (1986), **Anadolu Selçuklu Mimarisi ve Moğollar**, Ankara.

TURAN, Osman (1993 a),**Selçuklular Zamanında Türkiye: Siyasi Tarih Alp Arslan’dan Osman Gazi’ye 1071-1318**, 3.bs, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

TURAN, Osman (2004b) , **On İki Hayvanlı Türk Takvimi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

TURAN, Şerafettin (1990), **Türkiye-İtalya İlişkileri: Selçuklular'dan Bizans'ın sona erişine**, C.I, Metis Yayınları, İstanbul.

ÜNAL, Rahmi Hüseyin (1992) , **Yakutiye Medresesi (Erzurum)** , Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

ÜREMİŞ, Ali (2005), Türkiye Selçuklularının Doğu Anadolu Politikası, Babil Yayınları, Ankara.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1977) , **Tokat Kitabeleri**, yay. haz. Mehmet Mercan, Mehmet Emin Ulu, Türk Hava Kurumu Basım İşletmeciliği, 2003, Ankara.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, NAFİZ, Rıdvan (1987), **Sivas Şehri**, yay. haz. Recep Topak, Sivas Ticaret ve Sanayi Odası, Sivas.

ÜNVER, S. (1938), “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Zamanında Vakıf Hastanelerin Bir Kısımına Dair” , **Vakıflar Dergisi**, S.I, Ankara, 19.

ÜLGEN, Ali Saim (1942), “Kırşehir’de Türk Eserleri” , **Vakıflar Dergisi**, S.II, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 254-256.

YİNANÇ, Mükrimin Halil (1944), **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri: Anadolu'nun Fethi**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

YUVALI, Abdülkadir (1990 a), “İlhanlıların Anadolu Politikası ve Doğu Anadolu Şehirlerinin Vergi Potansiyeli” , **XI. Türk Tarih Kongresi: 5-9 Eylül 1990 Ankara Bildiri Özetleri**, 581-593.

YUVALI, Abdülkadir (1994 b), **İlhanlılar Tarihi I: Kuruluş Devri**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.

A. ARYAN, L.M. REZA, P.M.REZA, K.NASİM, Z.EHSAN, “Investigating The Architectural Heritage of Ilkhanid Reign (with particular reference to be Rabe Rashidi)”, **International Journal of Academic Research**, Vol.2, 271.

WILBER, Donald (1995), **The Architecture of İslamic İran: The İlkhanid Period**, Princeton University Press, New Jersey.

Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Dosyaları:

Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu 25.00.06 numaralı dosya.

Sivas Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu 12.39.01 numaralı dosya.

Samsun Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu 3704 numaralı dosya.

7.ÖZGEÇMİŞ

1981 yılında Rize de doğdu. Arnavutköy Korkmaz Yiğit Lisesini bitirdikten bir süre sonra 2006 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümüne girdi. 2006/2010 yılları arasında lisans eğitimini sürdürürken, 2008 yılında İstanbul Manifaturacılar Çarşısı sanat eserleri restorasyonuna katıldı. 2008/2009 yılları arasında Pantokrator Manastırı Kilisesi (Zeyrek Kilise Cami) restorasyonunda çalıştı. 2010 yılında İstanbul Sultanahmet Bizans Dönemi konulu yüzey araştırmasında görev aldı. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Türk İslam Sanatları Programı'nda yüksek lisansa başladı. 2014 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümünde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı. 2014/2015 yıllarında Doç.Dr. Nurcan Yazıcı Metin'in başkanlığında yürütülen “Demirköy Fatih Dökümhanesi” kazısına katıldı.